

પ્રસ્તાવના.

દંડક તથા લઘુસંગ્રહણીના વિસ્તારાર્થના પુસ્તકની આ ખીજ આવૃત્તિ અમારા તરફથી છજ વર્ષમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પહેલા આ વિસ્તારાર્થ સિનારનિવાસી માસ્તર ચંદુલાલ ન્હાનચંદ પાસે લખાવવામા આવ્યો હતો. તેમા દંડકમા ઘણું ઠેકાણું, તેમજ લઘુસંગ્રહ-ણીમાં લગલગ સર્વ સ્થળોએ ફેરફાર કરીને આ આવૃત્તિ અમોએ છપાવેલ છે.

દંડક પ્રકરણનો અભ્યાસ કરવાથી કયા જીવમાં કયા કયા ગુણો, શક્તિઓ વિગેરે છે, તે જાણી શકાય છે. તે એક જાતનું પદ્ધતિસર પદાર્થ-વિજ્ઞાન છે. શ્રી ભગવતી સૂત્ર વિગેરે પૂજ્ય આગમ ગ્રંથોમાં ઘણા પદાર્થો-દ્વારે ઘટાવ્યા છે, તે ચોવીશ દંડક પદોની મર્યાદા બાંધીને તેના ઉપર ઘટાવ્યા છે. એટલે આ પ્રકરણના અભ્યાસથી એ વિષયમા પ્રાથમિક વિદ્યાર્થી સારી રીતે પ્રવેશ કરી શકે છે, અને આગળના મોટા ગ્રંથોમા રહેલાષ્ઠથી આગળ વધી શકે છે.

લઘુસંગ્રહણીમા જૈન દષ્ટિ પ્રમાણેનો ક્ષેત્રવિચાર છે. જેને હાલમાં ભૂગોળ કહે છે. હાલમા જેમ ભૂગોળ-ખગોળ વિગેરે વિશ્વરચનાના વિષયો પણ જીવનમા ઉપયોગી હોવાથી લખવા જરૂરના છે, તેજ પ્રમાણે આત્મ-કલ્યાણના પરમ સાધનભૂત જૈન શાસ્ત્રોના અભ્યાસ માટે, અને તે દ્વારા પરંપરાએ આત્મકલ્યાણમા ઉપયોગી થાય માટે, આ વિષયનું જ્ઞાન કરવું અત્યંત આવશ્યક છે. આ ગ્રંથનો અભ્યાસ કરવાથી આ વિષયના ઘણા જ મોટા ખીજ ગ્રંથોમા રહેલાષ્ઠથી પ્રવેશ કરી શકાય તેમ છે. ગ્રંથનાનો છતા ક્ષેત્રવિચારના પારિભાષિક શબ્દોનું જ્ઞાન કરવાને ખાસ ઉપયોગી છે.

હાલના અને જૈનશાસ્ત્રમા બતાવેલા ક્ષેત્રવિચારમા ઘણી બાબતોમા પરસ્પર ઘણો મેળ બેસતો નથી. તે ઉપરથી જૈન શાસ્ત્રમા બતાવેલ ક્ષેત્રવિચાર કલ્પિત છે, એમ માનવાને જૈન ધર્મ તરફ આદર ધરાવનાર કોઈ પણ તૈયાર થઈ શકે તેમ નથી હાલનું સાયન્સ હજી શોધાય છે, તે શોધો અપૂર્ણ છે, અને તેમા અનેક વિદ્વાનોના અનેક મતભેદો છે. તેમજ નક્કી થયેલા ઘણા સિદ્ધાંતો પાછળથી તદ્દન જીવાળ સ્વરૂપમા બદલાઈ ગયા છે. તથા પ્રથમની શોધો કેવળ હાસ્યાસ્પદ જેવી થઈ પડવાના પણ ઘણા દાખલા છે. ન્યા સુધી તે સાયન્સ સંપૂર્ણ ન થાય, ત્યા સુધી તેની સાથે તુલના કરવીજ નકામી

છે. પ્રત્યક્ષ-પ્રમાણસિદ્ધ જેવી બાબતમાં પણ જુદું જ દૃષ્ટિબિંદુ અને નવા મુદ્દાઓ મળતા આશ્ચર્યકારક રીતે ફેરફાર થઇ ગયા છે, અને અભિપ્રાય બદલવા પડ્યા છે. સારાશ કે-હાલનું સાધન-સ શોધાઇને સંપૂર્ણ ન થાય, ત્યાં સુધી તેની સાથે પ્રાચીન તત્ત્વોની તુલના કરવી, અને તેના ઉપર શ્રદ્ધા અશ્રદ્ધાનો આધાર રાખવો એ કેવળ નકામી બાબત છે તે ઉપરથી અમો કહેવા એ ઇચ્છીએ છીએ કે-“કોઇએ શાસ્ત્રીય બાબતો ઉપરથી શ્રદ્ધા ખેંચી લઈ પાઠ્યક્રમમાંથી તેવા અથવા કે પ્રકરણો બાદ કરી નાખી વિદ્યાર્થીઓના મનને જૈન શાસન પ્રત્યે શંકિત કરવાનો દોષ ન સેવવો જોઈએ, પરંતુ ઉલટા આ વિષયના સગીન અભ્યાસીઓ વધારી તેના વિષેની શોધોમાં ઉત્સાહિત કરવા જોઈએ. ”

હાલનું સાધન-સ શોધાય છે તેની અનેક શાખાઓ છે, અને શાખાઓની પેટાશાખાઓ પણ અનેક છે અને તે દરેકની મોટી મોટી પ્રયોગશાળાઓમાં શોધો ચાલી રહી છે, અને ત્યાં અનેક અખતરાઓ થાય છે. જ્યારે તેનો વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે આપણા મનમાં થાય છે કે-“વાહ ! અત્યારની ગોરી પ્રજા શોધો પાછળ કેટલી જહેમત ઉઠાવી રહેલ છે ?”

આ તરફ જ્યારે ભારતના શાસ્ત્રો અને તેમાં ખાસ કરીને જૈનશાસ્ત્રો જોઈએ છીએ, ત્યારે અત્યારે પણ તેના કરતા અનેક ગણાવિજ્ઞાનો અને તેની શાખા પ્રશાખાના-તથા તેનીએ શાખા પ્રશાખાઓના વિચારો મળે છે, ત્યારે તો એમજ થાય છે કે-“બસ, અનન્ત જ્ઞાનિઓ વિના આમાંનો એક પણ શબ્દ સંભવિતજ નથી ”

એટલું ખરું છે કે-આજે વિજ્ઞાનની કોઇ પણ શોધ માટે કરોડો રૂપિયા ખર્ચાતા હોય છે, મોટા મોટા આલીશાન મકાનો, તેનું વિવેચન કરનારા મોટા મોટા પુસ્તકો અને અખતરા માટે સખ્યાબધ સાધનો નજરે પડે છે, ત્યારે જૈનશાસ્ત્રમાં એ વાત એકાદ પદ, ગાથા કે નાના પ્રકરણમાં આપી દીધી હોય છે. હાલનું વિજ્ઞાન અને જૈનશાસ્ત્રમાં આવતા વિજ્ઞાનોની તુલના કરવી એ ઘણુંજ ગભીર અને મહાત્કાર્ય છે. લગભગ અશક્યજ છે. તો પણ વિચાર કરતા એટલું સમજી શકાયું છે કે-હાલના કેટલાક તત્ત્વો તેની સાથે મળે છે, અને કેટલાક નથી મળતા, ને કેટલાક મળતા થતા જાય છે. કેટલાક ખ્યાલમાં નહોતા તે હાલ ખ્યાલમાં આવતા જાય છે. જૈન શાસ્ત્રોનો અત્યારે અમુકજ ભાગ મળે છે, એટલે તેમાંના કેટલાક વિજ્ઞાનોની સંપૂર્ણ વ્યાખ્યા ન પણ મળે. પરંતુ કેટલાકના સૂચનો મળે છે. તે ઉપરથી પણ અનુમાન કરી શકીએ, કે તે કેટલું અગાધ અને સૂક્ષ્મ છે ?

દાખલા તરીકે—ચક્રવર્તિ તિમિસ્ત્રા ગુફામાં કાકણી રત્નથી એવા મંડળો કરે છે કે—જેથી ત્યાં પ્રકાશ થાય છે. તે મંડળનું ગણિત અને માપ-આકાર વિગેરે આપેલ છે, એ તે રેડીયમ હશે કે વીજળી હશે ? કે પ્રકાશ કરનાર કોઈ પણ બીજી વસ્તુ હશેજ.

બીજો દાખલો: હમણાં અમેરિકાના ચિકાગો શહેરમાં એક ગ્રહનો પ્રકાશ પકડી તેના બળથી પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂકવામાં આવ્યું હતું. તે કઈ રીતે કરવામાં આવ્યું ? તે વિષે તો તેના વિદ્વાનોજ કહી શકે. પણ સામાન્ય પ્રજા તો એમ સમજે કે “ વાહ ! ગ્રહ પાસે પ્રદર્શનનો ઓરડો ઉઘડાવી પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂકાવ્યું ? કેટલું સામર્થ્ય ! ” હવે આ તરફ સૂર્ય-ચંદ્ર બીજા વિમાનો વિકુર્ચિતે મૂળ વિમાન સાથે પ્રભુ મહાવીર રવામીને વદન કરવા આવ્યાની વાત શાસ્ત્રોમાં નોંધાય છે. આ આશ્ચર્યકારક ઘટના વિજ્ઞાનના કયા નિયમ પ્રમાણે બની હશે ? તે આપણે કહી શકતા નથી. પરંતુ એ મહાન પુરુષોનો પ્રભાવ તો વ્યક્ત કરેજ છે.

દાખલો ત્રીજો—ચમરેન્દ્ર વૈક્રિય શરીર કરી શકેન્દ્ર સાથે લડવા હિમ્મત બતાવે છે. ઇન્દ્ર તેના પર વજ્ર છોડે છે, તે દોડીને શ્રી મહાવીર પ્રભુના પગમાં ભરાઈ જાય છે. ઇન્દ્રને આ વાતની ખબર પડે છે, કે-ઇન્દ્ર વજ્ર પકડી લેવા દોડે છે. ચાર આગળ અપ્રાપ્ત વજ્રને પકડી લે છે અને આશાતનાથી બચે છે. વજ્ર આગળ, પાછળ ઇન્દ્ર. આગળની વસ્તુને પાછળવાળો કેમ પકડી શકે ? અને પકડી શકે તો તેની ગતિ કેટલી વધારે હોય ? આ શંકા થાય. અલબત્ત તેના ખુલાસો ન હોત તો એ શંકા એમને એમ પડી રહેત. પરંતુ એ વાતનો પ્રશ્ન ઉપરિચિત કરીને-ગતિનું તત્ત્વ સમજાવવામાં આવ્યું છે. અને એ સમજાવતા ગતિનું આખું વિજ્ઞાન સૂચિત થઈ જાય છે. જીવ કેટલો વેગ કરી શકે ? પરમાણુ વધારેમાં વધારે એક સમયમાં કેટલી ગતિ કરે, દેવો વિગેરે વિષે પણ વિચાર આવે. ગતિ કેવા ક્રમથી થાય ? અનુચ્છેષ્ટિ કે વિચ્છેષ્ટિ ? વિગેરે તત્ત્વો છુટક છુટક મળે છે. ત્યારે હાલ પણ પ્રકાશની, હવાની, ચંત્રોની, પશુ પક્ષિ વિગેરેની ગતિઓના વેગ સાઈન્સે જણાવેલા હોય છે.

સારાંશ કે-હાલના સાઈન્સ કરતા અનેક ગણા વિજ્ઞાનોનો વિચાર આજે પણ જૈન શાસ્ત્રોમાં તરવરતો જણાય છે. અને તે શાસ્ત્રના ઉપદેશનું ખાસ ધ્યેય જીવનમાં ઉપયોગી થવાનું છે, અને જીવનને ઉન્નત બનાવવાનું છે. તે ઉપદેશ કોઈ પણ કાળે ઉપયોગીમાં ઉપયોગી થઈ શકે તેવો છે. એ તેની

વિશેષ મહત્તા છે. એ જીવનમાર્ગ જે નક્કી કર્યો છે, તે સંપૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાનના બોધ વિના શક્ય નથી.

હાલનું સાર્થન્સ હજી કોઈપણ પ્રકારનો જીવનનો માર્ગ નક્કી કરી શકે તેમ નથી, કેમકે-તે પોતેજ અપૂર્ણ છે. સંપૂર્ણ થયા વિના જીવનમાર્ગ નક્કી થઈ શકેજ નહીં, અને ત્યાં સુધી જીવનમાર્ગ નક્કી ન કરી શકે ત્યાં સુધી તેનો ગમે તેવો ચમત્કાર હોય, તોપણ તે કેવળ પાણી વલોવવા બરાબરજ છે. અને ત્યાં સુધી જૈન શાસનનો માર્ગ જ પ્રાણીઓને શરણુ રૂપ હોવાથી, એમજ સાબિત કરે છે કે-જૈન આગમો સર્વત્ર પ્રણીત છે, પછી તેમા કેટલીક બાબતો અત્યારે ન મળતી હોય, વિચ્છિન્ન થયેલી હોય, છુટી જવાઈ મળતી હોય, છતાં જગતની તે એક મહાન વસ્તુ છે. જગતનું અનન્ય શરણુ છે. માટે તેના ઉપર કોઈ પણ બંધાનાથી અશ્રદ્ધા કેળવવી ન જોઈએ. તેના જેવું જગતમા બીજી કોઈ પણ પાપ હોઈ શકે નહીં. માટે જ મિથ્યાત્વ સૌથી વધારે ભય કર છે

આ ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવાની સામાન્ય રીત.

૧. પ્રથમ મૂળ ગાથાઓ મોઢે કરેલી હોવી જોઈએ.
૨. પછી ફક્ત એકલા શબ્દાર્થ સાથે ગાથાર્થ કરી જવા
૩. પછી દરકમા પાછળ આપેલ અને લઘુસત્રહણીમા શરૂઆતમા, આપેલ કોઠાઓ મોઢે કરી લેવા, જેથી મુખ્ય મુખ્ય વિષયો બરાબર આવી જશે
- ૪ પછી વિશેષાર્થ વાચવો અને સમજવો તથા તેનું મનન કરવું.
- ૫ સાથે આપેલો નકશો જખૂદીપનો નકશો, અભ્યાસીઓને ક્ષેત્રોના સ્થળો જોવાને વિશેષ ઉપયોગી થશે
૬. શુદ્ધિપત્રક પ્રમાણે પ્રથમથીજ બરાબર સુધારા લેવું

સંવત ૧૯૮૦ ના
ભાદરવા વદ ૯
મંગળવાર

શ્રી જૈન ત્રિયસ્કર મંડળ
મહેસાણા.

પૃષ્ઠ	લીંટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૦૩	૨૮	૧૦૪મા પેઢીનું ટીપ્પણ અહીં વાચવું.	
૧૦૬	૫	સંગ	સંગા
૧૦૭	૨૩	દેવો, * નારકો,	દેવો, * ભવનપતિ * નારકો,
”	૨૪	* પૃથ્વી-	* પૃથ્વી
૧૦૯	૨૬	જહુ=	લહુ=
૧૧૨	૩૧	પ્રકરણ	ળવિશેષાર્થ :

જંબુદ્વીપ સંગ્રહણી.

પૃષ્ઠ	લીંટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૫	૧૫	-૧૫૦ ૧ ૧૫૧૫ ૬૦	-૧૫૦-૧-૧૫૧૫-૬૦
૧૨	૨૪	શાશ્વત	+ શાશ્વત
૧૩	૩૧	દિશા, તરફની	તરફની
૧૬	૨૭ થી ૩૦	આ લીંટીઓ ૧૨ મા પેઢીમાં નીચે સમજવી.	
૧૬	૩૨	અહધેગ	અહધેગ
૧૮	૧૨	૧૦૬	૧૦૬
૨૮	૧૮	વર્ષધર	વર્ષધર
૨૮	૨૧	૧૦૫૩૧૬	૧૦૫૨૧૬
૨૮	૨૭	૧૬૮૪૩૬	૧૬૮૪૨૬
૩૦	૧૭	+	વિસ્તાર-મૂળમાં ૫૦ ચોજન
૩૧	૧૬	+	દરેક પર્વતો ૧૦૦ થી ૧૨૫ ચોજન જમીનમાં ઉંડા છે.
૩૨	૨૦	અનુક્રમે ૧૦૦ થી ૨૦૦ ચોજન પહોળા ઘટતા	અનુક્રમે ઘટતા
૩૪	૪	ચો ૧૦૦૮૦૧૬	ચો ૧૦૦૦૦
૩૪	૫	ચો ૧૦૦૦૦	ચો ૧૦૦૮૦૧૬
૩૮	૨૩	વિષ્ટપ્રભ	વિષ્ટપ્રભ

પૃષ્ઠ.	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૯	૫	૧૬	૬૪
૩૯	૧૪	૧૫૦૦	૫૦૦
૪૩	૩	શાસ્ત્ર બિ. વૃ.	શાસ્ત્રભલિ વૃક્ષ ઉપર
૪૩	૪	શાસ્ત્રભલિ	શાસ્ત્રભલિ
૪૩	૭	મૂળમા	મૂળમાં વિસ્તાર
૪૩	૮	શિખરે	શિખરે વિસ્તાર
૪૩	૨૧	પ્રયાત	પ્રયાત
૪૬	૧૮	વિયટ્ટે	વિયટ્ટે
૫૦	૨૮ થી ૩૦	આ ટીપ્પણ	૫૧ માં પેછળ ઉપર
૫૧	૪	ગજ્જન	ગજ્જા
૫૧	૧૩	રક્તા	રક્તવતી
૫૪	૩૦	ક્ષેત્ર પ્રમાણે	ક્ષેત્રની નદીઓ પ્રમાણે
૬૧	૧૬	સમયવચ્ચત	સમયવિચ્છત
,,	૨૨	સમગવિચ્છતંભિ	સમયવિચ્છતંભિ

મૂળ ગાથાઓ.

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૬૯	૭	સમુગ્ધાયા	સમુગ્ધાયા
,,	૧૪	જોણ	જોયણ
,,	૧૯	નારયાણં	નારયાણ
૭૦	૧૮	નરેસુ	સુરેસુ
૭૦	૨૦	તદુગ	તદુગં
૭૦	,,	મણિય	મણિયં
૭૨	૮	ગચ્છતિ	ગચ્છંતિ
૭૨	૧૭	પસુદંભિ	પસુદંભિ
૭૪	૮	તિલક્ષ્મક	તિલક્ષ્મ
૭૪	૧૬	સુમેરુ	સુમેરુ

ॐ अर्हम्

श्री ६ ९५ ३ प्र ३ २ ९५.

[वियार-स्तव, वियार-षट्-त्रिंशिका, विज्ञप्ति-षट्-त्रिंशिका,
लघु-संग्रहणी]

[सार्थ]

रचयितार:-

श्रीगणसार-मुनि.

સંબન્ધ:—

જગત્માં આપણે અનેક સજીવ-નિર્જીવ પદાર્થો જોઈએ છીએ, તે દરેક વિષેની હકીકતો જાણવાને કોઈ પણ જ્ઞાસુને ઇચ્છા થયા વિના રહેતી નથી. જ્ઞાની પુરુષોએ જગત્ના તમામ પદાર્થોનું સંક્ષેપથી અને વિસ્તારથી સ્વરૂપ સુમુક્ષુ જિજ્ઞાસુઓ માટે આગમ ગ્રન્થોમાં સમજાવેલ છે. તેમાંથી સ-જીવ પદાર્થો વિષે પણ ઘણાજ વિસ્તારથી સમજાવેલ છે. એ હકીકતો સમજાવવાની સગવડ માટે સર્વ સ-જીવ પદાર્થોના ચોવીશ વિભાગોમાં સામાન્ય રીતે સંગ્રહ કરી લીધો છે, અથવા ચોવીશ વિભાગોમાં તેને વહેંચી દીધેલ છે.

એ ચોવીશ સ-જીવ પદાર્થો વિષે અનેક હકીકતો સમજાવનાર સંખ્યાબંધ દ્વારો આગમ ગ્રન્થોમાં ઉતારેલા છે. એક દ્વાર પૂરું થાય, કે તુરત બીજા દ્વારની શરૂઆતમાં ફરીને એના એ ચોવીશ સજીવ પદાર્થો આવે, અને તેના ઉપર બીજું દ્વાર ઉતરે, આમ વારંવાર ચોવીશ સજીવ પદાર્થોવાળો સૂત્રપાઠ આવે, અને અખંડ રીતે આગળબધે ય ઉપયોગમાં આવ્યા કરે, માટે તેવા વારંવાર આવતા અને મહત્વના સૂત્ર પાઠોને દંડક પાઠ કહે છે.

એ દંડક પાઠમાં ગણાવેલા ચોવીશ સ-જીવ પદાર્થોની હકીકત સમજાવનાર આગમ ગ્રન્થોમાં તો અનેક દ્વારો

સમજવ્યા છે. સાધારણ બાળજીવો તેમાં એકાએક પ્રવેશ ન કરી શકે—માટે બાળજીવોને તેમાં સરળતાથી પ્રવેશ કરાવવા તે વિષયનું ઢુંકામાં સ્વરૂપ સમજાવનાર તરીકે આ ગ્રન્થની રચના ઉપકાર બુદ્ધિથી કરી છે.

આ ઉપરથી જીવ-વિચાર અને નવ-તત્ત્વના વિષયોથી આ ગ્રન્થનો વિષય, અને વિષયનું બંધારણ-વિષયની ગોઠવણ કાંઈક જુદા પડે છે, તે સમજશે.

જીવવિચારમાં માત્ર ખાસ કરીને જીવોનું સ્વરૂપ અને ભેદ-પ્રભેદોની માહિતી આવે છે, નવ-તત્ત્વમાં આખું વિશ્વ-જ્ઞાન-તત્ત્વજ્ઞાન આવે છે. તેમાંના ફક્ત જીવ-તત્ત્વના મુખ્ય ભેદોના ગુણો, સ્વભાવો, વિગેરે બતાવવા આ પ્રકરણ છે, એટલે કે એ એક જ વિષયમાં જીવવિચાર કરતાં આ પ્રકરણ આગળ વધે છે.

આ ગ્રન્થના બીજા નામો

- ૧ દંડકપદોને મુખ્ય [પણે ઉદ્દેશીને] રાખીને વિષયનું વિવેચન કરેલું હોવાથી આ ગ્રન્થનું એક નામ દંડક પ્રકરણ છે.
- ૨ દંડકપદોને મુખ્ય પણે રાખીને વિવેચન પદ્ધતિ રાખેલી હોવા છતાં; તેના ઉપર જ જ દ્વારોથી આગમોમાં વિચાર કરવામાં આવેલો છે. તે વિચાર પણ મહત્ત્વનો હોવાથી તથા-પ્રકરણની મૂળ ગાથાઓ ૩૬ હોવાથી બીજું નામ વિચારપટ્ત્ર ત્રિંશિકા છે.
- ૩ આ પ્રકરણની રચના એવી કરવામાં આવી છે કે-દંડકપદો ઉપર વિચાર થતો જાય અને તીર્થંકર ભગવતોની વિનતિ રૂપે સ્તુતિ થતી જાય, તેથી ત્રીજું નામ વિજ્ઞપ્તિષ્ટ ત્રિંશિકા પણ છે.
- ૪ અથવા વિચાર અને વિનતિને, સાથે જોડીને વિચાર અને વિજ્ઞપ્તિ=એટલે વિચાર-સ્તવ એવું ચોથું નામ છે. [બીજા પણ એવા ઘણા ગ્રન્થો છે, કે જમાં સ્તુતિ અને અમુક કાંઈ પણ એક વિષય સંકળાયેલા હોય છે.]
- ૫ દંડકપદો ઉપર આગમગ્રન્થોમાં ઘણાજ વિસ્તારથી અનેક દ્વારોનું વિવેચન મળે છે, ત્યારે આ ગ્રન્થમાં બતાવેલા દ્વારો માત્ર તેમાંથી દુઃકા-પ્રચલિત-વિશેષ ઉપયોગી-તથા મુખ્ય મુખ્ય સંગ્રહ છે. માટે લઘુ-સંગ્રહણી એવું પાંચમું નામ પણ જોવામાં આવે છે.

[૩ જી, ૪ થી, ૧૦ મી, ૧૬ મી, ૧૭ મી ગાથાઓ તો સ્પષ્ટ રૂપે બીજા ગ્રન્થોની જણાય છે.]

મંગળ, વિષય, સંબંધ, અધિકારી અને પ્રયોજન.
 નમિડં ચઢવીસજિને, તસ્સુત્તવિચારલેસદેસણઓ;
 દંડગપ્પહિં તે ચ્ચિય થોસામિ, સુણેહ મો ! મઘ્વા ! ॥૧॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

નત્વા ચતુર્વિંશતિજિનાન્, તત્સૂત્રવિચારલેશદેશનતઃ ।
 દણ્ડકપદૈસ્તાંશ્ચૈવ, સ્તોખ્યામિ શૃણુધ્વં મો ! મઘ્યાઃ ! ॥૧॥

શબ્દાર્થ —

નમિડં = નમસ્કાર કરીને
 ચઢવીસ = ચોવીસ
 જિને = જિનેશ્વરોને
 તસ્સુત્ત = તેઓના-સૂત્રમાંના
 સિદ્ધાન્તમાંના
 વિચાર = વિચાર, સ્વરૂપ
 લેસ = લેશ, અલ્પ
 દેસણઓ = દેખાડવાથી, કહેવાથી

દંડગ = દંડકનાં
 પ્પહિં = પદોવડે, પદોદ્ધાર
 તે = તે શ્રી જિનેશ્વરોને
 ચ્ચિય = નિશ્ચય, જ
 થોસામિ = સ્તવીશ, સ્તુતિ કરીશ
 સુણેહ = સાંભળો
 મો = હે !
 મઘ્વા = ભવ્ય પ્રાણિઓ !

અન્યસહિત ૫૬૨છેદ

ચઢવીસ-જિને નમિડં, દંડગ-પ્પહિં તસ્સુત્ત-વિચાર-લેશ-દેસણઓ
 તે ચ્ચિય થોસામિ, મો ! મઘ્વા ! સુણેહ ॥૧॥

ગાથાર્થ :

ચોવીસ જિનેશ્વરોને પ્રણામ કરીને, દંડક પદો દ્વારા
 તેઓના સૂત્રોમાંના વિચારના લેશ ભાગને બતાવતો
 બતાવતો તેઓની જ હું સ્તુતિ કરીશ, તો હે ભવ્ય જીવો !
 તમે સાંભળો. ૧

વિશેષાર્થ :

આ ગાથામાં—મંગળાચરણ, વિષય, સંબંધ, પ્રયોજન,
 અને અધિકારી ગણાવેલા છે.

૧ મંગલાચરણ—અન્ય રચના રૂપ ઉત્તમ કાર્યની સફળતામાં
 કોઇપણ વિધન ન આવે, માટે હિતસ્વી અને આસ્તિક શિષ્ટ પુરુષોની

આજ્ઞા અનુસાર તપશ્ચર્યા, ગુરુ આજ્ઞા, ધ્યાન-પ્રણિધાન, સ્તુતિ, પવિત્ર મન, વિગેરે જે જે મંગળ ક્રિયાઓ અન્થ શરૂ કરતાં અન્થકાર આચાર્ય મહારાજાએ કરેલી, તે આચાર શિષ્યોને વારસામાં મળતો રહે, માટે નમિત્તં ચતુર્વીસ-જિણે—એ મંગળાચરણના પદો પ્રથમ મૂક્યા છે.

૨ વિષય—દંડક પદો ઉપર જિનેશ્વરોના આગમમાં બતાવેલો વિચાર દુકામાં સમજાવવાનો છે. દંડગ-પષર્હિં૦ વિચારલેસ-દેસ-જાઓ એ પદોથી વિષય બતાવેલ છે.

૩ સંબંધ—એ વિચાર પોતાના મનની કલ્પનાથી સમજાવવાનો નથી, પરંતુ જિનેશ્વર પ્રભુઓના શાસ્ત્રોમાં જે બતાવેલો છે, તેને અનુસરીને કહેવાનો છે. એટલે કે—આગમ શાસ્ત્રો સાથે આ પ્રકરણને સંબંધ છે, તે તત્સમુત્ત-વિચાર પદોથી બતાવેલ છે.

૪ પ્રયોજન—લબ્ધ બાળ જીવોને-દુકામાં જ્ઞાન કરાવવું, અને સંસારી જીવોની વિટબણા સમજાવી, મોક્ષ માટે ઉત્સુક કરવા. મોક્ષ મેળવવાને ઉત્સુક જીવોને મોક્ષના ઉપાય તરીકે શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતો અને તેના ઉપદેશજી સંપૂર્ણ લેવાને સૂચવી, પરંપરાએ સ્વ, અને પરને મોક્ષના નિમિત્તભૂત કરવાનું પ્રયોજન છે. આ કાળના બાળ જીવો વિસ્તારથી સમજી ન શકે, તો તેઓ શાસ્ત્રના બોધથી વંચિત રહે. શાસ્ત્રના બોધથી વંચિત રહેવાથી અધિગમ ન થાય, તો પછી સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યગ્ ચારિત્ર શી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે? માટે દુકામાં બોધ કરાવવા આ પ્રકરણની રચના જરૂરની છે.

પ્રયોજનો—૧ સક્ષેપમાં પદાર્થબોધ કરાવવો [લેસ-દેસજાઓ]

૨ પદાર્થ બોધ કરાવીને મોક્ષની અભિલાષા જાગ્રત કરવી.

૩ મોક્ષની અભિલાષા જાગ્રત કર્યા પછી અરિહંતોનું શરણ સ્વીકારવાની ભલામણ પોતાના દાખલાથી કરવી.

તેચ્ચિય થોસામિ

[ભગવાનની સ્તુતિ કરવી, એ પણ સમ્યગ્ ચારિત્ર છે. સમ્યગ્ જ્ઞાન તેજ કહેવાય કે જેના પરિણામમાં સમ્યગ્ ચારિત્ર હોયું જ નેમ્યે.]

૪ અને સમ્યગ્ જ્ઞાન ગર્ભિત સમ્યગ્ ચારિત્ર મોક્ષનો ખાસ હેતુ છે પરંપરાએ પોતાને અને શ્રોતાઓને મોક્ષ પ્રાપ્તિ પણ પ્રયોજન છે.

૫ અધિકારી—આ ગ્રન્થના અભ્યાસ, શ્રવણ, અને મનન માટે ભવ્ય જીવો અધિકારી છે. કેમકે તેઓમાં જ આ જાતના પ્રયત્નનું બહેલા-મોડું પણ પરિણામ આવી શકે છે. સુનેહ મો ! માવ્વા ! એ પદોથી એ સૂચવાય છે અભવ્યોને શાસ્ત્રોપદેશ દેવાથી, તે મોક્ષ પ્રાપ્તિને અથોગ્ય હોવાથી, તે ઉપદેશ નિષ્ફળ જાય છે.

૬ ૨૪ ની સંખ્યા—આ ગાથામાં-૨૪ ચોવીશ તીર્થંકર ભગવંતોને પ્રણામ રૂપ મંગળાચરણ કર્યું છે તે ૨૪ ચોવીશે યના એક સરખા અભિપ્રાયવાળા સૂત્રોને અનુસારે જ, ૨૪ પ્રકારના વિચારો, ૨૪ દંડકો દ્વારા સમજાવતાં, સમજાવતાં તેજ ૨૪ ચોવીશ તીર્થંકરોની સ્તુતિ રૂપ આ ગ્રન્થ રચવામાં આવે છે.

૭ દંડક પદ-દંડક શબ્દનો અર્થ=મુખ્ય અને અતિ મહત્વના-વારંવાર ઉપયોગમાં આવતા આગમના સૂત્રપાઠો, એવો અર્થ થાય છે અને તેમાંના વાક્યો, તે દંડક પદો. [સામાયિક દંડક ઉચ્ચરા-વોજી] અથવા દણ્ડચન્તે જીવા યસ્મિન્, સ દણ્ડકઃ એટલે કે—સિદ્ધ, છુદ્ધ, નિર્મળ, નિરંજન, નિરાકાર, અનન્ત બળ, વીર્ય, જ્ઞાન, દર્શનવાળો આત્મા જેમાં કર્મોદ્ધિક્ષી દંડાધને અનેક પ્રકારની વિષમ-સ્થિતિ ભોગવે, તેવા પદો પણ દણ્ડક પદો. [દંડગ-પય-મમણ-મગ્ગ દિયયસ્સ [૪૩]

આ ગાથાની રચના ઘણીજ ખુબીવાળી છે. માટે બહુજ ધ્યાન આપીને સમજવી

૨૪ દંડક પદો

નેરઙ્ગ્યાં, અસુરાઈ, પુઢવાઈ, વેન્દિયાદઓ^૨ ચેવ,
ગઢમયંતિરિય-મણેસ્સા, વંતરં, જોઙ્ગિસંય, વેમાળી, ॥૨॥

સ સ્ફુટ અનુવાદ

નૈરયિકા અસુરાદયઃ, પૃથ્વ્યાદયો દ્વીન્દ્રિયાદયઃ૨૨
ગર્ભજતિર્યગ્મનુષ્યા, વ્યન્તરો જ્યોતિષ્કો વૈમાનિકઃ ॥૨॥

અન્વયસહિત પદરહેદ

ગાથાવત્—

શબ્દાર્થ:—

નેરહ્યા = નારકો

અસુરાઈ = અસુર કુમાર વગેરે

પુઢવાઈ = પૃથ્વીકાય વગેરે

બેન્દિયાદઓ = દ્વીન્દ્રિય વગેરે

ગઢમય = ગર્ભજ

તિરિય = તિર્યચ

મણુસ્તા = [ગર્ભજ] મનુષ્ય

વતર = વ્યન્તર

જોઈસિય = જ્યોતિષી

વેમાળી = વૈમાનિક

ગાથાર્થ:

નારકો, અસુર કુમાર વગેરે, પૃથ્વીકાય વગેરે, દ્વીન્દ્રિય વગેરે, ગર્ભજ-તિર્યચ અને મનુષ્યો, વ્યન્તર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક. ૨.

વિશેષાર્થ:

૧ રત્નપ્રભા નારક, ૨ શર્કશપ્રભા નારક, ૩ વાલુકાપ્રભા નારક, ૪ પંકપ્રભા નારક, ૫ ધુમ્રપ્રભા નારક, ૬ તમ્રપ્રભા નારક, અને ૭ તમસ્તમ્રપ્રભા નારક, એ પ્રમાણે સાત પૃથ્વીના ભેદને અનુસરીને ૭ પ્રકારના નારકનો ૧ દંડક ગણ્યો છે.

તથા ૧ × અસુરકુમાર, ૨ નાગકુમાર, ૩ વિદ્યુતકુમાર, ૪ સુપર્ણકુમાર, ૫ અગ્નિકુમાર, ૬ દ્વીપકુમાર, ૭ અઘ્નિકુમાર, ૮ દ્વિશિકુમાર, ૯ વાયુકુમાર અને ૧૦ સ્તનિતકુમાર એ ૧૦ પ્રકારના ભવનપતિ દેવોના ૧૦ દંડક છે.

તથા પૃથ્વીકાય—અપ્કાય—તેજસૂકાય (=અગ્નિકાય)—વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય એ પૃથ્વીકાય. વગેરે પાંચ સ્થાવરોના અથવા પાંચ એકેન્દ્રિયોના ૫ દંડક છે.

દ્વીન્દ્રિય—ત્રીન્દ્રિય—અને ચતુરિન્દ્રિય એ ત્રણ વિકલેન્દ્રિયના ૩ દંડક છે.

તથા ગર્ભજ તિર્યચનો ૧, ગર્ભજ મનુષ્યનો ૧, ૧૬ વ્યન્ત-

× ૧૫ પ્રકારના પરમાધાર્મિક દેવોને આ અસુરકુમાર નિકાયમા ગણવા

૧ વ્યન્તરે સર્વ મળી ૧૦૫ પ્રકારના છે, તેના બેદ અન્થાન્તરથી જાણવા.

રેનો ૧, ૫ જ્યોતિષીનો ૧, અને ૨૬ વૈમાનિક ૧ દેવોનો ૧ દંડક મળી ૫ દંડક છે એ સર્વ મળી ૨૪ દંડક છે.

પ્રશ્ન — દસ ભવનપતિના ૧૦ દંડક ગણ્યા, તે ૧૬ વ્યન્તરેનો, ૫ જ્યોતિષીઓનો, ૨૬ વૈમાનિકોનો અને ૭ નારકોનો એકેક દંડક કેમ ગણ્યો ? તથા સમ્ભૂચ્છિમ જીવો કેમ ન ગણાવ્યા ?

ઉત્તર — સિદ્ધાન્તોમાં પૂર્વ પુરુષાએ એ પ્રમાણેજ દંડકની ગણતરી કરેલી હોવાથી આ ગ્રંથમાં પણ સિદ્ધાન્તને અનુસારે દંડકોની સંખ્યા રાખેલી છે.

સમ્ભૂચ્છિમ તિર્યચો તથા સંભૂચ્છિમ મનુષ્યો વિષે માત્ર પ્રસંગથી ૪૦ મી ગાથાના અર્થમાં કહીશું.

૨૪ દ્વારોનો સંક્ષિપ્ત સંગ્રહ

[સંવિત્તયરી ડ ઇમા, સંરીરમોગાર્હણા ય સંઘયણા;
સન્નાં સંઠાંણ કસાય, લેસિન્દિય દુ સમુગ્ધાયા ॥૩॥
દિદ્ધીં દંસેણ નોંણે જોગુંવઔગોવવોંય ચવેણ ઠિઈં;
પજ્ઞોત્તિ કિમાહારે, સંન્નિ ગડ્ડે આગંઈ વેણ ॥૪॥]

સંસ્કૃત અનુવાદ

સંક્ષિપ્તતરા ત્વિયં, શરીરમવગાહના ચ સંહનનાનિ ।

સંજ્ઞાસંસ્થાનકષાય-લેશ્યેન્દ્રિયદ્વિસમુદ્ઘાતા ॥૩॥

દૃષ્ટિર્દર્શનં જ્ઞાન, યોગ ઉપયોગ ઉપપાતદ્યવન સ્થિતિઃ ॥

પર્યાપ્તિઃ કિમાહારઃ, સંજ્ઞિર્ગતિરાગતિર્વેદઃ ॥૪॥

૧ ૧૨ કદ્ધ, ૯ ગ્રેવેયક, ૫ અનુત્તર એ ૨૬ પ્રકારના વૈમાનિક દેવ છે. ૩ કિરિગ્ધિક દેવો-પહેલા બીજા-ત્રીજા ચોથા-અને છઠ્ઠા કદ્ધના દેવોમા ગણવા, અને ૯ લોકાન્તિકને પાચમા સ્થાનકદ્ધમા ગણવા.

૨ પ્રશ્નરત્નાકર (સેનપ્રશ્ન) અથવા કહ્યું છે કે-“ પ્રશ્નઃ-ચતુર્વિંશતિ દળકકમધ્યે ભવનાધિપાનાં દળકકદશકં પ્રોક્તમપરેષાં વ્યન્તરસદિકાનાં દળકક એકૈક પ્રોક્તસ્તત્ર કિં કારણમ્ ? ઉત્તરઃ-અત્ર સૂત્રકૃતાં વિવક્ષેષ પ્રમાણમિત્તિ=૨૪ દંડકમા ભવનપતિઓના ૧૦ દંડક કહ્યા અને બીજા વ્યન્તર વગેરેનો એકેક દંડક કહ્યો તેનું શું કારણ ? ઉત્તર-એમાં સૂત્રકારોની વિવક્ષા (તથા પ્રકારની કહેવાની ઇચ્છા,) એજ પ્રમાણ છે ”

શબ્દાર્થ:—

સંખિત્તયરી = અતિ સંક્ષિપ્ત

૩ = વળી

રમા = આ

સરીરં = શરીર

ઓગાહના = અવગાહના

સંઘયના = સંઘયણ

સન્ના = સંજ્ઞા

સંઠાણ = સંસ્થાન

કસાય = કષાય

લેસ = લેશ્યા

ઇન્દ્રિય = ઇન્દ્રિય

સમુગ્ધાયા = સમુદ્ધાત

વિદ્ધો = દષ્ટિ

દંસળ = દર્શન

નાળે = જ્ઞાન (પ) અજ્ઞાન

જોગ = યોગ

ઉવઓગ = ઉપયોગ

ઉવવાય = ઉપપાત, જન્મ

ચવળ = ચયવન, મરણ

ઠિઈ = સ્થિતિ, આયુષ્ય

પજ્જત્તિ = પર્યાપ્તિ

કિમાહારે = કિમાહાર, દિગાહાર

સન્નિ = સંજ્ઞા

ગદ્ = ગતિ

આગઈ = આગતિ

વેદ = વેદ

૩ સંખિત્તયરી રમા, સરીરં ઓગાહના ય સંઘયના
સન્ના સંઠાણ કસાય, લેસા ઇન્દ્રિય તુ સમુગ્ધાયા ॥૩॥
વિદ્ધો દંસળ નાળે, જોગ ઉવઓગ ઉવવાય ચવળ ઠિઈ
પજ્જત્તિ કિમાહારે, સન્નિ ગદ્ આગઈ વેદ ॥૪॥

અર્થ:—

અતિ સંક્ષિપ્ત* સંગ્રહ આ પ્રમાણે છે— શરીર
અવગાહના-સંઘયણ-સંજ્ઞા-સંસ્થાન-કષાય-લેશ્યા-ઇન્દ્રિય-
એ સમુદ્ધાત-દષ્ટિ-દર્શન-જ્ઞાન-અજ્ઞાન-યોગ-ઉપયોગ-
ઉપપાત-ચયવન-સ્થિતિ-પર્યાપ્તિ-કિમાહાર-સંજ્ઞા-ગતિ-આ-
ગતિ અને વેદ.

* ૨૪ દંડકમાં ઉતારવા યોગ્ય દ્વારો ધણું છે, તો પણ અહિં સંક્ષિપ્ત
રીતે ૨૪ દ્વારોજ ઉતાર્યા છે, તે કારણથી, અથવા આ બે ગાથાઓ વર્તમાન
સમયમાં ખૂબસૂંચાણીના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામેલ ૩૦૦ લગભગ ગાથાનાળા
લઘુસંગ્રહણી નામના પ્રકરણની છે, તે કારણથી પણ આ પ્રકરણની વૃત્તિના
કર્તા શ્રી રૂપચંદ્ર મુનિએ આ દંડક પ્રકરણનું લઘુ સંગ્રહણી નામ રાખ્યું
હોય એમ સભવે છે. વૃત્તિની પહેલી ગાથા—

વિશેષાર્થ:—

૨૪ દંડકપદ્ધતાં ઉતારવા-જાણવાચોગ્ય દ્વારે ૨૪ થી પણ ઘણાં છે, તેા પણ અહિં અતિ સંક્ષેપમાં કેવળ ૨૪ દ્વારોના જ સંબંધ કર્યો છે, મારે મૂળ ગાથામાં કહ્યું છે કેદ્દમા=આ (સંબંધણી) સંલિત્તયરી=અતિ સંક્ષિપ્ત છે, જેથી વૃત્તિકર્તાએ આ પ્રકરણનું નામ લઘુ* સંગ્રહણી રાખ્યું છે.

૨૪ દ્વારો અને તેના પેટાભેદો.

૧ શરીર--	<div> <div> <div>ઔદારિક</div> <div>વક્રિય</div> <div>આહારક</div> <div>તજસ્વ</div> <div>કામણ</div> </div> </div>			<div> <div>આહાર</div> <div>લય</div> <div>મૈથુન</div> <div>પરિબ્રહ્મ</div> </div>
૫				
૨ અવગાહના	<div> <div>ઔદારિક</div> <div>વૈક્રિય</div> <div>આહારક</div> </div>	<div> <div>જઘન્ય</div> <div>ઉત્કૃષ્ટ</div> <div>જઘન્ય</div> <div>ઉત્કૃષ્ટ</div> <div>જઘન્ય</div> <div>ઉત્કૃષ્ટ</div> </div>	૪ સંજ્ઞા	<div> <div>આશ્વ</div> <div>લોક</div> <div>કોધ</div> <div>માન</div> <div>માયા</div> <div>લોભ</div> </div>
૬			૪-૬-૧૦	
૩ સંઘયણ	<div> <div>વજ્રઋષભ નારાય</div> <div>ઋષભ નારાય</div> <div>નારાય</div> <div>અધ નારાય</div> <div>કિલકા</div> <div>છેવકું</div> </div>		૧૬	<div> <div>મોહ</div> <div>ધર્મ</div> <div>મુખ</div> <div>દુઃખ</div> <div>જીગૃહ્સા</div> <div>શોક</div> </div>
૬				

પ્રણમ્ય પરયા મક્ત્યા, જિનેન્દ્રચરણામ્બુજમ્ ।

લઘુસંગ્રહણીટીકાં, કરિણ્યેડહં મુદા વરામ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—અત્યંત ભકિતવડે શ્રી જીનેન્દ્ર ભગવતના ચરણકમળને નમસ્કાર કરતા હું (રૂપચન્દ્રમુનિ) હર્ષ પૂર્વક આ લઘુસંગ્રહણી પ્રકરણની શ્રેષ્ઠ ટીકા કરીશ

*પરન્તુ આ પ્રકરણની સ્વોપજ્ઞ (શ્રી ગજસારમુનિ કૃત) અવચૂરિમા તેા “આ ૨૪ દ્વારની બે ગાથાઓ લઘુસંગ્રહણી પ્રકરણમાથી લીધેલી એમ કહેલું છે, તેથી લઘુસંગ્રહણી ખીજે જ અન્ય છે અને તે ૩૦૦ લગભગ ગાથાવાળી બૃહત્સંગ્રહણી છે.

૫ સંસ્થાન	સમચતુરસ ન્યગ્રોધ પરિમંડળ સાદિ વામન કુંજ હુંડક કોવ માન માયા લોલ	૯ સમુદ્ધાત	વેદના કષાય મરણ વૈક્રિય તૈજસ આહારક કેવલિ
૬ કષાય.	૬	૧૦ દષ્ટિ ૩	મિથ્યા મિશ્ર સમ્યક્
૭ લેશ્યા	કુંજ નીલ કાપોત તેજો પદ્મ શુકલ	૧૧ દર્શન ૪	ચક્ષુઃ અચક્ષુઃ અવધિ કેવલ
	દ્રવ્ય ૧૦ નિવૃ- ત્તિ ૫ અભ્ય- રસન દ્રાણ ચક્ષુઃ શ્રોત્ર સ્પર્શન	૧૨ જ્ઞાન	મતિ શ્રુત અવધિ મન પર્યાય કેવળ
૮ ઇન્દ્રિયો	આહ નિવૃ- ત્તિ. ૫ અભ્ય- રસન દ્રાણ ચક્ષુઃ શ્રોત્ર	૧૩ અજ્ઞાન ૩	મતિ શ્રુત વિભંગ જ્ઞાન
૫	લઙ્કિધ ૫ સ્પર્શન રસન દ્રાણ ચક્ષુઃ શ્રોત્ર	૧૪ યોગ	મન ૪ સત્ય અસત્ય સત્યાસત્ય અસત્ય અમૃ-
	ભાવ ૧૦ ઉપ- યોગ ૫ સ્પર્શન રસન દ્રાણ ચક્ષુઃ શ્રોત્ર	૩	વમન ૪ સત્ય અસત્ય સત્યાસત્ય અસત્ય અમૃ- ઔદારિક કાયા ૭ વૌક્ય આહારક અધૈક્ય વૈક્રિય મિશ્ર આહારક મિશ્ર તૈજસકામિણ

૧૫ ઉપયોગ	સાકાર ૮	માત જ્ઞાન શ્રુત જ્ઞાન અવધિ જ્ઞાન માતઅ જ્ઞાન શ્રુતઅ જ્ઞાન વિભંગજ્ઞાન મન પચાત્ય , કેવળ જ્ઞાન	૧૯ પર્યાપ્તિ	આહાર શરીર ઇન્દ્રિય સ્પર્શાચ્છ્વાસ ભાષા મન
૧૨				
૧૨	નિરાકાર ૪	ચક્ષુ દર્શન અચક્ષુ દર્શન અવધિ દર્શન કેવળ દર્શન	૨૦ કિંમહાર	{ ૧ ત્રણ દિશાનો ૨ ચાર દિશાનો ૩ પાંચ દિશાનો ૪ છ દિશાનો
			૨૧ સંજ્ઞા ૩	{ હેતુવાદોપદેશિકા દીર્ઘ કાલિકી દષ્ટિવાદોપદેશિકા
૧૬ ઉપપાત		એક સમયમાં કેટલા ! કેટલો વખત નહીં ?	૨૨ ગતિ	{ કયા દંડકમાં જાય ?
૧૭ અધન		એક સમયમાં કેટલા ? કેટલો વખત નહીં ?	૨૩ આગતિ	{ કયા દંડકમાંથી આવે ?
૧૮ સ્થિત		જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ	૨૪ વેદ ૩	{ પુરુષ સ્ત્રી નપુંસક
			૨૫ અદ્યપખલુતવ (પ્રાસંગિક)	

ઉપયોગી વ્યાખ્યાઓ.

૧. શરીર

શરીર, દેહ, કાયા, વિગેરે પર્યાય નામો છે. શરીરનો શબ્દાર્થ નાશવંત થાય છે. શીર્યતે યદ્, તદ્ શરીરમ્ શરીર પાંચ છે ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તેજસ, કર્મણુ,

૧ ઔદારિક-ઉદાર તે ઔદારિક શરીર ઉદાર એટલે વિશાળ,

૧ વિશાળ—દેવો અને નારકો શિવાય તમામ જીવોને હોય છે. તે શરીર-

ઉદારગુણ, ઉત્તમ, સ્થૂલ, ઉંચું.

૨ વૈક્રિય શરીર—વિક્રિયાવાળું તે વૈક્રીય. વિક્રિયા એટલે *જુદી જુદી ક્રિયાઓ, અથવા વિશિષ્ટ = xઅદ્ભૂત ક્રિયાઓ, આ શરીર ઔદારિક કરતાં કંઈક વધારે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ વર્ગણાઓમાંથી રચાય છે. તેનું બંધારણ સ્વાભાવિક રીતે બંધાય છે, પરંતુ ઔદારિકની પેઠે તેમાં સાત ધાતુનો ક્રમ નથી હોતો.

તીર્થકર ભગવતો, ચક્રવર્તિઓ, ગણધરો, કેવળી મહારાજાઓ, વાસુદેવો, બળ દેવો, પ્રતિવાસુદેવો, નારદો, રુદ્રો, વિગેરે મહા-પુરુષોને પણ હોવાનો વિશાળ ગુણ ધરાવે છે

ઉદારગુણ—મોક્ષ અને અનન્ત લબ્ધિઓ પણ આ શરીર મારફત જ મેળવી શકાય છે.

ઉત્તમ—ખીજ ચાર શરીરો કરતા આ શરીર ઉત્તમ બાધો, શરીરની સુંદરતા, અને કાન્તિ (તીર્થકરોની અપેક્ષાએ) ધારણ કરી શકે છે

સ્થૂલ—આઠ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાઓમાંની ઔદારિક શરીરપણે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય વર્ગણામાં પુદ્ગલ પરમાણુઓ થોડા હોય છે, પરંતુ તેનો પરિણામ સ્થૂલ હોય છે એવી સ્થૂલ વર્ગણાનું બનેલું હોવાથી સ્થૂલ

ઉંચું-મોટું—ખીજ શરીરોની સ્વાભાવિક ઉચાઈ કરતા ઔદારિક શરીરની ઉચાઈ સૌથી વધારે છે. એટલે કે દશહજાર યોજનથી પણ કંઈક અધિક ઉંચાઈ છે

૪ જુદી જુદી ક્રિયાઓ—નાનું થઈ મોટું થાય, મોટું થઈ નાનું થાય, એમ એક અનેક, ભૂચર, ખેચર, ભારે, હલકું, દસ્ય, અદસ્ય, વિગેરે અનેક ફેરફારવાળું થઈ શકે છે.

x અદ્ભૂત—લાખ જોજનથી પણ કાંઈક અધિકતા સુધી મોટું થઈ શકે છે, તેમજ દેવાના સૌન્દર્યની અપેક્ષાએ અદ્ભૂત છે

આ શરીર દેવો તથા નારકોને ભવપ્રત્યયિક હોય છે, અને લબ્ધિ વાળા પંચેન્દ્રિય નિર્ચય મનુષ્યો અને બાહર પર્યાપ્ત વાયુકાયને લબ્ધિ-પ્રત્યયિક હોય છે. લબ્ધિ પ્રત્યયિક એ પ્રકારનું છે—તપશ્ચર્યાદિકથી મુનિઓને હોય, તે ગુણુપ્રત્યયિક, અને વાયુકાય, ચક્રવર્તિ અને વાસુદેવ વિગેરેને તપશ્ચર્યાદિકવિનાશ કાર્યપ્રસંગે બનાવી શકવાની શક્તિથી હોય, તે લબ્ધિ પ્રત્યયિક કહેવાય છે દિગમ્મરો આને પણ ભવપ્રત્યયિક કહે છે

૩ આહારક શરીર—*આમર્ષોષધિ વિગેરે લઘ્વિવાળા +ચૌદ પૂર્વધર મુનિમહાત્માઓજ ખાસ કરીને આહારક વર્ગણના પુદ્ગલોનું આહારણુ-ગ્રહણ કરીને બનાવે છે, માટે-તેનું નામ આહારક શરીર કહેવાય છે આ શરીરની રચના કરવાનું પ્રયોજન એ હોય છે કે-તે પૂર્વધર પુરુષોને કોઈપણ જાતનો સંશય પડે, ત્યારે શરીર બનાવીને દૂર કે નજીક વિચરતા કેવળી ભગવંતો કે તીર્થંકર ભગવંતો પાસે મોકલવા, તથા તીર્થંકર ભગવંતોની સમવસરણાદિક ઋદ્ધિ જોવા, એક હાથ જેવડું [મૂઠી વાળેલા એક હાથનું], વૈક્રિય શરીર કરતાં અતિશય દૃઢિયમાન શરીર બનાવી મોકલે છે. ત્યાંજ વંદનાદિક કરી પાછું આવી આત્મ-પ્રદેશો મૂળ ઔદારિક શરીરમાં દાખલ થતાં તુરંતજ વેરાઈ જાય છે. આ શરીર વખતે ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની જેમ મૂળ અને બનાવેલા બન્ને ય શરીરો વચ્ચે આત્મપ્રદેશોની લાંબી શ્રેણી થાય છે.

આ શરીરની વર્ગણાઓ વૈક્રિય શરીરની વર્ગણા કરતાં સૂક્ષ્મ અને તેજસ્વી હોય છે. આ શરીર આખા સંસારચક્રમાં ૪ વારજ કરી શકાય છે.

૪ તૈજસ્ શરીર—તૈજસ વર્ગણાના પુદ્ગલોમાંથી આ શરીર રચાય છે. શરીરમાં અને જઠરમાં જે ગરમી જણાય છે, તે આ શરીરની છે તપશ્ચર્યા વિગેરેથી આ શરીરને એવું તૈયાર કરી શકાય છે કે-જેથી બીજને ક્રોધથી શાપ આપી બાળી શકાય છે, અથવા અનુગ્રહ યુદ્ધિથી બીજ બળતા પદાર્થોને ઠંડક આપી યુજાવી પણ દઈ શકાય છે તે વખતે તેનું નામ તેજોલેશ્યાની લઘ્વિ અને શીતલેશ્યાની લઘ્વિ કહેવાય છે.

આ શરીર કાર્મણુ શરીર સાથે અનાદિકાળનો સંબંધ ધરાવે છે, અને આહારક શરીરની વર્ગણા કરતાં આ શરીરની

* આમર્ષોષધિ એટલે = શરીરમાં કે તેના કોઈ પણ અવયવમાં એવી લઘ્વિ ઉત્પન્ન થાય છે કે, જેના સ્પર્શ માત્રથી જ અર્વે ગોગો નાશ પામે છે

+ આ લઘ્વિઓ વિના તથા ચૌદ પૂર્વગણા વિના આહારક લઘ્વિ હોતી નથી.

વર્ગણામાં પરમાણુઓ વધારે હોય છે, છતાં પરિણામ તેના કરતાં સૂક્ષ્મ હોય છે.

૫ કાર્મણ શરીર—જીવ દરેક સમયે કાર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી આત્મા સાથે તેજ વખતે બાંધે છે. તેનું નામ કર્મબંધ કહેવાય છે. આવી રીતે તૈજસ વર્ગણા કરતાં અત્યંત સૂક્ષ્મ કાર્મણ વર્ગણાના આત્મા વડે ગ્રહણ કરાતા પુદ્ગલોના એક જાતના સમૂહની એક જાતની આઠેય કર્મપણે બહેંચણી થઈ એવી ગોઠવણ થાય છે, કે જે ને *કાર્મણ શરીર કહેવાય છે.

૨ અવગાહના.

અવગાહના એટલે લંબાઈ, ઉંચાઈ. તે ઉત્કૃષ્ટ (વધારેમાં વધારે) અને જઘન્ય (ઓછામાં ઓછી) એમ બે પ્રકાર છે. તે મૂળ શરીરની અને ઉત્તર શરીરોની પણ હોય છે.

૩ સંઘયણ.

સંઘયણ = હાડકાનો બાંધો. સંઘયણમદ્વિનિચઓ. તે છ હોય છે. ૧ વજ્ર ઋષભ નારાય, ૨ ઋષભનારાય, ૩ નારાય, ૪ અર્ધ નારાય, ૫ કિલિકા, ૬ સેવાર્ત = છેવટું.

૧ વજ્રઋષભ નારાય—વજ્ર = ખીલો, ઋષભ = પાટો. નારાય = બન્નેય બાજુ મર્કટબંધ = એટલે વાંદરીને તેનું માંકડું (બચ્ચું વાદરું) બરાબર વળગી રહે છે. તેના જેવો બાંધો, તે મર્કટબંધ. એટલે કે-મર્કટબંધ ઉપર પાટો વીંટી, તેના ઉપર આરપાર ખીલો

* આ શરીર આત્મા સાથે અનાદિકાળથી જોડાયેલું છે ભવ્ય ને મોક્ષમાં જતા સુધી અને અભવ્ય ને અનંતકાળ પયંત સાથે રહે છે. આ શરીર જ્યાં સુધી હોય, ત્યાંથી કર્મબંધ થાય અને ઉપરના ચારેય શરીરો ધારણ કરવા પડે છે આ શરીર ક્યાય રોકાતું નથી. એટલે કે તે પ્રતિ-ઘાત રહિત છે. તેમજ કાંઈને રોકતું પણ નથી આ શરીરે સીધી રીતે ધર્મ-અધર્મ-કર્મબંધ-કર્મનિર્જરા, સુખ, દુઃખ, હિંસા વિગેરે કાઈ કરી શકતું નથી પરલવમાં જીવની સાથે તૈજસ કાર્મણ એ બે શરીરો સાથેજ હોય છે અને ઉત્પન્ન થતાંની સાથેજ એ બે શરીરોની મદદથી પ્રથમ સમયે જીવ આહાર ગ્રહણ કરે છે.

મારીએ, અને જેવી મજબૂતી થાય, તેના જેવો મજબૂત હાડકાનો બાંધો—તે વજ્ર ઋષભનારાય સંઘયણ.

૨ ઋષભનારાય—[વજ્ર = ખીલી વિના] મર્કટ બંધ ઉપર પાટો હોય એવી મજબૂતીવાળો હાડકાનો બાંધો.

૩ નારાચ—માત્ર મર્કટબંધની મજબૂતી જેવી મજબૂતીવાળો હાડકાનો બાંધો.

૪ અર્ધ નારાચ—અરધા મર્કટબંધ જેવી મજબૂતીવાળો હાડકાનો બાંધો.

૫ કીલિકા—મર્કટબંધ વગરના બે સાંધા ઉપર આરપાર ખીલો ઘાલેલો હોય, તેના જેવી મજબૂતી જેવો મજબૂત બાંધો.

૬ હેવસ્પૃષ્ઠ અથવા સેવાર્ત્ત—સંધિસ્થાને સામસામા આવેલા બે છડા ખાડણીમાં રાખેલા મુશળની પેઠે એક છડાની ખોલણમાં બીજા છડાનો બૂટો ભાગ રહેજી ઉતરીને—સ્પર્શિને રહેલ હોય છે, માટે હેવસ્પૃષ્ઠ (અસ્થિના બે છડા વડે સ્પર્શિલ) સંઘયણ કહેવાય છે. અથવા જે સાંધા તૈલાદિકના મર્દનાં રૂપી સેવાર્થી આર્ત્ત એટલે પીડાયા છતાંજ (એટલે મર્દનાદિકથીજ) દઢ રહે છે, તેથી સેવાર્ત્ત કહેવાય છે. તથા હેદવર્તિ અથવા હેદવૃત્ત (છેદ એટલે અસ્થિના પર્યાન્ત ભાગ, તે વડે વૃત્ત = વર્તનારૂં તે) એવાં પણ નામ છે.

૪ સંજ્ઞા ૪-૬-૧૦-૧૬

સંજ્ઞાનમ્ છંદની ચેતના જેથી જાણી શકાય, તે સજ્ઞા-ચેતના. તે બે પ્રકારની છે. મતિજ્ઞાન આદિ ૮ જ્ઞાન, તે જ્ઞાનસજ્ઞા, અને મોહનીય આદિ કર્મનાં ઉદયથી અથવા ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ, તે અનુભવસંજ્ઞા ૪-૬-૧૦ અને ૧૬ પ્રકારની છે, તે આ પ્રમાણે—

* એ પ્રમાણે ખાડણીમાં મુશળવત્ સ્પર્શિને રહેલ હોવાથી જ હાડકે તાણતાં અથવા પડી જતા ખોલણમાંથી નિકળી આવેલા હાડકે “હાડકું ઉતરી ગયું” એમ કહેવામાં આવે છે.

૧ સિદ્ધાન્તોમાં અનુભવસજ્ઞા માટે સજ્ઞા એટલે અભિલાષ અર્થ થયો છે.

સંજ્ઞાઓ

- ૧ આહાર—ખાવાની ઇચ્છા
 ૨ મય—બીક
 ૩ મૈથુન—વિષય સેવનની ઇચ્છા
 ૪ પરિગ્રહ—સંગ્રહની ઇચ્છા
 ૫ ઓઘસંજ્ઞા—૧ પૂર્વ ૨ સંસ્કાર
 ૨ મોઘમ—મુગ્ધુ ૩ સામાન્ય
 શબ્દ—અર્થનું ભાન
 ૪ (૪ દર્શનાપયોગ)
 ૬ લોકસંજ્ઞા—૧ લોક વ્યવહારને
 અનુસરવાની વૃત્તિ ૨ શબ્દ—
 અર્થનું વિશેષજ્ઞાન ૩
 (જ્ઞાનાપયોગ)
 ૭-૮-૯-૧૦—ક્રોધ, માન, માયા,
 લોભ.
 ૧૧ મોહ—મમત્વ
 ૧૨ ધર્મ—ધર્મ કરવાની વૃત્તિ
 ૧૩ સુખ—સુખની—આનંદની
 લાગણી
 ૧૪ દુઃખ—દુઃખની લાગણી
 ૧૫ જુગુપ્સા—કંટાળાની લાગણી
 ૧૬ શોક—દિલગીરીની લાગણી

કયા કર્મના ઉદયથી ?

અશાતાવેદનીયના ઉદયથી
 ભય મોહનીયના ઉદયથી
 વેદ મોહનીયના ઉદયથી
 લોભ મોહનીયના ઉદયથી
 મતિ જ્ઞાનાવરણીયના તથા
 દર્શનાવરણીયના ક્ષયોપશમના

”

કષાયમોહનીયના ઉદયથી

મોહનીયના ઉદયથી
 મોહનીયના ક્ષયાદિથી
 રતિ મોહનીયના ઉદયથી

અરતિમોહનીયના ઉદયથી
 જુગુપ્સા મોહનીયના ઉદયથી
 શોકમોહનીયના ઉદયથી

૧ પ્રવચનસારોદ્ધાર વૃત્તિ વિગેરેમા.

૨ શ્રી આચારાગસૂત્રની વૃત્તિ પ્રમાણે.

૩ વેલડીઓ સપાટ જમીન છોડી ભીંત, વૃક્ષ અથવા વડી ઇત્યાદિ ઉપર ચઢે છે, તે (અથવા બાલકો જન્મતા જ સ્તનપાન કરે છે) ઇત્યાદિ ઓઘસંજ્ઞા છે

૪ ઠાણાંગળની વૃત્તિમા.

૫ કૂતરા યક્ષ છે, કૂતરા યમને દેખે છે, બ્રાહ્મણો દેવ છે, કાગડા ઋષિ અથવા પૂર્વજ છે, મયુરીને મોરની પાંખના વાયુથી અથવા મોરનાં આંસુ આટવાથી ગર્ભ રહે છે, કર્ણુ કાનમાંથી થયો, અગસ્તિ ઋષિ સમુદ્ર પી ગયા. ઇત્યાદિ અનેક લૌકિક કદ્દપનાઓ તે લોક સંજ્ઞા.

છવ જે સંજ્ઞા અથવા અસંજ્ઞા કહેવાય છે, તે આ અનુભવ-સંજ્ઞાઓથી નહિ પણ આગળ કહેવાતી દીર્ઘકાલિકી આદિ સંજ્ઞાઓથી છે.

તથા આ સંજ્ઞાઓમાંથી દેવને મુખ્યત્વે પરિશ્રુતસંજ્ઞા અને લોભસંજ્ઞા છે, નારકને લયસંજ્ઞા તથા ક્રોધસંજ્ઞા છે, તિર્યચોને આહાર તથા માયા સંજ્ઞા અને મનુષ્યોને મુખ્યત્વે મૈથુનસંજ્ઞા અને માનસંજ્ઞા છે.

૫. સંસ્થાન ૬

સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેલા પ્રમાણ યુક્ત અથવા પ્રમાણ રહિત થયેલો શરીરનો જે આકાર તે સંસ્થાન, તે ૬ પ્રકારનાં છે, તે આ પ્રમાણે—

૧ સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન—શરીરના સર્વ અવયવો સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેા પ્રમાણે પ્રમાણ^૨ સર હોય, તે સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન કહેવાય. ગર્ભજ મનુષ્યને અંગે વિચારીએ તો પર્યંકાસને (પદ્માસન વાળી) બેઠેલા મનુષ્યના ડાબા ઢીંચણથી જમણા ખસો,

૧ એમાંની ન્યૂનાધિકતા માટે જુઓ ગાથા ૧૨ મી

૨ પુરુષ પોતાના અંગુલથી ૧૦૮ અંગુલ ઉચો હોય, તેમાં પણ ગુદક (એડી ઉપરનો ઢેકાનો ભાગ) ૪ અંગુલ, જઘા (એડીથી ઉપરનો અને ગુડાથી નીચેનો દીર્ઘ ભાગ) ૨૪ અંગુલ, જનુ (ગુડાનો ઢેકો) ૪ અંગુલ, સાથલ ૨૪ અંગુલ, બસ્તિ (કુલાનો ભાગ) ૧૨ અંગુલ, ઉદર ૧૨ અંગુલ, છાતી ૧૨ અંગુલ, ગ્રીવા (કઠ-ઠોક) ૪ અંગુલ અને મુખ ૧૨ અંગુલ, એ રીતે ૧૦૮ અંગુલની ઊંચાઈ ગણવી તથા પગતલિયુ અંગુલો સહિત ૧૪ અંગુલ દીર્ઘ, અને ૬ અંગુલ વિસ્તૃત, કેડની લંબાઈ ૧૮ અંગુલ, છાતીનો વિસ્તાર ૨૪ અંગુલ, અંગુલિસહ હાથની લંબાઈ ૪૬ અંગુલ, મસ્તકની લંબાઈ ૩૨ અંગુલ, જઘાનો પરિધિ ૧૮ અંગુલ, જનુનો પરિધિ ૨૧ અંગુલ, માથળનો પરિધિ ૩૨ અંગુલ, નાલિ નીચેનો પરિધિ ૪૬ અંગુલ, છાતી અને પીઠ બે મળીને પરિધિ ૫૬ અંગુલ તથા ગ્રીવાનો પરિધિ ૨૪ અંગુલ ઇત્યાદિ રીતે અંગોપાંગના બીજા પણ નાના નાના પ્રમાણ અનેક છે

જમણા ઠીંચણથી ડાબો ખલો, ડાબા ઠીંચણથી જમણા ઠીંચણ, અને પર્યાકાસનના મધ્ય ભાગથી નાસિકાનો અગ્ર ભાગ, એ ચારે ય માપમાં સરખાં હોય તે [સમ=સરખાં ચતુઃ=(બે ખભા બે ઠીંચણ રૂપ) ૪-ચાર, અસ્ત્ર=ખાળુ અથવા ખુણાવાળું] સમચતુરસ સંસ્થાન કહેવાય

૨ ન્યગ્રોઘ પરિમણ્ડલ—(ન્યગ્રોઘ એટલે વડવૃક્ષની પેઠે પરિમણ્ડલ એટલે ચારે તરફ ઉપરથી મંડલાકાર અર્થાત) નાભિથી ઉપરના અવયવો પ્રમાણયુક્ત હોય અને નાભિથી નીચેના અવયવો (વડના થડની પેઠે) પ્રમાણ રહિત હોય, તે ન્યગ્રોઘ સંસ્થાન કહેવાય.

૩ સાદિ—પગના તળિયા ઉપરથી નાભિ સુધીનો=સાદિ એટલે શરીરનો પહેલો અર્ધભાગ પ્રમાણયુક્ત હોય અને ઉપરનો અર્ધ ભાગ પ્રમાણ રહિત હોય, તે સાદિ સંસ્થાન. આ સંસ્થાનને કેટલાક ગ્રન્થકારો સાત્વી (=શાદ્મલીવૃક્ષના આકારવાળું) પણ કહે છે.

૪ વામન—મસ્તક-ગ્રીવા-હાથ અને પગ એ ૪ અવયવ પ્રમાણયુક્ત હોય, અને શેષ (પીઠ, ઉદર અને છાતી) અવયવો પ્રમાણ રહિત હોય, તે વામન સંસ્થાન.

૫ કુબ્જ—વામનથી વિપરીત (એટલે મસ્તક આદિ ૪ અવયવો પ્રમાણ રહિત હોય, અને પીઠ વિગેરે શેષ અવયવો પ્રમાણયુક્ત) હોય, તે કુબ્જ સંસ્થાન

હુંડક—પ્રાય સર્વ અવયવો પ્રમાણ રહિત હોય તે હુંડક સંસ્થાન

૬ કપાય ૪

કપાય એટલે મલિનતા કર્મખંધનું મુખ્ય કારણ કપાયરૂપી આત્માની વૈભાવિક મલિનતા છે. અને કર્મો સંસારનું કારણ છે. તેથી-કષ્ણો એટલે કર્મનો કે સંસારનો, આય એટલે લાભ અપાવનાર, તે કપાય તે ક્રોધ-માન માયા-લોભ એ ૪ પ્રકારના પ્રસિદ્ધ છે.

૭ લેશ્યા ૬

કેટલાક માણસો કેટલીકવાર ઘણા ક્રોધી હોય છે, ક્રોધક કપટી હોય છે, ક્રોધક લોભ કરે છે, ક્રોધક અભિમાન કરે છે. વિગેરે લાગણીઓ અમુક અમુક નિમિત્તોથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું નામ

તો કષાય કહેવાય છે છતાં પ્રાણી માત્રના સ્વભાવનું જન્મથી એક જાતનું બંધારણ બંધાયેલું હોય છે. એટલે કે પ્રસંગ આવતાં પ્રાણીઓ કષાયો કરે છે, પરંતુ જન્મથીજ અમુક જાતનો સ્વભાવ હોય જ છે. જેમકે-કોઈ પ્રાણી શાંત-ઠંડો, ઉગ્ર-આકરો, ઘાતકી-કૂર, દયાળુ, ધીમો, ઉતાવળો હોય છે. સ્વભાવના બંધારણને લેશ્યા કહે છે

કર્મ અન્ધના અભિપ્રાયથી આઠ કર્મો અને તેના પેટા ભેદો પાડ્યા છે. તેમાં લેશ્યાના કર્મો અને તેના વિપક્ષો બતાવ્યા નથી, તો લેશ્યા એ શો પદાર્થ છે ? એ પુદ્ગલની અસર છે ? કે જીવાત્માની અસર છે ? એ ખાસ શંકા થાય તેમ છે.

ત્યારે, લેશ્યા એ 'લૌકિક વ્યવહાર ઉપરથી કરવામાં આવેલું' લાગણીઓનું પૃથક્કરણ છે. અને કષાયો, એ કર્મઅન્ધશાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી કરવામાં આવેલું પૃથક્કરણ છે. એટલે કે લેશ્યા એ એક જાતના કષાયો જ છે કષાયોમાં તેનો સમાવેશ છે. અને કષાયો પણ એક જાતની લેશ્યાઓ છે. એટલે કે-કષાયોના કર્મપુદ્ગલો-માં ભળેલા કાળા વિગેરે રંગના જે કર્મપુદ્ગલો, તે દ્રવ્ય લેશ્યા છે, અને તે દ્રવ્યલેશ્યાથી ઉત્પન્ન થતા પ્રાણીઓના સ્વભાવો, તે ભાવ લેશ્યા છે.

લેશ્યાઓ-	વર્ણ	દ્રવ્યલેશ્યાના-	રસ	સ્પર્શ	ભાવલેશ્યા-
ના નામ.		ગંધ.			ની લાગણી
કૃષ્ણ,	અતિકાળો	અતિદુર્ગંધી	અતિકંકવો	અતિકઠોર	અતિકૂર
નીલ,	ઓછાકાળો	ઓછાદુર્ગંધી	ઓછાકંકવો	ઓછાકઠોર	કાંઈક ઓ-
					છો કૂર
કાપોત,	ભૂરો	અદ્યદુર્ગંધી	અદ્યકંકવો	અદ્યકઠોર	રહેજકૂર

૧ જૈન શાસ્ત્રમા આવી રીતે ઘણા પૃથક્કરણો જોવામા આવે છે જેમ કે-સંજ્ઞાઓ, એ એક જાતના મતિજ્ઞાનના જ પ્રકારો. છે; પરંતુ મતિ-શ્રુત વિગેરે જ્ઞાન અને લાગણીઓ વિષેના શાસ્ત્રીય પદ્ધતિસરના જ્ઞાનના અભાવ-વાળા અભ્યાસીને પ્રાણીઓમા જણાતી એ ચેતના શક્તિઓ એ વિષે કેવી રીતે સમજવી શકાય ? ત્યારે ૪ ચાર-દશ-અને ૧૬ સંજ્ઞાઓના બેદથી એ વાત સમજાવેલી છે અને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી જાણકારને કર્મઅન્ધમાના સિદ્ધાંતોથી સમજતા એ બધું આવી જ જાય છે

તેજે, લાલ કાંધક સુગંધી કાંધકમીઠો કાંધક કાંધક શાંત
 સુવાળો
 પદ્મ, ખુલ્લો પીળો સુગંધી મીઠો સુવાળો શાંત
 શુકલ, અતિ સફેદ અતિ સુગંધી અતિ- અતિ સુ- અતિ શાંત
 મીઠો વાળો

એટલે કે-ત્રણ અશુભ અને ત્રણ શુભ લેશ્યાઓ હોય છે. ચૌદમા અયોગી ગુણ સ્થાનક શિવાયના બીજા કોઈ પણ ગુણસ્થાનકે વર્તનાર મનુષ્યોને તથા પાંચમા ગુણસ્થાનક સુધીના તિર્થ-ચોને ઉપરની સંભવતી કોઈને કોઈ લેશ્યા અન્ત મૂહૂર્તે અંતર મૂહૂર્તે ફરતી હોયજ છે. તેમ જ દેવતા નારકીનીલેશ્યા પાછલા ભવમાં અગાઉ અને આગામિ ભવમાં અન્ત મૂહૂર્ત સુધી સાથે હોય છે.

લેશ્યાની લાગણીઓ સમજવાને 'જા'બૂ ખાવાની ધચ્છા-વાળા છ ભૂખ્યા માણસો અને છ રંધાડ પાડનારાઓના દૃષ્ટાંત બહુ ઉપયોગી છે.

૮ ઇન્દ્રિયો પ.

કોઈપણ પ્રાણીમાં રહેલા આત્માની ચૈતન્ય શક્તિ હ્રદય જીવો ઇન્દ્રિયો દ્વારા જ જાણી શકે છે. મારે ઇન્દ્રિયો એ આત્મા ઓળખવાની નિશાની છે. તે ઉપરથી ઇન્દ્રિય શબ્દનો-ઇન્દ્ર એટલે આત્મા, અને તેને ઇંદ્ર પ્રત્યય-તેના (ચિહ્ન) અર્થમાં લાગી-ને ઇન્દ્રિય શબ્દ બનેલો છે, તેથી ઇન્દ્રિય એટલે આત્માનું ચિહ્ન. એવો શબ્દાર્થ થાય છે.

૧ દરેક જીવતા શરીરમાં-ઠંડો ઉનો વિગેરે ૮ પ્રકારના સ્પર્શો

૧. જા'બૂ ખાનારાના છ અભિપ્રાયો.

- ૧ ઝાડને મૂળથી ઉખેડી નાખીએ
- ૨ ના, મોટી મોટી ડાળીઓ તોડીએ
- ૩ ના, નાની ડાળીઓ તોડીએ
- ૪ ના, જાણુના લુમખા નીચે પાડીએ
- ૫ ના, માત્ર ફળોજ નીચે પાડીએ
- ૬ ના, માત્ર નીચે પડેલાજ ખાઈએ

૨. ધાડપાડનારાના છ અભિપ્રાયો.

- ૧ માણસો અને ઢોરો બધાને કાપી નાખો
- ૨ ના, માત્ર માણસોનેજ કાપો.
- ૩ ના, સ્ત્રીઓને તો નજ મારવો. [નહી
- ૪ ના, શસ્ત્રધારીશિવાય બધા પુરૂષોને પણ
- ૫ સ્હામેથનારાજ શસ્ત્રધારીઓને મારવા.
- ૬ ના, કોઈને માર્યા વિના માત્ર ધનમાલ લુંટીને ચાલ્યા જવું.

ઝાળખવાને સ્પર્શેન્દ્રિય તો હોય છે. શરીરમાં એ ઇન્દ્રિય અંદર અને બહાર બંધે ચ સૂક્ષ્મ આકારથી ફરી વળેલ હોય છે. શરીર ઉપરની ચામડી વિગેરેમાં તે ફેલાયેલ છે એટલે તેનો બાહ્ય આકાર કોઈપણ જાતનો જણાતો નથી, તો પણ વ્યવહારથી બાહ્ય ચામડીને લોકમાં સ્પર્શનેન્દ્રિય કહે છે. શરીરની અંદરનો કે બહારનો કોઈપણ ભાગ એ ઇન્દ્રિય વિના ખાલી નથી. એટલે કે-શરીરના અંદરના જઠર, દૃઢ્ય વિગેરે કોઈપણ અવયવ ઉપર ઉત્તુ પાણી રેડીએ, તો તેને ઉષ્ણતા જણાયા વિના નહીં રહે

૨ એકેન્દ્રિય શિવાયના જીવોને મધુર, તીખો, કડવો વિગેરે રસો આખવાને રસનેન્દ્રિય પણ હોય છે. સામાન્ય રીતે પ્રાણીઓના મોઢામાં જણાતી જીભ રસનેન્દ્રિય કહેવાય છે.

૩ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય શિવાયના જીવોને મુગન્ધ, દુર્ગંધ મુન્ધવાને ઘાણેન્દ્રિય પણ હોય છે. સામાન્ય રીતે નાકને ઘાણેન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે

૪ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, અને તેઇન્દ્રિય શિવાયના પ્રાણીઓને શ્વેત, રક્ત, પીત, વિગેરે વર્ણ-રંગો જોવાને ચક્ષુરિન્દ્રિય પણ હોય છે. સામાન્ય રીતે આંખને ચક્ષુરિન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે.

૫ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચક્રિરિન્દ્રિય શિવાયના પ્રાણીઓને શબ્દ-ધ્વનિ સાંભળવાને શ્રોત્રેન્દ્રિય વધારે હોય છે. સામાન્ય રીતે કાનને શ્રોત્રેન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે.

ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ.

આપણને એમ લાગે છે કે-આપણા આંખ, કાન, નાક, જીભ અને ચામડી આપણને દેખાડે છે, સંભળાવે છે, સુન્ધારે છે, ચખાડે છે, અને સ્પર્શનો અવલવ કરાવે છે. પરંતુ કેવળ એમ થતું નથી

દાખલા તરીકે-એ આંખના ચારુત્તની જીભના ટેરવા ઉપર ઘાળી ચળકતી જીદી જીદી જાતની યે ક્ષીઓ મૂકીશું, તો એ કહેશે કે-“ આ ગળી છે ” અને બીજે કહેશે કે-“ આ ખર્ડ છે. ” કેમકે પહેલી ક્ષી સાફની હતી. અને બીજી ક્ષી કડીની હતી. તો એ ગળપટ્ટ અને ત્યાજ નક્કી કરી શકે છે કે-કોણ? ત્યારે તમે કહેશો ન, કે-જીભ

પરંતુ કેવળ એમ નથી. જીલને બદલે જો એ કણી નાકમાં મૂકી હોત તો “આ ગળી છે” એમ તો તે ન જ કહી શકત. એટલે જીલ જો કે ગંધની પરીક્ષા કરી શકતી નથી. પણ સ્વાદ આળખવામાં તો ઉપયોગી છે જ. તેના વિના સ્વાદ જણાય જ નહીં. પણ જીલ કાંઈ એકલી એ કામ આપી શકતી નથી.

જીલની અંદર અસ્થાની ધાર જેવો સૂક્ષ્મ જ્ઞાનતત્ત્વનો આકાર છે. તેની સાથે જીલ ઉપર મૂકાયેલી સાકરનો સંબંધ થાય છે. તે જ વખતે ગળ્યો રસ જાણવાની આત્મામાં રહેલી જ્ઞાન શક્તિ જાગૃત થઈને તરત તેને જાણી લઈને બીજી જ્ઞાન શક્તિને લીધે મનમાં નિશ્ચય થાય છે કે “આ ગળ્યો રસ છે.”

દ્રવ્ય અને ભાવ ઈન્દ્રિયો.

હવે આમાં-મુખ્ય એ કામ થયા. શરીરનું અને આત્માનું. જીલ અને તેની અંદરનો સૂક્ષ્મ આકારનો અવયવ એ બન્નેય શરીરના તત્ત્વોમાંથી બનેલ છે. અને તેને લીધે આત્માનો જે જ્ઞાનગુણ જાગી ઉઠે છે, એ આત્માનું જ્ઞાન તત્ત્વ છે. ગળ્યો રસ જાણવાને જ્ઞાનશક્તિ તો આત્મામાં હોય છે. પરંતુ તે નિમિત્ત મળતાં જાગી ઉઠે છે, અને પછી બરાબર વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણી લઈ, મનથી નક્કી કરે છે, તે પણ એક જાતના જ્ઞાનગુણની જાગૃતી છે.

આમાં જીલ અને તેની અંદરનો અવયવ એ નિવૃત્તિ દ્રવ્ય ઈન્દ્રિય કહેવાય છે. તેમાં યોતાનો જ વિષય જાણવાની જે અમૂક શક્તિ છે, તેને ઉપકરણ દ્રવ્ય ઈન્દ્રિય કહે છે. હવે નિવૃત્તિ દ્રવ્ય ઈન્દ્રિયમાં જીલનો બાહ્ય અવયવ બાહ્ય નિવૃત્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિય કહેવાય છે. અને અંદરનો અવયવ-અભ્યન્તર નિવૃત્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિય કહેવાય છે. તેનું નામ નિવૃત્તિ એટલા માટે છે કે-તે અવયવ રૂપે ઉત્પન્ન થયેલ છે. અને કામમાં આવતી વિષય જાણવાની શક્તિને ઉપકરણ એટલા માટે કહેવાય છે કે-તે શક્તિથી એ બાહ્ય અને અભ્યન્તર અવયવો પણ વસ્તુ જાણવા સમર્થ થઈ શકે છે.

હવે આત્મામાં રહેલી જ્ઞાન શક્તિ અને તેની જાગૃતીને ભાવેન્દ્રિય કહેવાય છે. તે જીવેન્દ્રિયમતિજ્ઞાનાવરણીયકર્મનો

ક્ષયોપશમ કહેવાય છે. અને તે એક જાતની શક્તિ રૂપે હોવાથી તેનું નામ લબ્ધિ ભાવેન્દ્રિય કહેવાય છે. લબ્ધિ એટલે શક્તિ

શક્તિ આત્મામાં હોવા છતાં જ્યાંમુઘી તેનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રસંગ નથી મળતો ત્યાંમુઘી એ શક્તિ એમને એમ પડી રહે છે, પરંતુ જીભ ઉપર સાકરની કણી મૂકતાની સાથે જ એ શક્તિ જાગી ઉઠે છે. તે જાગી ઉઠવાનું નામ ઉપયોગ ભાવેન્દ્રિય છે.

આ રીતે કોઈપણ ધન્દ્રિયનો રૂઝ માંના પોતપોતાના વિષય સાથે બાહ્ય આકાર મારફત અંદરના આકાર સાથે સંબંધ થાય છે, અને પોતાની શક્તિથી પોતાના વિષય પુરતો જ જાણવાનો પ્રયત્ન દ્રવ્ય ધન્દ્રિય કરે છે કે તુરત તેની અસર આત્મામાં રહેલા ક્ષયોપશમ ઉપર આવે છે, અને તે જાણતું થઈ “આ ગળમું” છે.” એમ જાણીને-નિશ્ચય કરે છે કે-“મેં ગળ્યો રસ ચાખ્યો.” તથા આ છેલ્લો નિર્ણય શબ્દમાં ગોઠવવો, તે શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ સમજવો. પરંતુ શબ્દમાં ગોઠવાય નહીં છતાં નિશ્ચય થાય, ત્યાં મુઘી જીભેન્દ્રિયના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થતો જીભેન્દ્રિયમતિ-જ્ઞાનાવરણીયકર્મના ક્ષયોપશમનો ઉપયોગ સમજવો.

આ પ્રમાણે-દરેક ધન્દ્રિયો મારે સમજી લેવું. માત્ર દ્રવ્ય ધન્દ્રિયોના બાહ્ય આકારો પ્રાણીઓમાં જુદા જુદા જોવામાં આવે છે જેમ કે-હાથીની સુંઠ એ તેનું લાંબુ નાક છે. ત્યારે માણસોને જુદી જાતનું છે. અને પશુઓ તથા પક્ષીઓને તેથી જુદી જ જાતનું હોય છે. એમ જ જીભવિષે-સર્પને જીભમાં ચીરો છે. આંખો વિષે પણ-કોઈની ગાળ હોય છે, અને કોઈની લંબગાળ હોય છે.

સ્પર્શનેન્દ્રિયને બાહ્યનિવૃત્તિ આકાર જુદો નથી. કેમકે શરીર અને ધન્દ્રિય જુદાજુદા છે. અને ચામડી શરીરમાં ગણાય છે. બાહ્ય આકારો જુદા છતાં અભ્યન્તર નિવૃત્તિ ધન્દ્રિયમાં નીચે પ્રમાણે સૌ પ્રાણીઓને એકસરખા આકારો હોય છે

૧ સ્પર્શનેન્દ્રિયનો અભ્યન્તર આકાર જુદા જુદા આકારો છે.

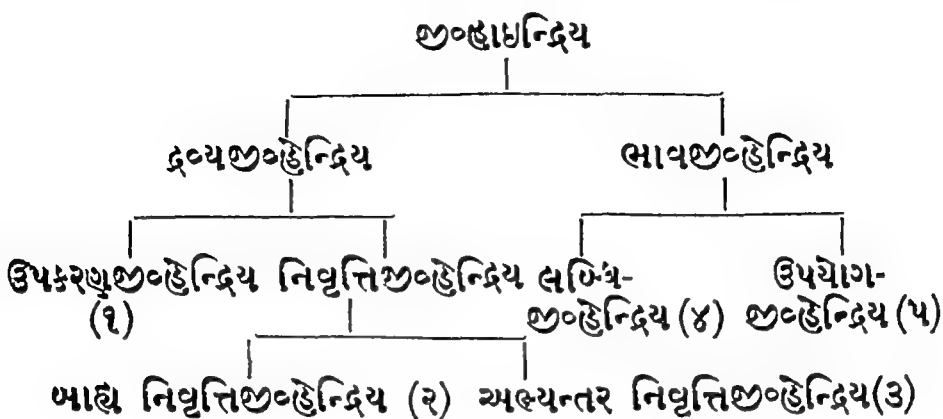
૨ રસનેન્દ્રિયનો—ક્ષુરપ્ર (અસો અથવા ખરપી) જેવો

૩ ઘાણેન્દ્રિયનો—પડધમ (વાઘ) જેવો

૪ ચક્ષુરિન્દ્રિયનો—ચન્દ્રના આકાર (ડીડીમાં છે) જેવો

૫ શ્રોત્રેન્દ્રિયનો—કદમ્બના પુષ્પના જેવો આકાર છે.

આ રીતે દરેક ઇન્દ્રિયોમાં સ્પર્શનેન્દ્રિયના ૪ લેદ અને બીજાના પાંચ લેદ ગણતાં ૨૪ લેદો કુલ થશે. જેમકે:—

૯ સમુદ્ધાત ૭

જીવ સમુદ્ધાત અને અજીવ સમુદ્ધાત એમ ૨ પ્રકારના સમુદ્ધાત છે. આગળ કહેવાતા કેવલિ સમુદ્ધાતની રીત પ્રમાણે કોઈક અનંત પરમાણુઓનો બનેલો અનન્ત પ્રદેશી સ્કંધ તથા- વિધ વિશ્રસા પરિણામ વડે (સ્વાભાવિક રીતે) ચાર સમયમાં સંપૂર્ણ લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત થઈ પુનઃ બીજા ચાર સમયમાં અનુક્રમે સંહારાઈ મૂળ અવસ્થાવાળો એટલે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણનો થાય છે, તે અહિં અજીવ સમુદ્ધાત ગણાય. એ સંપૂર્ણ લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત થવાની ચોગ્યતાવાળા અથવા વ્યાપ્ત થયેલા પુદ્ગલસ્કંધો અનન્ત છે. અને તે સર્વે અચિત્ત-મહાસ્કંધના નામથી ઓળખાય છે.

૧ બાહ્યનિવૃત્તિ જીભાઇન્દ્રિય=બહાર દેખાતી જીભ.

૨ અભ્યંતરનિવૃત્તિ જીભાઇન્દ્રિય=જીભમા રહેલો અસ્ત્રા જેવો આકાર.

૩ ઉપકરણ જીભાઇન્દ્રિય=બહારના તથા અંદરના આકારમા રહેલી તલવારની ધારમા કાપવાની શક્તિની જેમ વિષય પકડવાની શક્તિ.

૪ લઘિવભાવજીભાઇન્દ્રિય=જીભાઇન્દ્રિય મતિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મોના ક્ષયોપશમ અનુસર જીભાઇન્દ્રિય મતિ જ્ઞાનશક્તિ.

૫ ઉપયોગભાવજીભાઇન્દ્રિય=જીભાઇન્દ્રિય મતિ જ્ઞાનાવરણીયક કર્મોના ક્ષયોપશમ રૂપ જીભાઇન્દ્રિય મતિ જ્ઞાનનો વ્યાપાર.

સમુદ્ઘાત=અળાત્કારે આત્મ પ્રદેશો એકાએક બહાર નીકળી પડી, વધારે પડતા જુના કર્મોની ઉદીરણા કરી, ભોગવી નાશ કરવાનો પ્રયત્ન. સમ્=એકી સાથે, ઉત્ત્=જોરથી પ્રબળતાથી ઘાત=નાશ કર્મોનો નાશ, જે પ્રયત્નમાં થાય, તે સમુદ્ઘાત.

૭ સમુદ્ઘાતો

૧ વેદના સમુદ્ઘાત—(અશાતા વેદનીયની) વેદનાવડે વ્યાકુલ થયેલો આત્મા, જે પ્રસંગે પોતાના કેટલાક આત્મપ્રદેશો બહાર કાઢી ઉદર વગેરેના પોલાણુ ભાગ પૂરી, તથા ખભા વગેરેના આંતરાપૂરી, શરીરની ઉચ્ચ અને જાડાઈ જેટલો એકસરખો દંડાકારે થાય છે, અને તે વખતે પ્રબલ ઉદીરણા કરણવડે અશાતા વેદનીય-કર્મના ઘણા કર્મપ્રદેશો ઉદ્યાવલિકામાં નાંખી ઉદ્યમાં આણી વિનાશ પમાડે છે, તે પ્રસંગ

૨ કષાય સમુદ્ઘાત—કષાયવડે વ્યાકુળ થયેલો આત્મા (વેદના સસુઠમાં કહ્યા પ્રમાણે) જે વખતે દંડાકારે થઈ, પ્રબલ ઉદીરણાવડે કષાય મોહનીય કર્મના ઘણા કર્મપુદ્ગલો ઉદ્યાવલિકામાં નાંખી ઉદ્યમાં લાવી વિનાશ પમાડે છે, અને ઘણા નવા કર્મપ્રદેશો બાંધે પણ છે, તે પ્રસંગ

૩ મરણ સમુદ્ઘાત—મરણાન્તવખતે વ્યાકુલ થયેલો આત્મા મરણથી અન્તર્મુહૂર્ત પહેલાં પોતાના કેટલાક આત્મપ્રદેશોને શરીરની બહાર કાઢી, જ્યાં ઉત્પન્ન થવાનો છે, તે સ્થાન સુધી, સ્વદેહ પ્રમાણુ જાડા દંડના આકારે, જઘન્યથી અગુલતો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય ચોજન સુધી લંબાવી, અન્તર્મુઠ સુધી તેવી જ અવસ્થાએ રહી (કોઈ જીવ ફરીથી મૂળ શરીરમાં દાખલ થઈ પુનઃ એ રીતે જ દીર્ઘ દંડાકાર થઈ અવશ્ય) મરણ પામે છે, તે પ્રસંગ. એ દંડઅવસ્થામાં આયુષ્ય કર્મના ઘણા પુદ્ગલોને પ્રબલ ઉદીરણાવડે ઉદ્યાવલિકામાં દાખલ કરી ઉદ્યમાં લાવી વિનાશ પમાડે છે. આહિ નવીન કર્મગ્રહણ નથી.

૪ વૈક્રિય સમુદ્ઘાત—વૈક્રિય લખિત્રવાળો આત્મા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી, ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ચોજન દીર્ઘ

અને સ્વશરીર પ્રમાણ જાડા દંડાકાર રચી પૂર્વોપાર્જિત વૈક્રિયનામ-કર્મના ઘણા પ્રદેશોને ઉદીરણાવડે ઉદયમાં લાવી વિનાશ કરવા સાથે, રચવા ધારેલા વૈક્રિય શરીર યોગ્ય વૈક્રિય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી વૈક્રિય શરીર બનાવે છે, તે પ્રસંગે આ સમુદ્ઘાત હોય છે.

૫ તૈજસ સમુદ્ઘાત—તેજોલેશ્યાની લખિધવાળો આત્મા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી, ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત યોજન દીર્ઘ અને સ્વદેહ પ્રમાણ જાડા દંડાકાર રચી, પૂર્વોપાર્જિત તૈજસનામકર્મના પ્રદેશોને પ્રબલ ઉદીરણાવડે ઉદયમાં લાવી નિર્જરવા સાથે તૈજસ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી તેજોલેશ્યા અથવા શીતલેશ્યા મૂકે છે, તે પ્રસંગે હોય છે.

૬ આહારક સમુદ્ઘાત—આહારક લખિધવાળા ઔદપૂર્વધર મુનિ મહાત્મા શ્રીજનેશ્વરની સમવસરણાદિ ઋદ્ધિ દર્શન, અથવા શ્રુતજ્ઞાનમાં ઉપજેલા સૂક્ષ્મ સંદેહનું નિવારણ, ધત્યાદિ કારણથી પોતાના આત્મપ્રદેશો બહાર કાઢી, ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત યોજન દીર્ઘ અને સ્વદેહ પ્રમાણે સ્થૂલ દંડાકાર રચી, પૂર્વોપાર્જિત આહારક નામકર્મના પુદ્ગલો પ્રબલ ઉદીરણાવડે ઉદયમાં લાવી નિર્જરવા સાથે આહારક શરીર યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી આહારક શરીર બનાવવાના પ્રસંગે આ સમુદ્ઘાત કરે છે.

૭ કેવલિ સમુદ્ઘાત—જે કેવલિ ભગવંતને નામ, ગોત્ર અને વેદનીય એ ત્રણ કર્મની સ્થિતિ જો પોતાના આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિથી અધિક ભોગવવી બાકી રહે તેમ હોય, તો તે ત્રણેય કર્મની સ્થિતિઓને આયુષ્ય કર્મની જેટલી સ્થિતિવાળી બનાવવા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી, પહેલે સમયે લોકના નીચેના છઠાથી ઉપરના છઠા સુધી ૧૪ રજ્જુ પ્રમાણ ઉંચો અને સ્વદેહ પ્રમાણ જાડા આત્મપ્રદેશોનો દંડાકાર રચી, બીજે સમયે ઉત્તરથી દક્ષિણ (અથવા પૂર્વથી પશ્ચિમ) લોકાન્ત સુધી કપાટ આકાર બનાવી, ત્રીજે સમયે પૂર્વથી પશ્ચિમ (અથવા ઉત્તરથી દક્ષિણ) બીજે કપાટ આકાર બનાવવાથી મંથાન આકાર (ચાર પાંખડાવાળા રવૈયાનો આકાર) બનાવી, ચોથે સમયે ચાર આંતરા પૂરી (તે કેવલિ ભગવંતનો આત્મા) સંપૂર્ણ લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત થઈ જાય છે. ત્યાર

બાદ પાંચમે સમયે આંતરાના આત્મપ્રદેશો સંહરી, છઠ્ઠે સમયે મંથાન (ની બે પાંખ)ના આત્મપ્રદેશો સંહરી, સાતમે સમયે કપાટ સંહરી, આઠમે સમયે દંડ સંહરી પૂર્વવત્ સંપૂર્ણ દેહસ્થ થાય, તે કેવલિ સમુદ્ધાત. એમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ કર્મોના પ્રબલ (ઉદ્ધી-રણાદ્વારા નહિ પણ) અપવર્તના દ્વારા ઘણો વિનાશ થઈ જાય છે.

૧૦ દષ્ટિ દ્વાર ૩

દરેક પ્રાણી બીજા પદાર્થો જુદી જુદી રીતે ખ્યાલમાં લે છે. આ આભાસને દષ્ટિ કહેવામાં આવે છે દ્રવ્યતે યયા સા દષ્ટિ તે ત્રણ પ્રકારે છે

૧ મિથ્યા દષ્ટિ—ખોટો આભાસ. વસ્તુ હોય તેના કરતાં જુદો જ ખ્યાલ જેમ મદિરા પીધેલ મનુષ્ય માતાને સ્ત્રી જાણે અને સ્ત્રીને માતા જાણે, એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મ રૂપ મદિરાના ઉન્માદથી જેનો વિવેક નાશ પામ્યો હોય છે, એવા વિવેક-વિકલ જીવો સત્ પદાર્થને અસત્ જાણે અને અસતને સત્ જાણે,

*કાળ—કેવળી સમુદ્ધાતનો ૮ સમય અને બાકીનાઓનો અન્તર્મુદ્ધર્ત.

નવીન કર્મગ્રહણ—કપાય સમુદ્ધાતમાં નવા કર્મ ધણા જ ગ્રહણ થાય છે, તેના પ્રમાણમાં જુના ઓછા ખપે છે.

પૂર્વ કર્મોનો નાશ—વેદના, મરણ અને કેવળિ સમુદ્ધાતમાં પૂર્વના કર્મોનો નાશ થાય છે, પરંતુ નવા કર્મ ગ્રહણ કરાતા નથી.

શરીર યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ—વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસ એ ત્રણ સમુદ્ધાતમાં તે જાતના પૂર્વ કર્મોનો નાશ થાય છે નવા કર્મો ગ્રહણ થતા નથી, પણ તે શરીરોની રચના માટે વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવા પડે છે.

અનાભોગિક—વેદના, કપાય, મરણ, એટલે કે એ ત્રણ ઈરાદા પૂર્વક કરી શકાતા નથી.

આભોગિક—વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કેવળિ.

અનિયત—વેદના, કપાય, મરણ, તેમજ કેવળી સમુદ્ધાત દરેક વેદનાદિકના પ્રસંગે, અને દરેક કેવળીને હોય જ એવો નિયમ નથી.

નિયત સમુદ્ધાત—વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસ એ ત્રણ સમુદ્ધાત અવસ્ય તે તે શરીર રચનારને તે તે શરીર રચના વખતે હોય.

ધર્મને અધર્મ જાણે અને અધર્મને ધર્મ જાણે. ઇત્યાદિ રીતે વસ્તુ જે સ્વરૂપે હોય તે સ્વરૂપે ન સમજતાં વિપરીત સ્વરૂપે સમજે, તે દષ્ટિનું નામ મિથ્યા દષ્ટિ.

૨ સમ્યગ્દષ્ટિ—ખરો ખ્યાલ કરે, ખરો ભાસ થાય. તે મિથ્યા-ત્વમોહનીય કર્મના ઉપશમથી, ક્ષયોપશમથી અને ક્ષયથી થાય છે. સતને સત્ અને અસતને અસત્ એટલે વસ્તુ જેવા સ્વરૂપે હોય, તેવા સ્વરૂપે સમજે, તે દષ્ટિનું નામ સમ્યક્ દષ્ટિ.

મિશ્રદષ્ટિ—કાંઈક સાચો કાંઈક ખોટો ભાસ મિશ્રમોહનીય કર્મના ઉદયથી વસ્તુતત્ત્વ સમજવામાં મધ્યમ રહે, અર્થાત્—સર્વજ્ઞે કહેલા તત્ત્વ પ્રત્યે રુચિ નહિ, તેમ અરુચિ પણ નહિ, તે દષ્ટિનું નામ મિશ્રદષ્ટિ.

૧૧ દર્શન ૪

પદાર્થોમાં રહેલા સામાન્ય-વિશેષ ધર્મોમાંના માત્ર સામાન્ય ધર્મને જાણવાની આત્માની શક્તિ, તે દર્શન. ચક્ષુથી રૂપમાં રહેલ સામાન્ય ધર્મ જાણવાની શક્તિ, તે ચક્ષુદર્શન ચક્ષુ શિવાયની ઇન્દ્રિયો અને મનથી રસાદિમાં રહેલા સામાન્ય ધર્મ જાણવાની શક્તિ તે અચક્ષુદર્શન. અવધિ જ્ઞાન વડે જાણવા યોગ્ય રૂપી પદાર્થોમાં રહેલા સામાન્ય ધર્મ જાણવાની આત્મામાં રહેલી શક્તિ તે અવધિ દર્શન. સકળ પદાર્થોમાં રહેલા સામાન્ય ધર્મ જાણવાની આત્મામાં રહેલી શક્તિ તે કેવલ દર્શન.

૧૨ જ્ઞાન ૫

દરેક પદાર્થોમાં સામાન્ય ધર્મ અને વિશેષ ધર્મ એ એ ધર્મ છે, તેમાંનો વિશેષ ધર્મ જાણવાની આત્મામાં રહેલી શક્તિ, તે જ્ઞાન.

૧ મતિજ્ઞાન—મન અને ઇન્દ્રિયોના નિમિત્તથી વિષયોમાં રહેલા વિશેષ ધર્મ જાણવા જે જ્ઞાન શક્તિ જાગ્રત થાય છે, તે જ્ઞાન શક્તિ મતિજ્ઞાન.

૨ શ્રુતજ્ઞાન—શબ્દ ઉપરથી અર્થનો અને અર્થ ઉપરથી શબ્દનો સંબંધ જાણવાની જે જ્ઞાન શક્તિ મન અને ઇન્દ્રિયોના નિમિત્તથી જાગ્રત થાય છે, તે જ્ઞાન શક્તિ શ્રુતજ્ઞાન.

૩ અવધિજ્ઞાન—૩પી પદાર્થોમાં રહેલા વિશેષ ધર્મને જાણવા ધ્વનિદ્ર્યાદિકના નિમિત્ત વિના [સાક્ષાત્ આત્માદ્વારા] સીધી રીતે જે જ્ઞાન શક્તિ જાગૃત થાય છે તે જ્ઞાન શક્તિ અવધિ જ્ઞાન.

૪ મન પર્યવજ્ઞાન—આત્મસાક્ષાત્ પછે સંજ્ઞા જીવોના મનોગત ભાવ જાણવા જાગૃત થતી જ્ઞાન શક્તિ મન પર્યવ જ્ઞાન.

૫ કેવલજ્ઞાન—આત્મસાક્ષાત્કાર પછે સર્વ પદાર્થોમાં રહેલા વિશેષ ધર્મોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન કરવાની શક્તિ તે કેવળ જ્ઞાન.

૧૩ અજ્ઞાન ૩

અજ્ઞાન એટલે જ્ઞાન જ નહીં એવો અર્થ ન કરવો, પરંતુ “અ એટલે કૃત્સિત-નિંદા-ખરાબ, અથવા વિપરીત જ્ઞાન, તે અજ્ઞાન” એમ કરવો, વસ્તુ જેવા સ્વરૂપે હોય તેવા સ્વરૂપે સમજાય નહીં, પરંતુ ઉલટી રીતે સમજાય, તે જ્ઞાન ખોટું ગણાય, માટે અજ્ઞાન ગણાય. અને તેથી સદ્ગતિ અથવા મોક્ષ ન મળી શકે. માટે તે કૃત્સિત-નિંદા ખરાબ કહેવાય છે, અથવા વિપરીત હોવાથી પણ નિંદા છે

૧ મતિ અજ્ઞાન—ખોટું મતિ જ્ઞાન તે મતિ અજ્ઞાન.

૨ શ્રુત અજ્ઞાન—ખોટું શ્રુત જ્ઞાન તે શ્રુત અજ્ઞાન.

૩ વિભગ જ્ઞાન—ખોટું અવધિ જ્ઞાન તે વિભગ જ્ઞાન. વિ=વિરુદ્ધ, ભંગ=જ્ઞાન જેમાં હોય તે વિભગ જ્ઞાન જેમ દ્વીપ સમુદ્ર અસંખ્યાત છે, પરંતુ ગિવરાજર્પિ નામના ઋષિને ૭ દ્વીપ અને ૭ સમુદ્ર જેટલું અવધિ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતા આટલા જ દ્વીપ સમુદ્ર છે, અધિક નથી, એવી શ્રદ્ધા થવાથી તે અવધિજ્ઞાન વિભગજ્ઞાન તરીકે ગણાયું, અને ત્યારબાદ ભગવંતના વચનથી અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્રની શ્રદ્ધાવાળા થયા ત્યારે તે જ અવધિજ્ઞાન તરીકે ગણાયું.

તથા સત્ય અસત્યના વિવેક રહિત ખોલનાર પુરુષનું સત્ય વચન પણ અસત્ય અને અમત્ય વચન પણ અસત્ય ગણાય, તેમ મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મના ઉદયથી વિવેકરહિત પુરુષનું મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાન તે અજ્ઞાન જ જાણવું.

૧૪ યોગ ૧૫

યોગ એટલે આત્માના પ્રદેશોમાં થતું સ્ફુરણ, વ્યાપાર, આંદોલન, હલન-ચલન, ઉત્થાન-પાથન, તે પુદ્ગલોના મંબદન

હીધે જ થાય છે, જે સ્ફૂરણ મનોયોગ યોગ્ય વર્ગીણાના બનેલા મનની મદદથી પ્રવર્તે છે, તે મનોયોગ કહેવાય છે. વચનને યોગ્ય વર્ગીણાના બનેલા વચનની મદદથી પ્રવર્તે છે, તે વચન યોગ કહેવાય છે, અને શરીરની વર્ગીણાઓના બનેલા શરીરને હીધે પ્રવર્તે છે. તે કાય યોગ કહેવાય છે. ત્યાં કોઈ પણ વિષયનું ચિંતન કરવું તે મનોયોગ, બોલવું તે વચનયોગ અને હાલવું ચાલવું ઇત્યાદિ શરીર સંબંધિ ક્રિયા તે કાયયોગ કહેવાય. એ ત્રણ મૂળયોગ છે, તેમાં મનોયોગ ૪ પ્રકારનો, વચન યોગ ૪ પ્રકારનો, અને કાયયોગ ૭ પ્રકારનો છે, તે આ પ્રમાણે—

૧. મનોયોગ. ૪.

૧ સત્યમનોયોગ—જે વસ્તુ જે રીતે હોય, અથવા તેના જે ગુણ, સ્વભાવ, ધર્મ, જે રીતે હોય, તે રીતે તે વસ્તુ સંપૂર્ણ વિચારવી, અથવા તેના ગુણ, સ્વભાવ કે ધર્મના સત્ય વિચાર કરવો. તે કરતી વખતે આત્મામાં થતો વ્યાપાર.

૨ અસત્ય મનોયોગ—સત્ય વિચારથી વિરુદ્ધ વિચાર કરતી વખતે આત્મામાં થતો વ્યાપાર.

૩ સત્ય મૃષા [મિશ્ર] મનોયોગ—કાંઈક સત્ય અને કાંઈક અસત્ય વિચાર વખતે આત્મામાં થતો વ્યાપાર.

૪ અસત્ય-અમૃષા—જે વિચારને વ્યવહાર દૃષ્ટિથી સાચો તેમજ જીઠો પણ ન કહી શકાય તેવો વિચાર કરતી વખતે આત્મામાં થતો વ્યાપાર.

દાક્ષલા તરીકે—૧ વીતરાગ પ્રભુને સુદેવ, ત્યાગી ગુરુઓને સુગુરુ અને અહિંસામય શુદ્ધ ધર્મને શુદ્ધ ધર્મ વિચારવો તે સત્ય મનોયોગ.

૨ તેથી વિરુદ્ધ એટલે વીતરાગ પ્રભુને અદેવ, અને સરાગી દેવને સુદેવ વિચારવા. તેજ પ્રમાણે ગુરુને કુગુરુ અને હિંસાદિના ઉપદેશક કુગુરુને ગુરુ તરીકે ધારે. અને ધર્મને અધર્મ તથા હિંસાદિ અધર્મને ધર્મ વિચારે.

૩ આંખા વિગેરે ઘણા ઝાડાવાળા વનને મુખ્યતાની અપેક્ષાએ આંખાનું વન વિચારે તેવા મિશ્ર-આપચારિક વાક્યો વિચારે.

૪ વ્યવહારમાં આપણે જે જે અનેક પ્રકારના "આવે, જોસો", વિગેરે કામ પુરતાં વાક્યો જે વિચારથી બોલીએ છીએ, તથા પશુઓ વિગેરે અસ્પષ્ટ વિચાર કરે છે. તે દરેક આ ચોથા પ્રકારમાં આવી શકે છે.

૨ વચનયોગ ૪

ઉપર પ્રમાણે ૪ પ્રકારે વચનયોગ પણ સમજવો.

૩ કાયયોગ ૭

૧. ઔદારિક કાયયોગ—ઔદારિક શરીરની ગમનાદિક ચેષ્ટા વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર તે.

૧. કેટલાક આચાર્યો—શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતાં સુધી મિશ્રયોગ માને છે. અને કેટલાક આચાર્યો—સર્વ પર્યાપ્તિ સપૂર્ણ થતાં સુધી મિશ્રયોગ માને છે.

એટલે કેટલાક શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી ઔદારિકાદિકાયયોગ માને છે. અને કેટલાક સર્વ પર્યાપ્તિએ પૂર્ણ થયા પછી ઔદારિકાદિકાયયોગ માને છે

૨ કુર્મશ્રન્ધને મતે—વૈક્રિય અને આહાર શરીરની રચના વખતે અને સહરણ વખતે વૈક્રિય મિશ્ર અને આહારક મિશ્ર કહે છે

સિદ્ધાન્તને મતે—માત્ર સહરણ વખતેજ વૈક્રિય મિશ્ર અને આહારક મિશ્ર માને છે.

૩. ઔદારિક મિશ્રયોગ—૧ મનુષ્યો અને તિર્યચોને ઉત્પત્તિ વખતે કાર્મણ સાથે મિશ્ર હોય છે ૨ ઉત્તર વૈક્રિય શરીર રચતી વખતે, વૈક્રિય સાથે મિશ્ર હોય છે ૩. આહારક શરીર રચતી વખતે પ્રારંભમા આહારક સાથે હોય છે ૪ કેવલી ભગવતને કેવલી સમુદ્ધાતના ૨, ૬, ૭, મા સમયે હોય છે

૪. વૈક્રિય મિશ્ર—દેવનારકને અપર્યાપ્ત અવસ્થામા અને ઉત્તર વૈક્રિય કરતી વખતે, તથા મનુષ્ય—તિર્યચો અને વાયુને વૈક્રિય શરીર કરતી વખતે હોય છે—[અને સિદ્ધાન્તને મતે મહર્ણ વખતેજ હોય છે.]

૫. જેજ પ્રમાણે આહારક શરીર રચતી વખતે શરૂઆતમાં અત્યંત મિદાતના મતે સહરણ વખતે હોય છે.

૨. ઔદારિક મિશ્ર કાયયોગ—કાર્મણુ શરીર અને ઔદારિક શરીર અથવા ઔદારિક શરીર અને વૈક્રિય અથવા આહારક શરીરના મિશ્રણ વાળા શરીરની ચેષ્ટાઓ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૩ વૈક્રિય કાયયોગ—વૈક્રિય શરીરની ગમનાદિ ચેષ્ટા વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૪. વૈક્રિય મિશ્ર કાયયોગ—વૈક્રિય શરીર અને કાર્મણુ શરીરના, તથા વૈક્રિય શરીર અને ઔદારિક શરીરના મિશ્રણ વાળા શરીરની ગમનાદિ ચેષ્ટાઓ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૫. આહારક કાયયોગ—આહારક શરીરની ગમનાદિ ચેષ્ટાઓ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર

૬. આહારક મિશ્ર કાયયોગ—ઔદારિક શરીર અને આહારક શરીરના મિશ્રણ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૭. કાર્મણ કાયયોગ—કેવળ કાર્મણુ તૈજસ શરીર ન્યારે એકલાં હોય ત્યારે તેની ચેષ્ટાઓ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૧૫ ઉપયોગો ૧૨

૮ સાકારોપયોગ—પાંચ પ્રકારની જ્ઞાનશક્તિ અને ત્રણ પ્રકારની અજ્ઞાન શક્તિનો વપરાશ, તે ૮ પ્રકારનો સાકારોપયોગ છે.

૪ નિરાકારોપયોગ—ચાર પ્રકારની દર્શન શક્તિનો વપરાશ તે ૪ પ્રકારનો નિરાકારોપયોગ.

૧૬ ઉપપાત

કયા દંડકમાં એક સમયમાં કેટલા જીવો ઉત્પન્ન થાય, તે ઉપપાત દ્વારમાં વિચારાશે તથા કયા દંડકમાં કેટલા વખત સુધી કોઇપણ જીવ ઉત્પન્ન નજ થાય તે વિરહદ્વાર પણ પ્રસંગે વિવેચનમાં આપીશું.

૧૭ અ્યવન

કયા દંડકમાંથી એક સમયમાં કેટલા જીવો અ્યવે-મરણ પામે ? અથવા કેટલા વખત સુધી કોઇપણ જીવ મરણ ન પામે ?

૧૮. સ્થિતિ. ૨.

સ્થિતિ એટલે આયુષ્ય, કયા દંડકના જીવોનું કેટલું આયુષ્ય

હોય તે આયુષ્યકાળનો નિયમ દર્શાવવો ઓછામાં ઓછું કેટલું આયુષ્ય હોય, તેનો નિયમ કહેવો તે ૧ જગન્ય સ્થિતિ દ્વાર અને વિશેષમાં વિશેષ કેટલું આયુષ્ય હોય તેનો નિયમ કહેવો તે ૨ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દ્વાર કહેવાય.

૧૯. પર્યાપ્તિ. ૬.

પર્યાપ્તિ—પર્યાપ્તિઓ છ છે આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, શ્વાસો-શ્વાસ, ભાષા, મન.

જે જીવ સ્વયંચાલ્ય પર્યાપ્તિઓ પુરી કરવાનો નજ હોય, તે લબ્ધિ અપર્યાપ્તો કહેવાય છે.

અને જે જીવ સ્વયંચાલ્ય સર્વ પર્યાપ્તિ પુરી કરવાનોજ હોય, તે લબ્ધિ પર્યાપ્તો કહેવાય છે.

શરૂઆતની ત્રણ પર્યાપ્તિઓ પુરી કરે અથવા, તેમાંની કોઈ પણ એકજ પુરી કરે, અથવા, સ્વયંચાલ્ય જે જે પુરી કરે, તેટલા પુરતો તે કરણ પર્યાપ્તો કહેવાય છે અને

શરૂઆતની પણ પુરી ન કરી હોય અથવા તેમાંની જે જે પુરી ન કરી હોય અથવા સ્વયંચાલ્ય જે જે પુરી ન કરી હોય, તેટલા પુરતો તે કરણ અપર્યાપ્તિ કહેવાય છે.

આહારાદિ પુદ્ગલોનો પરિણામ કરવા માટે ઉત્પત્તિ સમયથી માંડીને દર સમયે સમયે મળતા પુદ્ગલોના જથ્થામાંથી આત્મા છ પ્રકારની જીવન ક્રિયાઓ ચલાવવાને જે સાધનો ઉભાં કરી લે છે. તે પર્યાપ્તિ કહેવાય છે, અને પર્યાપ્તિ નામકર્મ કે અપર્યાપ્તિ નામ કર્મના ઉદયથી તે પ્રાપ્ત થાય છે. એ સર્વ વિશેષ વિચાર નવ તત્ત્વની ૬ હી ગાથાના વિવેચનથી જાણવું.

૨૦ કિમાહાર ૪

ફિમ્ ? આહાર =કંઈ દિશાનો અથવા કેટલી દિશાનો આહાર ? તે કિમાહાર દ્વાર અથવા દિગાહાર નામ પણ છે. ૧ કોઈપણ જીવને ઓન્છામાં ઓન્છી ત્રણ દિશામાંથી આવેલો આહાર મળે છે. તેથી વધીને—

ચાર. પાંચ. અને છ દિશાનો આહાર મળે છે. એમ કિમાહાર દ્વાર ચાર પ્રકારનો છે.

દિશાઓ છ છે. પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, ઉર્ધ્વ, અધો એક ચોરસ ડબ્બામાં રાધના દાણા ઠાંસીને ભરેલા છે. એક દાણાની પાસે ચારે બાજુમાં અને ઉપર નીચે એમ છ દાણા ગોઠવાયેલા હોય છે દાખલા તરીકે-એવી રીતે વચમાં રહેલા એક એક દાણામાં કોઈપણ એક જીવ છે. તે પોતાની બાજુના છ દાણાઓની છ દિશા તરફથી આહાર મેળવી શકે છે.

પરંતુ બરાબર ઉપરના ખુણામાં રહેલા છેવટના એક દાણાની ઉપરની બે બાજુમાં અને નીચેની એક બાજુમાં સીધી લીટીમાં રહેલા દાણામાંના ત્રણજ દાણા અડીને રહેલા છે. એટલે તેમાં રહેલા જીવને બીજી ત્રણ બાજુ ડબ્બાનું 'પતડું' આવેલું છે. મારે ત્રણજ દિશાનો આહાર મેળવી શકે છે.

એ રીતે ખુણામાં રહેલા દાણાની બાજુમાં એજ ઉપલા થરમાં છેલ્લી હારમાં રહેલા દાણાને ચાર દિશાનો આહાર મળશે.

કેમકે-તેની એક બાજુ ઉપલીહારના બે બાજુએ બે, અને પાછળની હારનો એક તથા નીચેની હારનો છેલ્લો એક દાણા બાજુમાંજ આવેલ છે. સામેની બાજુએ અને ઉપર ડબ્બાનું 'પતડું' આવેલ છે. આ રીતે વિચારતાં ચાર દિશાનો આહાર મળશે.

હવે-એજ ઉપરના થરની છેલ્લી હારમાં રહેલો બીજા દાણાની બાજુનો દાણો લઇએ, તો તેની બે બાજુએ એક એક દાણો છે. અને બીજી બે બાજુએ બે હારો છે તેને એક એક દાણા અડેલા છે. નીચે એક હાર છે, તેનો દાણો અડેલો છે. એમ પાંચ દાણા અડી શકે છે. માત્ર ઉપર ડબ્બાનું 'પતડું' અડેલું છે. આ રીતે તેની પાંચ બાજુએ પાંચ દાણા છે. મારે તેને પાંચ દિશાનો આહાર મળે છે.

હવે પાંચ બાજુએ રાધના દાણા આવી રહેલા હોય, તેની નીચેના દાણાની બાજુમાં છ દાણા આવી રહેલા છે. એટલે તેની નીચેના દાણાને છ દિશાનો આહાર મળશે.

આ રીતે ચોક્કસ રાજ લોકમાં લોકના છઠ્ઠે તથા ખુણે આવેલા જીવોને ૩-૪-૫ દિશાનો આહાર હોય છે.

અને વચ્ચેના જીવોને છ દિશા તરફનો આહાર હોય છે.

ચૌદ રાજ લોકમાં એવીજ રીતે આકાશ પ્રદેશો ભરેલા છે. અને તેની છએ દિશામાં એણીઓ છે.

લોકની બહાર અલોક છે. કેટલાક લોકાકાશના છેવટના આકાશ પ્રદેશો ઉપર રહેલા જીવોને એક બાબુએ, કેટલાકને બે બાબુએ અને કેટલાકને ત્રણ બાબુએ અલોક સ્પર્શે છે, તેથી તે દિશાઓનો આહાર ન મળી શકે. ત્રસ જીવોને છએ દિશાનો આહાર હોય છે. અને સ્થાવર જીવોને ૩, ૪, ૫, અને ૬ દિશાનો આહાર હોય છે.

૨૧ સંજ્ઞા ૩

પૂર્વે ૪થા દ્વારમાં કહેલી આહાર-ભય-મૈથુન આદિ સંજ્ઞાઓ જૂદી છે, અને આ ૨૧ મા દ્વારમાં કહેવાતી સંજ્ઞાઓ પણ જૂદી છે. આ સંજ્ઞાઓ ૩ પ્રકારની છે તે આ પ્રમાણે—

૧ હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા-જેમાં વર્તમાન કાળના વિષયનું જ ચિંતન-ઉપયોગ-વિચાર હોય, તે હેતુવાદો સંજ્ઞા કહેવાય. આ સંજ્ઞાવાળા જીવો વર્તમાન સમયે વર્તતા દુઃખની નિવૃત્તિનો અને સુખની પ્રવૃત્તિનો ઉપાય શોધે છે, અને તે ઉપાય તૂર્ત અંગીકાર કરે છે, પછી તે ઉપાયથી ભૂતકાળમાં ભલે દુઃખ થયું હોય, અથવા ભાવિકાળમાં દુઃખ થવાનું હોય, તો પણ તે સંબંધિ તેને ખ્યાલ હોતોજ નથી. આવા પ્રકારની સંજ્ઞા-મનોવિજ્ઞાન રહિત એવા અસંજ્ઞિ ત્રસ જીવોને (કોઠાં ત્રિઠાં ચતુઠાં અને અસંઠાં પંચેન્દ્રિયને) હોય છે, કારણ કે એ જીવો જે સ્થાને રહ્યા છે, તે સ્થાને તેઓને અગ્નિ તાપ ત્રિગેરેનો ઉપદ્રવ લાગે તો તૂર્તજ તેઓ ખસી જાય છે ખસા, પરંતુ ખસીને જે સ્થાને નિરાંત મેળવી છે તે સ્થાને તે અગ્નિ અથવા તાપ આવીને પુનઃ ઉપદ્રવ કરે એમ છે કે નહિ અથવા પહેલાં પણ આ સ્થાન ઉપદ્રવવાળું હતું કે નહિ ઇત્યાદિ આગળ પાછળનો વિચાર-ખ્યાલ કરી શકતા નથી, પરંતુ કેવળ વર્તમાન સમયના સુખનાજ ખ્યાલવાળા હોય છે, મારે એ અસંજ્ઞિઓ હેતુ સંજ્ઞાવાળા કદા છે, કારણ કે એ જીવોને એવા પ્રકારની વિચારશક્તિવાળું મનોવિજ્ઞાન છે જ નહિ. [અહિં હેતુવાદ એટલે (ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટનો ત્યાગ એજ) નિમિત્ત કારણનું ઉપદેશ એટલે કથન જેમા છે તે હેતુવાદોપદેશિકા અને સ=સમ્યક્ પ્રકારનું જ્ઞા=જ્ઞાન તે સત્તા]

૨ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા—દીર્ઘકાલ એટલે ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળની વિચારશક્તિવાળી સંજ્ઞા તે દીર્ઘં સંજ્ઞા. આ સંજ્ઞા મનોવિજ્ઞાનવાળા અથવા મનઃપર્યાસિવાળા સંજ્ઞિ જીવોને સર્વને હોય છે. જીવોના સંજ્ઞિ અને અસંજ્ઞિ એવા બે ભેદ જે વારંવાર આવે છે તે આ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞાથીજ થયેલા છે, અર્થાત્ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞાવાળા જીવો તે સંજ્ઞિ અને એ સંજ્ઞાથી રહિત જીવો તે અસંજ્ઞિ કહેવાય. આ જીવો ભૂતકાળમાં શું બન્યું હશે ? આ કાર્યનું શું પરિણામ આવ્યું હશે ? તથા હવે હવે આનું શું પરિણામ આવશે ? અને હવે શું કરવું ? ઇત્યાદિ દીર્ઘકાલનો વિચાર કરી પછી તે કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. આ સંજ્ઞાનું બીજું નામ સંપ્રધારણસંજ્ઞા છે.

૩ દષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા—અહિં દષ્ટિ એટલે સમ્યક્ત્વ-સમ્યક્દર્શન સંબંધિ વાદ=કથન, તેના ઉપદેશ=અપેક્ષાવાળી, અથવા દષ્ટિવાદ એટલે શ્રુતજ્ઞાન, તેના ઉપદેશ=કથનવાળી તે દષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા. અર્થાત્ વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાનના ક્ષયોપશમયુક્ત સમ્યક્ત્વવાળી સંજ્ઞા તે દષ્ટિવાદો સંજ્ઞા. અર્થાત્ જે જીવ સમ્યક્દષ્ટિ હોય, વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન (ના ક્ષયોપશમ) વાળો હોય અને તે સાથે યથાશક્તિ હેયોપાદેયની પ્રવૃત્તિવાળો (એટલે અહિત આચરણનો ત્યાગ કરનાર અને હિત આચરણની-કદયાણુ માર્ગની પ્રવૃત્તિવાળો) હોય તેવા છદ્મસ્થ જીવને એ સંજ્ઞા હોય છે, અને તે વિશેષતઃ કેટલાક મનુષ્યોને હોય છે.

એ ૩ સંજ્ઞાઓમાં(નો) મુખ્ય વિષય ઇષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ અને અનિષ્ટનો ત્યાગ છે, અને તે પણ અતુકમે અધિક અધિક દરજ્જાનો છે, કારણ કે હેતુવાદો સંજ્ઞામાં તે વર્તમાનકાલ વિષયિક છે, દીર્ઘં સંજ્ઞામાં ત્રિકાલ વિષયિક છે અને તે બંને સંસારવિષયિક છે, ત્યારે ત્રીજી સંજ્ઞામાં તેજ (ઇષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ અને અનિષ્ટના ત્યાગ રૂપ) વિષય મોક્ષમાર્ગાભિમુખી છે, માટે સર્વથી શ્રેષ્ઠ દરજ્જાવાળી ત્રીજી સંજ્ઞા છે.

૨૨ ગતિ

કયા દંડકનો જીવ મરણ પામી કયા કયા દંડકમાં જઈને ઉપજે તે ગતિ દ્વાર છે.

૨૩ આગતિ

ક્યા દંડકમાં ક્યા ક્યા દંડકના જીવો આવીને ઉત્પન્ન થાય ?
તે સંબંધિ નિયમ દર્શાવેલો તે આગતિ દ્વાર કહેવાય.

૨૪ વેદ ૩

વેદ એટલે (વિષયક્રીડા સંબંધિ) અભિલાષ. તે ૩ પ્રકારનો
છે. ૧ સ્ત્રીવેદ, ૨ પુરુષ વેદ, અને ૩ નપુંસકવેદ. તેનું સંક્ષિપ્તસ્વ-
રૂપ આ પ્રમાણે—

૧ સ્ત્રીવેદ—પુરુષ સાથે વિષયક્રીડા ભોગવવાનો અભિલાષ.

૨ પુરુષ વેદ—સ્ત્રી સાથે વિષયક્રીડા ભોગવવાનો અભિલાષ.

૩ નપુંસક વેદ—સ્ત્રી અને પુરુષ ઉભય સાથે વિષયક્રીડા ભો-
ગવવાનો અભિલાષ.

એ ૩ વેદમાં પુરુષ વેદ ધામના અગ્નિ સરખો શીઘ્ર ઉત્પન્ન થઈ
શીઘ્ર શાન્ત થનારો છે, સ્ત્રી વેદ અડાયા છાણાના અગ્નિ સરખો
વિલંબે ઉત્પન્ન થઈ વિલંબે શાન્ત થાય છે, અને નપુંસક વેદ તો
નગરદાહ (બળેલા મોટા નગરના અગ્નિ) સરખો શાન્ત થવો અશક્ય
હોય છે, અને ઘણો ઉગ્ર હોય છે

જે જીવને જે વેદ હોય છે, તે જીવને તેનું લિંગ (બાહ્ય
નિશાનીઓ) પણ હોય છે. ત્યાં સાત ધાતુઓમાં જેને શુક્ર-વીર્ય
ધાતુ હોય, ગરીરની કર્કશતા હોય, દૃઢતા હોય, પરાક્રમ (બળ),
શિશ્ન (પુરુષચિન્હ). અશ્નોભતા [સ્ત્રી દેખી ખરો પુરુષ તરત ચંચ
ળ ન બની જાય.) ગભીરપણું હોય, દાઢી હોય, છાતી
આદિ સ્થાનોમાં વાળ હોય, વંચ હોય, ધૃત્યાદિ બાહ્ય લિંગો-લક્ષણો
હોય તે પુરુષ લિંગ (પુરુષનાં ચિન્હ) કહેવાય તથા યોનિ, સાત
ધાતુમાં શુક્રને સ્થાને કામ મલિન, રજ-રૂધિર, ગરીરની કોમળતા,
મૂર્ખતા, સ્તન, ચચળતા. અવિચારીપણું, માયા (કપટ), અધી-
રતા, પ્રત્યાદિ લક્ષણો હોય તે સ્ત્રી લિંગ કહેવાય તથા પુરુષનાં
અને સ્ત્રીનાં લક્ષણોનો ભાવાભાવ હોય (એટલે પુરુષપણાનાં
કેટલાંક લક્ષણ હોય અને કેટલાંક લક્ષણ ન હોય. તથા સ્ત્રીપણાનાં
પણ કેટલાંક લક્ષણ હોય અને કેટલાંક લક્ષણ ન હોય, અથવા

બન્નેનાં મિશ્ર લક્ષણો હોય,) જેમ કે-ચોનિ, રતન હોય અને મૂછ પણ હોય ઇત્યાદિ લક્ષણવાળી સ્ત્રીઓ સ્ત્રી નપુંસક કહેવાય. શિશ્ન, દાઢી અને મૂછ હોવા છતાં સ્ત્રીના જેવો સ્વભાવ હોય, કેડે હાથ દઈ લટકાથી ચાલે ઇત્યાદિ સ્ત્રીને લાયક ઘણાં આચરણ હોય, તો તે પુરુષ નપુંસક કહેવાય. એ પ્રમાણે ૩ પ્રકારના વેદ તથા ૩ પ્રકારનાં લિંગ, એ બન્નેનું પ્રયોજન આ પ્રકરણમાં છે.

*૨૫. અદ્યપબહુત્વ

કયા દંડકના જીવો કયા દંડક (ના જીવો)થી હીન (ઓછા) * ૧
અથવા વધારે છે તેનો નિયમ દર્શાવવો તે અદ્યપબહુત્વ કહેવાય

અ પ્રમાણે ૨૪ દ્વારોનો ભાવાર્થ દર્શાવાને હવે ૨૪ દંડકપદોમાં અનુક્રમે તે ૨૪ દ્વાર ઉતારવાની ગાથાઓનો પ્રારંભ થશે.

॥ इति २४ द्वार-वर्णनम् ॥

॥ ૨૪ દણ્ડકમા ૨૪ દ્વારની ઘટના ॥

૧ શરીર અને અવગાહના દ્વાર

चउ गबभतिरिय वाउसु,मणुआणं पंच, सेस तिसरीरा. ।

થાવરચઉગે દુહઓ-અંગુલઅસંસ્વભાગતણૂ , ॥ ૫ ॥

* જ્ઞાનદ્વાર ૧૨ મું કહ્યું છે, ૩ અજ્ઞાન તેની અન્તર્ગત ગણીએ, તો અદ્યપબહુત્વ દ્વાર ૨૪ મું ગણાય. પરંતુ અન્થકર્તાએજ સ્વકૃત અવચૂરિમાં અદ્યપબહુત્વ વિના ૨૪ દ્વાર ગણ્યા છે, તેમજ દીકાકર્તાએ પણ અદ્યપબહુત્વ વિના ૨૪ દ્વાર ગણ્યા છે. અદ્યપબહુત્વનું વિવેચનતો છેલ્લે આપ્યું છે. તો. ૨૫ દ્વાર થાય. અન્થકર્તાએ તેમજ દીકાકારે અદ્યપબહુત્વને ૨૫ માં દ્વાર તરીકે કેમ ન ગણ્યું ? તેનું સમાધાન એ છે કે-લઘુ સગ્રહણી નામના અથમાથી ૨૪ દ્વારોનાજ સગ્રહવાળી એ ગાથાઓ આ પ્રકરણમાં ગ્રહણ કરેલી છે, માટે આ પ્રકરણના દ્વાર ૨૪ જ છે છતાં અદ્યપબહુત્વ વિશેષતા તરીકે કહ્યું છે તેથી ૨૫ માં દ્વાર તરીકે વિવેચનમાં ગણાવ્યું છે. પરંતુ દ્વારસંખ્યામાં અદ્યપબહુત્વની ગણતરી કરી નથી.

સ રજૂત અનુવાદ.

ચત્વારિ ગર્ભજતિર્યગ્વાયુષુ, મનુષ્યાણાં પञ्च, શેવેસુ ત્રોણિ શરીરાણિ ।
સ્થાવરચતુષ્કે દ્વિધા, અક્ષુલાઽસંખ્યેયભાગતનુ ॥ ૫ ॥

અન્યથ વહિત ૫૬૨છે.

ગર્ભજતિરિય ઘાઉસુ ચત, મનુષ્યાણં પંચ, સેસ તિ-સરીરા.
પાવર ચત્તરો દુહ્મો, અંગુલ-અસંખ્યભાગ-તનૂ ॥ ૫ ॥

સાબ્દાર્થ:—

ચત=ચાર	ચત્તરો=ચાર ભેદમાં
ઘાઉસુ=વાયુકાયને વિષે	દુહ્મો=ખન્ને પ્રકારે
મનુષ્યાણં=મનુષ્યોને	અંગુલ=અંગુલના
સેસ=શેષ (૨૧ ઇંડકોમાં)	અસંખ્યભાગ=અસંખ્યાતમા ભાગ
તિ=ત્રણ	તનૂ=શરીર છે.

માધાર્થ.

ગર્ભજ તિર્યચ અને વાયુકાયને વિષે ચાર, મનુષ્યોને પાંચ, અને ખાકીનાઓને ત્રણ શરીર છે. ચાર સ્થાવર ખન્ને પ્રકારે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા શરીર વાળા છે.

વિશેષાર્થ:—

૨૪ ઇંડકોમાં ૫ શરીર.

૧ પૃથ્વીકાય	} ઔદારિક	૧ નારક	} વૈદ્યિય
૧ અપ્કાય		૧૦ અસુરાદિ	
૧ તેડિકાય		૧ વ્યંતર	
૧ વનસ્પતિકાય		૧ જ્યોતિષ્ક	
૧ બે ઇદ્રિય		૧ વૈમાનિક	
૧ તે ઇદ્રિય	} કામંષુ		} કામંષુ
૧ ચંદ્રિદિય			
	૩		૩

૧ વાયુકાય	ઔદારિક વૈક્રિય તૈજસ્ કાર્મણ	૧ મનુષ્યો	ઔદારિક વૈક્રિય આહારક તૈજસ્ કાર્મણ
૧ પં. તિર્યચ			
	૪		૫

એક જીવને સમકાળે કેટલા શરીર ?

૨ તૈં કાં, બે ભવ વચ્ચે.

૩ અ. ઔં તૈં કાં, વૈં લબ્ધિ રહિત મનુષ્યો, અને તિર્યચોને, તથા થાવર અને વિકલેન્દ્રિયોને, અને વૈં લબ્ધિ-વાળાઓને લબ્ધિ શિવાયના વખતમાં હોય છે.

વ. વૈં તૈં કાં દેવ નારકોને કાયમ હોય.

૪ ઔં વૈં તૈં કાં એ ચાર વૈં શરીર કરનાર ગર્ભજ તિર્યચ નુથા મનુષ્યોને અને વાયુકાયને હોય છે

ઔં આં તૈં કાં એ ચાર આહારક લબ્ધિવંત ઔદ પૂર્વધર મનુષ્યોને હોય છે

આહારક અને વૈક્રિય એ બન્નેય લબ્ધિવાળા મનુષ્યોને એકી વખતે ઔદારિક સાથે એ બેમાંનું એક જ શરીર હોય છે, એટલે એકીસાથે ૫ શરીરો કોઈને પણ હોઈ શકે નહીં.

૨ અવગાહના દ્વાર.

પહેલા ચાર સ્થાવર એટલે પૃથ્વીકાય-અપૂકાય-અગ્નિકાય-અને વાયુકાય એ ચારને બે પ્રકારે એટલે ઉત્કૃષ્ઠી અને જઘન્યથી પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું શરીર હોય છે. પરંતુ ઉત્કૃષ્ઠ શરીર જઘન્ય શરીરથી અસંખ્ય ગણું મોટું હોય છે.

અવગાહનાના માપમાં-અંગુલ શ્રી મહાવીર પ્રભુના આત્મ-અંગુલથી અર્ધપ્રમાણનું ઉત્સેધાંગુલ ગણાય છે. અને તે પ્રમાણ પણ પ્રભુની અનામિકા અથવા તર્જની આંગળીની (હથેળીથી ઉપર રહેલી) બીજી પર્વ રેખાથી અર્ધ ગણવું

તે અંગુલનો અસંખ્યાતમા ભાગ લેવો

તે ભાગ અત્યંત સૂક્ષ્મ હોય છે, માટે પૃથ્વીકાયાદિક ચારનું શરીર પણ એટલું સૂક્ષ્મ છે પૃથ્વીકાયાદિકનું એક શરીર સૂક્ષ્મ

ગઈ યત્રના સર્વોત્કૃષ્ટ કાચથી પણ ન દેખી શકાય, તો નરી આંખથી તો દેખાયજ કયાંથી ? એવા સૂક્ષ્મ શરીરના અસંખ્ય શરીરો ભેગા થઈ એક પિંડરૂપ બને છે, ત્યારે આપણે દેખી ગંડીએ છીએ. મારે ઠાંકરા, રેતી, પથ્થર આદિ જે પૃથ્વીકાયાદિ આપણે દેખીએ છીએ તે તેઓનું એક શરીર નથી, પણ અસંખ્ય શરીરોના પિંડો છે, અને તે દરેક એકેક શરીરમા પૃથ્વીકાયાદિ એકેક જીવ રહ્યો છે.

પૃથ્વીકાયાદિકની અવગાહના અગુહના અસંખ્યાત ભાગની હોવા છતાં પરસ્પર નીચે પ્રમાણે શરીરો નાના મોટા પણ છે.

સૂક્ષ્મ વનસ્પતિનું અદ્ય (નહોતું)	બાદર અગ્નિનું અસંખ્ય ગુણ
સૂક્ષ્મ વાયુનું અસંખ્યગુણ(મહોદ્)	બાદર જળનું "
સૂક્ષ્મ અગ્નિનું "	બાદર પૃથ્વીનું "
સૂક્ષ્મ જળનું "	બાદર નિગોદનું "
સૂક્ષ્મ પૃથ્વીનું "	બાદર પ્રત્યેક વનનું "(૧૦૦૦ યોજનથી આધિક)

સર્વેસિં પિ જહન્ના,—સાહાવિય--અંગુલસ્સઽસંખંસા,॥

ઉક્કોસ પણસયધણૂ-નેરહયા, સત્તહત્થ સુરા, ॥૬॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

સર્વેપામપિ જઘન્યા સ્વાભાવિકો અઙ્ગલસ્યાસંખ્યેયાંશા
ઉત્કર્ષત પચ્ચશતવતુષ્કા નૈરયિકાઃ સપ્તહસ્તા સુરા ॥ ૬ ॥

અન્ય સહિત પદ્મછેદ

સર્વેસિં અપિ સાહાવિય જહન્ના અંગુલસ્સ અસંખંસા
નેરહયા ઉક્કોસ પણ સય ધણૂ સુરા સત્ત-હત્થ ॥ ૬ ॥

ગણદાર્થ:—

સર્વેસિં=સર્વ દંડોની (માં)	ઉક્કોસ=ઉત્કૃષ્ટથી
જહન્ના=જઘન્ય અવગાહના	પણસય=પાંચસો
સાહાવિય=સ્વાભાવિક (મૂળ શરીર ગબંધિ)	ધણૂ=વનુષ્ય
સુરા=ભાગ	સુરા=દેવો

ગાથાર્થ—

સર્વેને સ્વભાવિક શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્ય ભાગ જેટલી છે. નારકો ઉત્કૃષ્ટ પાંચસો ધનુષ્ય વાળા છે. દેવો સાત હાથના છે.

વિશેષાર્થ.

પ્રશ્ન:—અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પૃથ્વીકાયાદિકનીજ છે કે? ખીજા કોઈની છે.

ઉત્તર—જન્મ સમયના ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયના શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની છે.

પ્રશ્ન:—ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે સર્વ દંડકોને એટલી સૂક્ષ્મ અવગાહના કેવી રીતે હોય?

ઉત્તર:—પૂર્વ ભવમાં ગમે તેટલા મોટા શરીરવાળો જીવ મરણ પામી પરભવમાં ઉત્પત્તિસ્થાનમાં ઉત્પન્ન થતી વખતે પ્રથમ પોતાનો આત્મા અત્યંત સંકોચી, અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલો ઠકરી, કાયલામાં પડતા અગ્નિના તણખાની માફક ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને પછી કાયલામાં પડેલો અગ્નિનો તણખો જેમ તેમાં ધીરે ધીરે ફેલાતો જાય છે, તેમ તે જીવ પણ ત્યાં ધીરે ધીરે પોતાનું શરીર મોટું બનાવતો જાય છે.

બાકીનાઓની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના

નારકોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૫૦૦ ધનુષ્ય, [૪ હાથનો ૧ ધનુષ્ય છે, તેથી ૨૦૦૦ હાથ એટલે ૦૧ ગાઉ] અને દેવોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૭ હાથ પ્રમાણની છે. એ પ્રમાણે સામાન્યથી નારકોની અને દેવોની અવગાહના કહી.*

* દેવ નારકોની વિશેષતઃ અવગાહનાનું કોષ્ટક આ પ્રમાણે—

નારકોનું	જઘન્ય શરીર	ઉત્કૃષ્ટ શરીર
૧ રત્નપ્રભામા	૩ હાથ	૭૧૧ ધ૦ ૬ અંગુલ
૨ શકરાપ્રભામાં	૭૧૧ ધ૦ ૬ અં	૧૫૧૧ ધ૦ ૧૨ ,,
૩ વાલુકાપ્રભામા	૧૫૧૧ ધ૦ ૧૩ અં	૩૧૧ ધ૦
૪ પંકપ્રભામા	૩૧૧ ધ૦	૬૨૧ ધ૦
૫ ધૂમપ્રભામા	૬૨૧ ધ૦	૧૨૫ ધ૦
૬ તમપ્રભામા	૧૨૫ ધ૦	૨૫૦ ધ૦
૭ તમઃતમ.પ્રભામા	૨૫૦ ધ૦	૫૦૦ ધ૦

તથા દેવોનું શરીર જે ૭ હાથનું કહ્યું છે તે ભવનપતિના ૧૦ દંડક તથા વ્યન્તર અને જ્યોતિષીનો એકેક દંડક મળ્યા ૧૨ દંડકમાં સર્વ દેવોનું છે, અને ૧૩ મા વૈમાનિક દંડકમાં સૌધર્મ દેવલોક તથા ધ્યાન દેવલોક એ બે દેવલોકના સર્વ દેવ દેવીનું શરીર પણ ૭ હાથનું છે, પરન્તુ તે ઉપરાન્તના સ્વર્ગોમાં શરીરનો જે તફાવત છે તે આ પ્રમાણે—

દેવોનું	જમન્ય શરીર	ઉત્કૃષ્ટ શરીર
૩-૪ દંડકમાં	૬ હાથ	૭ હાથ
૫ મા	૫૬૬	૬
૬ મા	૫	૫૬૬
૭ મા	૪૬૬	૫
૮ મા	૪	૪૬૬
૯ મા	૩૬૬	૪
૧૦ મા	૩૬૬	૩૬૬
૧૧ મા	૩૬૬	૩૬૬
૧૨ મા	૩	૩૬૬
૧ લા શ્રેયેયકે	૨૬૬	૩
૨ જા	૨૬૬	૨૬૬
૩ જા	૨૬૬	૨૬૬
૪ થા	૨૬૬	૨૬૬
૫ મા	૨૬૬	૨૬૬
૬ મા	૨૬૬	૨૬૬
૭ મા	૨૬૬	૨૬૬
૮ મા	૨૬૬	—
૯ મા	૨	૨૬૬
૪ અનુતરે	૧	૨
૧ સર્વાર્થે	૧	૧

અર્થ દેવ નારમની જમન્ય અવગાહના ૧ હાથ અને ૩ હાથ વચ્ચે ફરી છે, તે—સર્વ પર્યામિતે પર્યામ થયેલા દેવ નારકની સંપૂર્ણ શરીર મેળેથી જાણીને અને આ ફરી ગાયાના પૂર્વાર્ધમાં સર્વ દંડોની જમન્ય અવગાહના અગ્રુબનો અમર્યાનમે આગ ફરી, તે શરીરરચનાના પ્રાગ-ભની અપેક્ષાએ છે, માટે પરમ વિદ્યા ન જાણીને

ગબ્મતિરિ સહસ-જોયણ, વણસ્સઈ અહિય-જોયણસહસ્સં, ।
નર-તેઈંદિ તિગાઝ, બેઈંદિય જોયણે વાર, ॥ ૭ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ગર્ભજતિર્યશ્ચ: સહસ્રયાજના, વનસ્પતિરધિકયોજનસહસ્રમ્
નરત્રીન્દ્રિયાસ્ત્રિગવ્યૂતા, દ્વોન્દ્રિયા યોજનાનિ દ્વાદશ ॥ ૭ ॥

અન્વય સહિત પદ્મછંદ

ગબ્મ તિરિ સહસ જોયણ, વણસ્સઈ જોયણ સહસ્સં અહિય
નર તેઈંદિ તિ ગાઝ, બેઈંદિય વાર જોયણે ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—

સહસ=હજાર

જોયણ=યોજન

અહિય=કંઈકે અધિક

તિ=ત્રણ

ગાઝ=ગાઉ

ગાથાર્થ:—

ગર્ભજ તિર્યચ હજાર યોજન છે, વનસ્પતિ હજાર
યોજનથી પણ કંઈકે અધિક છે, ગર્ભજ મનુષ્ય અને
ત્રીન્દ્રિય ત્રણ ગાઉ અને દ્વીન્દ્રિય બાર યોજન હોય છે

વિરોપાર્થ:—

ગર્ભજ તિર્યચોનું ઉત્કૃષ્ટ શરીર ૧૦૦૦ યોજન કહ્યું,
તે ૨૫ દ્વીપની બહારના છેદામાં છેદા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં
રહેનારા મહામત્સ્યોનું-જળચર જીવોનું છે. બાકીના તિર્યચોના
શરીરનું પ્રમાણ શાસ્ત્રમાં લિખ્ત લિખ્ત રીતે કહ્યું છે

તથા વનસ્પતિનું શરીર ૧૦૦૦ યોજનથી કંઈકે અધિક કહ્યું, તે
સમુદ્રોમાં ઉત્સેધાંગુલના પ્રમાણથી ૧૦૦૦ યોજન ઉંડાઈને સ્થાને
(ગોતીર્થાદિ સ્થાનોમાં) કમળ વગેરે વનસ્પતિનું છે. સર્વે સમુદ્રો

સિદ્ધાન્તોમાં તથા પ્રકરણોમાં ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સૌં ૬૦ મા
૭ હાથ ૩-૪ મા ૬ હાથ, ૫-૬ મા ૫ હાથ-૭, ૮ મા ૪ હાથ, ૯-૧૦
૧૧-૧૨ મા ૩ હાથ, નવ ઐવેયકમા ૨ હાથ અને અનુત્તરમા ૧ હાથ
કહી છે, તે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા દેવોને એથી ન્યૂન ન હોવાની અપેક્ષાએ
(વાસ્તવિક રીતે તો જવન્યજ) સામાન્યત કહી છે અને વસ્તુન વિચારતા
ઉપર પ્રમાણેની જ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પ્રકરણોમાં અને
સિદ્ધાન્તોમાં આયુષ્યને અનુસારે કહી છે

પ્રમાણાંગુલથી ૧૦૦૦ યોજન ઉંડા છે, તે સમુદ્રોમાં જે જે સ્થાને ઉત્સુધાંગુલના પ્રમાણવાળી ૧૦૦૦ યોજનની ઉંડાઈ હોય, ત્યાં જે જે ક્રમણ વિગેરે વનસ્પતિ હોય તેજ ૧૦૦૦ યોજન અવગાહના-વાળી જાણવી, અને બીજે સ્થાને (ઐરલે એથી પણ અધિક ઉંડાઈમાં) ક્રમણ વિગેરે વનસ્પતિઓ છે, પરંતુ તે ખરી વનસ્પતિઓ નથી, કારણ કે-આકાર વનસ્પતિઓનો છે, અને જ્યોત્સ્વીકાયિક છે,

૧ અદિ તાત્પર્ય એ છે કે—સમુદ્રોની તથા નંદીશ્વર દ્વીપની વાપિકાઓ વિગેરે જળાશયોની ઉંડાઈ પ્રમાણાંગુલથી ૧૦૦૦ યોજન છે અને વનસ્પતિનું શરીર ઉત્તેષાંગુલ વડે ૧૦૦૦ યોજનથી અધિક છે, ઉત્તેષાંગુલ કરતા પ્રમાણાંગુલનું માપ ઘણું મોટું છે, તેથી વાપિકા અને સમુદ્રની ઉંડાઈ ઘણી થાય છે, તો ઘણા ઉંડા જળાશયોમાં ઉત્તેષાંગુલના પ્રમાણથી ૧૦૦૦ યોજન ૩૫ અર્ધ પ્રમાણવાળી વનસ્પતિ કેવી રીતે રહે ? તેના સમાધાન તરીકે જાણવાનું એજ છે —ઘણી ઉંડાઈવાળા જળાશયોમાં પણ કોઈ કોઈ સ્થાને ગોતીર્ય જેવા (તળાવની પેઠે અનુક્રમે અધિક અધિક ઉંડાઈવાળા દળ પડના) સ્થાનો હોય છે, તેવા સ્થાનોમાં ત્યા ત્યા ઉત્તેષાંગુલના પ્રમાણવાળી હમર યોજન જેટલી ઉંડાઈ (અર્ધ ઉંડાઈ) હોય ત્યા ત્યા ઉત્તેષાંગુલના પ્રમાણથી ૧૦૦૦ યોજન કયાઈવાળી ક્રમણ આદિ વનસ્પતિઓ હોઈ નકે છે, તેમાં જળની અદગની બૂમીથી (તળાઈ) ઉપરની મપાટી મુખીમાં ક્રમણની નાળ ૧૦૦૦ યોજન ઉંચી-દીર્ઘ છે, અને જળની મપાટીથી ક્રમણનું પુષ્પ જેટલું ઉચું રહે છે, તેટલી અધિકતા તે ૧૦૦૦ યોજનથી ઉપગ્રાન્ત જાણવી.

માટે જ “૧૦૦૦ યોજનથી અધિક” વનસ્પતિપ્રમાણકથ્યું છે એ ઉત્તેષાંગુલથી ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણવાળી ઉત્તેષાંગુલના વનસ્પતિશાયિક ક્રમણો વિગેરે છે, અને પૃથ્વીકાયિક ક્રમણો વિગેરે પણ સભવે છે, અને તેથી અધિક ઉંડાઈમાં જે ક્રમણો વિગેરે છે તે કેવળ પૃથ્વીકાયિક જ છે, તે કાયલ મરોત્તેષ ઉત્તેષાંગુલના પણ પૃથ્વીકાયિક વનસ્પતિના આકાર નમુની સપાટીને મેળા આપના નહિ હોય છે.

અદિ ઉત્તેષાંગુલ અને ક્રમણાંગુલ તથા અત્માંગુલ એમ ૩ પ્રકારના અંગુલનું નાવખીત પદેધા નક્કર મેળવે છે.

તથા મનુષ્યોનું શરીર ૩ ગાઉનું કહ્યું તે દેવકુરુ અને ઉત્તર કુરુક્ષેત્રના યુગલિક મનુષ્યોનું જાણવું, કે જેઓ ૩ પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા પશુ છે. બીજા મનુષ્યોનું શરીરપ્રમાણ તેથી ન્યૂન ન્યૂન જાણવું.

તથા ત્રીન્દ્રિયનું ૩ ગાઉનું અને દ્વીન્દ્રિયનું ૧૨ યોજન શરીર-પ્રમાણ કહ્યું, તે પ્રાયઃ ૨૥ દ્વીપથી બહારના દ્વીપ સમુદ્રોમાં ઉત્પન્ન થતા કાનખજૂરા વિગેરે, અનેક અનેક કોડ યોજન વિસ્તારવાળા સમુદ્રમાં ઉત્પન્ન થતા શંખ વિગેરે દ્વીન્દ્રિયોનું જાણવું.

જોયળમેગં ચતુરિં-દિદેહમુચ્ચત્તળં સુષ મણિયં ।

વેડવિવ્યદેહં પુળ, અંગુલસંઘંસમારંમે ॥ ૮ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

યોજનમેકં ચતુરિન્દ્રિયદેહોચ્ચત્ત્વં શ્રુતે મણિતં
વૈક્રિયદેહઃ પુનરંગુલસંઘેયાંશ આરંમે ॥ ૮ ॥

અન્ય સહિત પદ્યછંદ.

સુષ ચતુરિંદિ દેહં ઉચ્ચત્તળં ણં જોયળં મણિયં
પુળ વેડવિવ્ય દેહં આરંમે અંગુલ સંઘ અસં ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થઃ—

દેહં=શરીરનું

ઉચ્ચત્તળં=ઉચ્ચપક્ષ

સુષ=સૂત્રમાં, સિદ્ધાન્તમાં

મણિયં=કહ્યું છે

વેડવિવ્ય=વૈક્રિય

પુળ=વળી

સંઘ=સંખ્યાતમે

આરંમે=પ્રારંભ

તથા વનસ્પતિની એ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના જળાશયોમા જ હોય પરંતુ સ્થળ ઉપર નહિ, તેમજ કમળ આદિ (કમળ-કુહણા વિગેરે) વનસ્પતિઓની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હોય, પરંતુ આન્નવૃક્ષ આદિકની નહિ, એમ વિશેષતઃ જાણવું.

૧ અન્તર્મુદ્ગર્ત આયુષ્યવાળા અને ઉત્પન્ન થતા જ નાના ૧૨ યોજન શરીરવાળા યષ્ઠ, દુરત મરણ પામતા, પૃથ્વીમા તેવડો મોટો ખાડો પડી જવાથી, ચક્રવર્તિના સૈન્યને પશુ જમીનમા ગરકાવી દેનારા આસાલિક જાતિના સર્પને શાસ્ત્રમાં (ઉરઃપરિસર્પ તિ ૦ પંચેન્દ્રિય અને મતાન્તરે) દ્વીન્દ્રિય પશુ કહ્યા છે, તે મહા દેહવાળા દ્વીન્દ્રિયો ૨૥ દ્વીપમા પશુ સંભવે, તેથી "પ્રાયઃ" કહ્યું છે.

નાથાર્ય—

સિદ્ધાન્તમાં ચતુરિન્દ્રિયના શરીરની ઉંચાઈ એક યોજન કહી છે. અને વૈક્રિય શરીર પ્રારંભમાં અંગુલના અખ્યાતમા ભાગ જેટલું હોય છે

વિશેષાર્થ:-

ચતુરિન્દ્રિય છવોતું શરીર એક યોજન પ્રમાણ કહ્યું તે મનુષ્ય-દેવથી બહાર રહેલા દ્વીપ સમુદ્રોમાંના ભ્રમર વિગેરેનું જાણવું; ભ્રમરાદિકોની એ અવગાહનાઓ સિદ્ધાન્તમાં કહી છે.

૨૪ ઠંડકમાં જન્મદેહની અવગાહનાનું કોષ્ટક—

	જઘન્ય અવગાહના	ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના
૪ મૃધ્વીકાયાદિની	અંગુલનો અસખ્યા- તમો ભાગ	અંગુલનો અસ- ખ્યાતમો ભાગ
૧ નારક	„	૫૦૦ મનુષ્ય
૧૩ દેવમાં	„	૭ હાથ
૧ ૩૦ તિર્યંચ	„	૧૦૦૦ યોજન
૧ વનસ્પતિ	„	૧૦૦૦ યોજનથી કિંચિત્ આધિક
૨ મનુષ્ય-ત્રીન્દ્રિય	„	૩ ગાઉ
૧ દ્વીન્દ્રિય	„	૧૨ યોજન
૧ ચતુરિન્દ્રિય	„	૧ યોજન

૨૪

ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની અવગાહના

જે જે ઠંડકપદોમાં વૈક્રિયસંજ્ઞિ પૂર્વે જણાવી છે, તે તે ઠંડકપદોમાંના છવો જ્યાં જ્યાં વૈક્રિય શરીરની રચનાનો પ્રારંભ છે. ત્યારે પ્રારંભમાં અંગુલના અખ્યાતમા ભાગ જેવડું ન્હાનું વૈક્રિય શરીર બતાવે છે. ત્યાર બાદ તે શરીર વધતું વધતું યાવતું (મનુષ્યનું શરીર) કદકે અનિશ્ચય લાખ યોજન મુઘીનું પણ થઈ જાય છે. પરંતુ પ્રારંભમાં તે તેટલું જ ન્હાનું બને છે અર્થાત્ જાણવાનું એ છે કે—જન્મ શરીરની રચના સમયે પ્રારંભમાં તે જન્મ શરીર (સમજા શરીર) અંગુલના અસખ્યાતમાં ભાગ

પ્રમાણુ જેટલું નહોતું બને છે, અને આ ઉત્તર શરીર પ્રારંભમાં અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ નહોતું બને છે.

અપવાદ--ઉપર કહેલા ઉત્તર વૈકિયના પ્રારંભમાં જે અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની આવગાહના કહી તે ગર્ભજ તિર્યચ અને મનુષ્ય તથા દેવ નારકની અપેક્ષાએ છે, પરંતુ વાયુકાય જ્યારે વૈકિય શરીરની રચના કરે છે, ત્યારે તેનું ઉત્તર વૈકિય શરીર તેા પ્રારંભમાં પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેવડું જ હોય છે. કારણ કે વાયુકાયનું કોઈ પણ શરીર ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું જ છે.

—❀❀❀—

ઉત્તર વૈકિયની ઉત્કૃષ્ટ આવગાહના

દેવ નર અહિયલરકં, તિરિયાણં નવ ચ જોયણસયાઈં, ।
દુગુણં તુ નારાયાણં-ભણિયં વેડવિવસરીરં. ॥ ૧ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

દેવનરાણામધિકલક્ષં, તિરશ્ચાં નવ ચ યોજનશતાનિ ॥

દ્વિગુણં તુ નારકાણાં ભણિત વૈક્રિયશરીરમ્ ॥ ૧ ॥

અન્વય સહિત પદ્મચ્છેદ.

દેવ નર લક્ષં અહિય, ચ તિરિયાણં નવ સયાઈં જોયણ

તુ નારાયાણ વેડવિવસરીરં દુગુણ ભણિયં ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

લરકં=૧ લાખ (યોજન)

સયાઈં=સો.

દુગુણં=દ્વિગુણ, બમણું

ગાથાર્થ:—

દેવોનું વૈકિય (શરીર) લાખ અને મનુષ્યોનું અધિક છે. તિર્યચોનું નવસો યોજન છે. અને નારકોનું વૈકિય શરીર બમણું કહ્યું છે.

વિશેષાર્થ.

હવે ઉત્તરવૈકિય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ આવગાહના દેવને સંપૂર્ણ* ૧ લાખ યોજન પ્રમાણુ અને મનુષ્યને કિંચિત્ અધિક ૧ લાખ

યોજન પ્રમાણ છે. અહિં દિવિત્ અધિકતા તે ૪ અંગુલ પ્રમાણ જાણવી, કારણ કે-દેવનું ઉત્તરવેદિય અને મનુષ્યનું વેદિયગરીર ગ્રીર્ષ ભાગે તે સરળું રહે છે (ઐટલે બન્નેનાં મસ્તક ચરખી મપાટીએ આવી રહે છે) પરંતુ મનુષ્ય જમીનને સ્પર્શીને ઉભો રહે છે, અને દેવ તે જમીનથી ૪ અંગુલ અધર રહે છે, જેથી નીચેના ભાગમા મનુષ્યનું ગરીર ૪ અંગુલ અધિક છે, અને દેવનું ગરીર મનુષ્યથી ૮ અંગુલ ન્યૂન છતાં સપૂર્ણ ૧ લાખ યોજનનું હોય છે.

આતું મહાન્ વેદિય ગરીર શ્રી વિષ્ણુકૃમારમુનિએ, વર્ષા-કાળમાં એક સ્થાને સ્થિર રહેલા મુનિ મહાત્માઓને વર્ષાકેપથી દેશમાંથી આહ્યા જવાનું કહેનાર અને કોઈ પણ રીતે નહિ મમજનાર મહાપાપી નમુચિ પ્રધાનને સજા કરવા માટે શ્રી મુનિમુખત રવામિના શામનમાં બનાવ્યું હતું.

ધ્રેવેયક અને અનુત્તર દેવો ઉત્તર વેદિય ગરીર રચતા નથી, ગાય સર્વે દેવો ઉં વેદિયની રચના કરે છે.

॥ ૨૪ દંડકમાં ઉત્તરવેદિયની અવમાહના ॥

	જાન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
૧ યાચકાય	અંગુલનો અગંખ્યા- તમો ભાગ	અંગુલનો અમખ્યા- તમો ભાગ
૧૬ દેવ દંડકમાં	અંગુલનો સખ્યા- તમો ભાગ.	૧ લાખ યોજન
૧ ગૌ મનુષ્યમાં	..	૧ લાખ યોજનથી દિવિત્ અધિક
૧ ગૌ તિર્યંકમાં	..	૬૦૦ યોજન
૧ નાગકમાં	..	જન્મદેહથી બમણું (૧૦૦૦ ધનુર.)
૧૫ ૭ માં	..	૧૦ જ નથી.

દંડકવૃત્તિમાં દિવિત્ અધિક ૧ લાખ યોજનની અવમાહના દેવોને આ ૧૫ ૭ માં જાનને કરી ૧૫, ૪ નું નિશાન્તામાં તે ઉપર પ્રત્યેક છે.

ઉત્તર વૈક્રિયની વિકુર્વણાનો કાળ

[અંતમુહૂર્ત્તં નિરણ, મુહૂર્ત્ત ચતારિ તિરિય-મણુણસુ, |
દેવેસુ અદ્ધમાસો,--ઉક્કોસ-વિઝવ્વણા-કાલો ॥૧૦॥]

સંસ્કૃત અનુવાદ.

અન્તર્મુહૂર્ત્તં નૈરયિકે, મુહૂર્ત્તાશ્રિત્વારઃ તિર્યગ્મનુજેષુ ।

દેવેષ્વર્ધમાસ, ઉત્ક્રષ્ટો વિકુર્વણાકાલઃ ॥ ૧૦ ॥

અન્યથા સહિત પદ્મછેદ

નિરણ અંતમુહૂર્ત્તં તિરિય-મણુણસુ ચતારિ મુહૂર્ત્ત

દેવેસુ અદ્ધમાસો, ઉક્કોસ વિઝવ્વણા કાલો ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ —

અંતમુહૂર્ત્તં=અન્તર્મુહૂર્ત્તં

મુહૂર્ત્ત=મુહૂર્ત્ત (૨ ઘડી)

ચતારિ=ચાર

અદ્ધમાસો=અર્ધમાસ, ૧૫ દિવસ

વિઝવ્વણા=વિકુર્વણા

કાલો=કાળ

ગાથાર્થ.

ઉત્કૃષ્ટ વિકુર્વણાનો કાળ નારકોમાં અંતર્મુહૂર્ત્ત,
તિર્યચો અને મનુષ્યોમાં *૪ મુહૂર્ત્ત, અને દેવોમાં
અર્ધમાસ છે. ॥૧૦॥

વિશેષાર્થ:-

કહેલો એ કાળ વ્યતીત થયે, તે શરીર સ્વતઃ વિલય પામી
જાય છે, અને તે કાળ પહેલાં પણ જો તે શરીરની જરૂર ન
હોય તો બુદ્ધિપૂર્વક સંહરણ પણ કરવું પડે છે વાયુકાયમાં તો
રચના અને વિલય બન્ને સ્વતઃ પ્રવર્તે છે.

બાકીના શેષ શરીરોની અવગાહના તથા કાળ.

૬૩૬ પ્રકરણની અવચુરિમાં (આ પ્રકરણનાજ કર્તાએ) “લબ્ધિ-
થી કરેલા વૈક્રિય શરીરનો (ગ૦ તિર્યચ મનુષ્યનો) અવસ્થાન કાળ અન્ત-
ર્મુહૂર્ત્તથી અધિક ન હોય” એમ સ્પષ્ટ નિર્દેશ કર્યો છે, અહિં ૪ મુહૂર્ત્ત
કહેા છે. અહીં દિગ્બર આમ્નાયમા પણ અન્તર્મુહૂર્ત્ત કહેા છે, અને શ્રી
ભગવતી સૂત્રમાં અન્તર્મુહૂર્ત્ત કાળ કહેો છે. આ ગાથા શ્રી જીવાલિ-
ગમજ સૂત્રની છે.

દંડપદોમાં ઔદાગ્રિકિની, મૂળ અને ઉત્તરવૈદ્યિની અવગાહના; તથા ઉત્તરવૈદ્યિનો કાળ કહ્યો છે, અને આદારક ગરીરની અવગાહના તથા કાળ અને તે ૦ કાં ગરીરની અવગાહના કહ્યાં નથી, પરંતુ તે આ પ્રમાણે છે—

આદારક ગરીરની જઘન્ય અવગાહના પ્રારંભ સમયે પણ ઉત્તરવૈદ્યિવત્ અંગુલનો મધ્યાત્મો ભાગ નહિ, પરંતુ કિચિત્ ન્યુન ૧ હસ્ત પ્રમાણ કટી છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સંપૂર્ણ ૧ હસ્ત પ્રમાણ છે. તથા કાળ-જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અન્તર્મુંડ પ્રમાણ છે. ત્યાર બાદ આહાં ગરીર વિલય પામે છે, અને આત્મપ્રદેશો ઔદાંમાં પ્રવેશે છે.

તથા તે ૦ કાંની અવગાહના જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાત્મો ભાગ એટલે મુદ્ધમયનરૂપિતના ઔદાં ગરીર જેટલી છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સાધિક ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ ઉત્તરવૈદ્યિ દેહની અપેક્ષાએ છે, અને કેવલિ સમુદ્ધાતની અપેક્ષાએ સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ છે.

૩ મંધયાણુદાર.

થાવર મુર નેરહયા અસ્સંઘયણા, ય વિગલ છેવટ્ટા,
સંઘયણ-હગ્ગં મઘમય-નર-તિરિણ્ણુ વિ મુણેયવ્વં. ॥૧૧॥

અનુવાદ.

સ્થાવરમુરનરયિકા અમદનનાથ, વિગલાઃ સેવાત્તાઃ

મંતનનરયિકા મર્મજનરતિરિષ્ણપિ જ્ઞાતવ્યમ ॥ ૧૧ ॥

અન્યથ મહિત પદ્મહૃદ

થાવર મુર નેરહયા, અસ્સંઘયણા વિગલ છેવટ્ટા

મઘમય નર તિરિણ્ણુ અવિ હગ મઘયણ મુણેયવ્વ ॥ ૧૧ ॥

મહાર્થ:—

અસ્સંઘયણા-અવયાનુ રહિત

વિગલ વિહસન્દિયા

છેવટ્ટા-અવાત્તિ મઘયણુવાળા

મઘયણ=મંધયણ, સંહનન

હગ-.

મુણેયવ્વ=મહાપુત્ર; મહાપાં

ગાથાર્થ—

સ્થાવરો, દેવો, અને નારકો સંઘયણ રહિત હોય છે, વિકલેન્દ્રિયોમાં સેવાર્ત્ત અને ગર્ભજ મનુષ્ય તથા તિર્યચોમાં તો છએ ય સંઘયણ હોય છે. ॥ ૧૧ ॥

વિશેષાર્થ:—

પાંચ સ્થાવર, તેર દેવો, અને એક નારક એ આગણીશ દંડકોમાં સંઘયણ *નથી. કારણ કે એ જીવોનાં શરીરમાં હાડકા નથી. અને સંઘયણ તો હાડકાના બંધારણને કહેવામાં આવે છે. તથા શંખ, છીપ, કોડી ઇત્યાદિ ક્ષીન્દ્રિય જીવો તથા કીડી આદિ ત્રીન્દ્રિય જીવો અને ભ્રમર આદિ ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાંના કેટલાક સ્પષ્ટ કઠિન હાડવાળા છે, તો કેઇ અસ્પષ્ટ બારિક હાડવાળા છે માટે એ ત્રણ વિકલેન્દ્રિયોને સંઘયણ છે, અને તે પણ ફક્ત છદ્મપૃષ્ઠ સંઘયણ^૧ છે, ગર્ભજ તિર્યચો તથા મનુષ્યોને તો છએ સંઘયણ હોય છે, પરંતુ એક જીવને સમકાળે તો એકજ સંઘયણ હોય

॥ ૨૪ દંડકમાં ૬ સંઘયણ ॥

૫ સ્થાવર	} સંઘયણ રહિત	૩ વિકલેન્દ્રિય	૧ જીવફું
૧૩ દેવ દંડક		૧ ગ૦ મનુષ્ય	}
૧ નારક		૧ ગ૦ તિર્યચ	

— ૦ —

૪ સંજ્ઞા અને ૬ સંસ્થાન દ્વાર

સઘેસિં ચડ દહ વા સન્ના. સઘે સુરા ય ચડરંસા,
નર તિરિ છસ્સંઠાણા, હુંડા વિગલિંદિ-નેરડ્યા, ॥૧૨॥

૧ વિકલેન્દ્રિયોમાં અળસિયા વિગેરે જીવો હાડ રહિત જેવા દેખાય છે, તો પણ ઉદયસ્થાનક વિચારતા તે જીવોને અસ્પષ્ટ પણ સંઘયણ સંભવે છે.

* શ્રી જીવાભિગમજીમાં હાડની અંપેક્ષાએ તો નહિ પરંતુ બળની અંપેક્ષાએ દેવોને પહેલુ અને એકેન્દ્રિયોને છટું સંઘયણ કહ્યું છે, તથા નારકોને અસંઘયણી કહ્યા છે.

સ સ્થાન અનુવાદ.

સર્વેણાં ચતસ્રો દશ વા. સજ્ઞા. સર્વે સુગદ્ય ચતુર્ગા (સ્ત્રા)
નગતિર્વજ્રઃ પટસ્થાના, દુષ્ટકા ચિકિત્સેન્દ્રિયનગરિકાઃ ॥ ૧૨ ॥

અન્યથ મહિત પરિચ્છેદ-

સર્વેર્મિ ચડ વા દદ સજ્ઞા, ય સર્વે સુગ ચડર્ગા
નગ નિરિ છ સ્વટાણા, ચિકિત્સિ નેરડયા દુડા ॥ ૧૨ ॥

મપ્દાર્થ —

દદ=દશ	ચડર્ગા=સમચતુરશ્ર સંસ્થાન
વા=અથવા	છ=૭ [વાળા
સજ્ઞા=સજ્ઞા	સ્વટાણા=સંસ્થાવાળા
	દુડા=દુ'ડક સંસ્થાનવાળા

માર્થ—

સર્વેને ચાર કે દશ સંજ્ઞા હોય છે સર્વે હેવો સમચતુરશ્ર
સંસ્થાનવાળા, ગર્ભજ મનુષ્ય અને તિર્ગચો છ સંસ્થાનવાળા.
તથા ચિકિત્સેન્દ્રિયો અને નારકો દુ'ડક સંસ્થાનવાળા છે ॥૧૨॥

વિશેષાર્થ—

સર્વે દંડકોમાં ૮ અથવા ૧૦ મજા છે. અને કેટલાક મનુષ્યોને
૧૬ મજાઓ હોય છે. તે મજાઓ મજિ પચેન્દ્રિયોમાં તે સ્પષ્ટ
ઉપલબ્ધ થાય છે, અને ઓકેન્દ્રિયોમાં અવ્યક્ત-અસ્પષ્ટ હોય છે
તે પાંચ કેટલાક બાહ્ય વર્તનથી અમુક અમુક મજાઓ ઓકેન્દ્રિયોમાં
અનુમાનથી સ્પષ્ટ સમજી મગાય ઝેરી હોય છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ પાણી તથા છાણ વિગેરે ખાનદથી પોષણ ધનું હોવાથી
માત્ર સંજ્ઞા છે

૨ સત્ક્રમણ પનસ્પતિને હાથ આપતાં તુર્ત સંકેતાય છે. માટે
મગ સંજ્ઞા છે

૩ વેદહીનો વૃદ્ધને વૌઠાય . અને દેવ આખર નિવાન ઉપર
મૃત્યુ કેસાવે છે. માટે પશ્ચિમ સંજ્ઞા છે.

૪ દુઃખદ નાનકુ વૃદ્ધ એના આસિનાની દોળે છે. માટે
સંધુન સંજ્ઞા છે

૫ કોકનદ નામનો કંદ હુંકાર-કુંકારો કરે છે માટે ક્રોધ સંજ્ઞા છે.
 ૬ રુદન્તી વેલડીમાંથી રસનાં ટપકાં ઝરતાં રહે છે, માટે માન સંજ્ઞા છે. (આ વેલડીના રસથી સુવર્ણસિદ્ધિ થાય છે, તેથી હું હોવા છતાં લોકમાં નિર્ધનતા કેમ ? એવી અભિમાન સંજ્ઞાથી રુદન કરવાનું અનુમાન છે.)

૭ વેલડી પોતાનાં કૂળોને પોતાનાં પાંદડાંથી ઢાંકી રાખે છે. માટે માયા સંજ્ઞા છે.

૮ ખીલીનું વૃક્ષ તથા શ્વેત ખાખરો પોતાનાં મૂળ નિધાન ઉપર ફેલાવે છે (અર્થાત્ નિધાન ઉપર પ્રાય : ઉગે છે) માટે લોભ સંજ્ઞા છે.

૯ કમળો રાત્રે લોક સંજ્ઞા થી સંકોચ પામે છે.

૧૦ વેલડીઓ સર્વ માર્ગ છાડીને ભીંત ઉપર અથવા વૃક્ષ ઉપર ઓઘ સંજ્ઞા થી ચઢે છે.

એ પ્રમાણે એકેન્દ્રિય જીવોમાં અનુમાનથી સંજ્ઞાઓ સ્પષ્ટ સમજાય છે. દ્વીન્દ્રિયાદિ સર્વ દંડકપદોમાં આચ્છીવત્તી સંજ્ઞાઓ અવશ્ય હોય છે.

હવે ચાર ગતિ આશ્રયિ વિચાર કરતાં દેવગતિમાં પરિગ્રહ તથા લોભ સંજ્ઞા અધિક મુખ્ય છે, મનુષ્યગતિમાં માન સંજ્ઞા અને મૈથુન સંજ્ઞા અધિક છે, નરક ગતિમાં ભય અને ક્રોધ સંજ્ઞા અધિક છે, અને તિર્યચગતિમાં માયા તથા આહાર સંજ્ઞા અધિક^૧ છે

૧ ચાર ગતિમા આહારાદિ ૪ સંજ્ઞાઓનું એકત્ર અદ્યપચ્છત્વ શાસ્ત્રમા આ પ્રમાણે કહેલું છે—

કોઈ પણ સમયે વિચાર કરતા—નારક ગતિમા મૈથુન સંજ્ઞાવાળા જીવો અદ્ય, તેથી આહાર સંજ્ઞાવાળા સંજ્યાતગુણ, તેથી ભય સંજ્ઞાવાળા સંજ્યાતગુણ, તેથી પરિગ્રહ સંજ્ઞાવાળા સંજ્યાત ગુણ. દેવોમા આહાર-ભય-મૈથુન-પરિગ્રહ, તથા મનુષ્યો ભય-આહાર-પરિગ્રહ-મૈથુન, અને પચેન્ તિર્યચોમા પરિગ્રહ-મૈથુન-ભય-અને આહાર સંજ્ઞાઓ અનુક્રમે સંજ્યાતગુણ કહેવી.

તથા એક સમયમા એક જીવને એક સંજ્ઞા સ્પષ્ટ અનુભવમા હોય છે, બાદ અન્તર્મુહુર્તે દરેક જીવોની સંજ્ઞા બદલાતી રહે છે ઉપર કહેલી સંજ્ઞાઓની (તે તે ગતિમા) અધિકતા કહી, તે તેવા પ્રકારના સંયોગોના કારણથી (પૂર્વોક્ત અદ્યપચ્છત્વ) હોય છે. અપચેન્દ્રિયોમા સંજ્ઞાનુ અદ્યપચ્છત્વ કહેલું દેખાતુ નથી. માટે અનિયમિતપણે હશે એમ સંભવે છે.

સંસ્થાન કાર.

સર્વ દેવોને (એટલે દેવતા ૧૩ દંડકોમાં) ૧ સમચતુરસ્ર સંસ્થાન હોય છે. અર્થાત્ કોઇ પણ દેવ કે દેવીને સમચતુરસ્ર શિવાય બીજું સંસ્થાન નથી, પરંતુ તે ભવધારણીય (ભ્રૂજ) શરીરની અપેક્ષાએ જાણવું, કારણ કે દેવોનું ઉત્તર વૈશ્વિક સંસ્થાન તો સિદ્ધાન્તમાં અનેક પ્રકારનું કહ્યું છે.

ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યચોને છઠ્ઠો ય સંસ્થાનો હોય છે. શુગલિક મનુષ્ય અને શુગલિક તિર્યચોને તો દેવોની માફક એક સમચતુરસ્ર સંસ્થાનજ જાણવું, અને ગેય સંખ્યાત આશુ-પ્પવાળા મનુષ્યતિર્યચોને યદ્યામંભવ* ૬ સંસ્થાન હોય છે, પરંતુ એક છવને સમકાળે કોઇપણ એકજ સંસ્થાન હોય છે.

વિક્ષેપન્દ્રિયો અને નારકોને સર્વ લક્ષણાટીન છઠું હુંડક સંસ્થાન હોય છે. તેમાં પણ નારકોનું હુંડક સંસ્થાન પાંચ ઉભેરી તાંબેલા પક્ષી મરખું અતિ બિભત્સ અને ભયાનક હોય છે

નાણાવિહ-ધય-સૂર્ય-ચુચુય વળ વાડ તેડ અપકાયા,
પુલ્હવી મસૂર ચંદાકારા સંટાણઓ મળિયા. ॥ ૧૩ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

નાનાપિપ્પાવજન્મૂચીયુદ્ધયુદ્ધા-વનવાપુનેજન્મપવાવિકાઃ

પૃથ્વી મસૂરચન્દ્રાકારા સંસ્થાનતો મળિતા ॥ ૧૩ ॥

અન્યથ મહિત ૫૬૨૯૬

મટાણતો ધળ નાણાવિહ. વાડ ધય. તેડ સૂર્ય, વપવાયા

ચુચુય પુલ્હવી મસૂર ચંદ વાકારા મળિયા ॥ ૧૩ ॥

* સમચતુરસ્ર સંસ્થાનના અર્થમાં ૧૩ દંડકોમાં ૧૩ દેવોને ૧૩ સંસ્થાનો હોય છે. પરંતુ તેમાં ૧૩ દેવોને ૧૩ સંસ્થાનો હોય છે. તેમાં ૧૩ દેવોને ૧૩ સંસ્થાનો હોય છે. તેમાં ૧૩ દેવોને ૧૩ સંસ્થાનો હોય છે.

શબ્દાર્થ:-

નાળાવિહ=નાના પ્રકારના (અ-
નેક પ્રકારના આકારવાળી)
ઘચ=ઘવજ (ના આકારવાળો)
સૂઈ=સોયો (ના આકારવાળો)
બુબ્બુચ=પરપોટા (ના આકાર-
વાળો)
ઘણ=વનસ્પતિ
વાહ=વાયુકાય
તેહ=અગ્નિકાય

અપકાયા=અપકાય (જળ)
પુઢવી=પૃથ્વીકાય
મસૂર=મસૂરની દાળ (ના
આકારવાળી)
ચદાકારા=અર્ધ ચન્દ્રના આકાર-
વાળી
સંઠાળઓ=સંસ્થાનથી, આકારથી
મળિયા=કહી છે, કહ્યા છે.

ગાથાર્થ:-

સંસ્થાનથી વનસ્પતિકાય, વાયુકાય, તેહકાય, અને
અપકાયને અનુક્રમે-જુદા જુદા અનેક આકારવાળા,
ઘજ, સોય અને પરપોટાના આકારવાળા, તથા પૃથ્વીકાય
મસૂરની દાળ કે ચન્દ્રના આકારવાળા કહ્યા છે. ॥૧૩॥

વિશેષાર્થ:-

એકેન્દ્રિય જીવોના હંડક સંસ્થાનો.

પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનું—
વાયુકાયનું—
અગ્નિકાયનું—
અપકાયનું—
પૃથ્વીકાયનું—

જુદા જુદા અનેક આકારનું
ઘજના આકારનું
સોયના આકારનું.
પરપોટાના આકારનું.
મસૂરની દાળ અથવા અર્ધ
ચન્દ્રના આકારનું.

પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય શિવાયના કોઈનું એક શરીર જોઈ
શકાતું નથી. તેથી તેના સંસ્થાનો પણ જોઈ શકાતા નથીx

x અહિં સૂક્ષ્મ પૃથ્વીઆદિકતું અને બાહ્ય પૃથ્વીઆદિકતું પણ
હંડક સંસ્થાન ઉપર પ્રભાવેજ છે, પરંતુ વિશેષ એજ કે—સૂક્ષ્મ અને

॥ ૨૪ દંડક્રમાં ૬ સંસ્થાન ॥

૧૩ દેવદંડક ૧ (સમચતુરસ્ર)	૩ ત્રિકલેન્દ્રિય	} (હુંડક)
૧ ગોમનુખ્ય	૧ નારક	
૧ ગોતિર્યથ	૫ સ્થાવર	

૬ કપાય અને ૭ લેશ્યા દ્વાર

સવ્વેવિ ચડકસાયા લેસ--છગ ગવ્મતિરિયમણુણસુ,
નારય તેઝ વાઝ વિગલા વેમાણિ ય તિલેસા ॥૧૪॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

સર્વેઽપિ ચતુષ્કપાયા, લેશ્યાપદ્મ ગર્ભજતિર્યગ્મનુજયો (જેષુ)
નારયતેજોવાયુવિકલા વેમાનિકાદ્ય ત્રિકલેન્દ્રિયા ॥ ૧૪ ॥

અન્ય સહિત પદ્મ-૭૬

સવ્વે અવિ ચડ કસાયા, ગવ્મય તિરિય મણુણસુ છગ લેસ
નારય તેઝ વાઝ વિગલા ય વેમાણિ તિ લેસા ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ:-

કસાયા=કપાયવાળા

લેસ=લેશ્યા

છગ=૭

તેઝ=તેજસકાય, અગ્નિકાય

વાઝ=વાયુકાય

તિ=ત્રણ

લેસા=લેશ્યાવાળા

ગાથાર્થ:-

સવેને ચારે ય કપાયો હોય છે. તથા ગર્ભજ-નિર્યયો
અને મનુષ્યોને ૬ લેશ્યા હોય છે નારકો, અગ્નિકાય,

પાદમ આપાંગુલવતરપતિનું મ ધાન પાણી વિવિધ દ્રવ્યો છે, જેન ત્રી છવા-
ભિગ્નમાદિકમાં હવુ છે, અને સમ્રાજ્ઞીવૃત્તિમાં તેા નિરેદુત્ત સ્વીદ ગ્નિ
સીતે ગિતપદ (પરોક્ષ) વાદ્ય વગેરે (અદ્ય નહર ગેર્યા નાપુ)
પણુ સનિવસ્ય (છવાછવભિગ્નમને અભિગ્ન પે દ્રવ્ય હોક પ્રકાશમાં
અનિવ) નાદન કવુ હ તદ નાદકન રૂપિય સુગીર ચ્વે તે પાણી
પ્રગળ્યા વ્યાસાજ્ઞ રૂપે છે (તત્ત્વાર્થ વૃત્તિમાં પ્રવેશ વતરપતિશબ્દ
અનિવસ્ય હવુ છે)

વાયુકાય, વિકલેન્દ્રિય, અને વૈમાનિકો ત્રણ લેશ્યાવાળા હોય છે. ॥ ૧૪ ॥

વિશેષાર્થ:-

છઠ્ઠું કપાયદ્વાર

સર્વ દંડકપદ્ધત્માં કોધ-માન-માયા-અને લોભ એ ચાર પ્રકારના કપાય હોય છે. એકેન્દ્રિયોમાં તેનો ઉદય અસ્પષ્ટ હોય છે, દ્વીન્દ્રિયાદિકમાં કંઈક અધિક અધિક સ્પષ્ટ હોય છે. કપાય રહિત તો કેવળ વીતરાગ ભગવંતો અને સિદ્ધ પરમાત્માઓજ છે.

સાતમું લેશ્યાદ્વાર

ગર્ભજતિર્યચ અને ગર્ભજ મનુષ્યોને છએ પ્રકારની લેશ્યાઓ હોય છે. એક સમયે એક જ લેશ્યા અન્તર્મુદૂર્ત સુધી રહી પુનઃ બદલાઈને બીજી લેશ્યા પ્રગટ થાય છે. એ પ્રમાણે સપૂર્ણ ભવપર્યન્ત પરાવૃત્તિથી છએ લેશ્યા દ્રવ્યથી અને ભાવથી પણ હોય છે. તે દ્રવ્ય ભાવનું સ્વરૂપ દ્વારવર્ણમાં કહેલું છે.

૧ નારક	$\left\{ \begin{array}{l} \text{કૃષ્ણ, નીલ,} \\ \text{કપોત.} \\ (૩ અશુભ) \end{array} \right.$	$\left. \begin{array}{l} \text{વૈમાનિક} \\ \text{દેવોને} \end{array} \right\} \text{ તેજોમય ૩ શુભ}$
૧ અગ્નિકાય		
૧ વાયુકાય		
૩ વિકલેન્દ્રિય		

કયા નારકને કંઈ અશુભ લેશ્યા તથા કયા વૈમાનિક દેવને કંઈ શુભ લેશ્યા હોય તેનો વિસ્તાર અન્ય ગ્રંથોથી જાણવો *

* રતનપ્રભા અને શર્કરાપ્રભામાં સર્વ નારકોને કાપોતલેશ્યા, વાલુકા પ્રભામાં સાધિક ૩ સાગરોપમસુધીના આયુષ્યવાળાને કાપોત અને તેથી અધિક આયુષ્યવાળાને નીલ લેશ્યા છે. પંકપ્રભામાં મર્વને નીલ લેશ્યા છે. ધૂમપ્રભામાં સાધિક ૧૦ સાગરોપમ આયુષ્ય સુધીના આયુષ્યવાળાને નીલ, અને તેથી અધિક આયુષ્યવાળાને કૃષ્ણલેશ્યા છે. તથા છટ્ટી અને સાતમી નરકમાં સર્વને કૃષ્ણલેશ્યા છે. અદિ પૃત્વીઓના અનુક્રમ પ્રમાણે અધિક અધિક મલિન લેશ્યાઓ જાણવી.

વૈમાનિક દેવોમાં આ પ્રમાણે—

૧-૨ જ્ઞ કંદપનાદેવોમાં તેજોલેશ્યા, ૩-૪-૫ મા કંદપનાદેવોમાં

લેશ્યા ચાલુ અને ટમું ઇન્દ્રિય અને લમું સમુદ્યાતદ્વાર
જોડસિય તેડલેસા, સેસા સવ્વેવિ હુંતિ ચડલેસા.
ઇન્દ્રિયદારં સુગમં. મણુઆણં સત્ત સમુગ્ધાયા, ॥ ૧૫ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ज्योतिष्कास्तेजोलेख्याकाः शेषाः सर्वेऽपि भवन्ति चतुर्लेख्याः ।
इन्द्रियद्वारं सुगमं, मनुजानां सतः समुद्घाताः ॥ १५ ॥

અન્યથ સહિત પદ્મજેદ

जोइमिय तेऊ लेखा, सेखा सन्ने अवि चउलेखा हति,
इदिय दारं सुगमं भणुजाण सत्त नमुग्धाया ॥ १५ ॥

સાબદાથી:-

તેજલેસા=તેજો લેશ્યાવાળા

सेसा=नेप-भाडीना

मयि=५५

इन्द्रियद्वारं=इन्द्रिय ५।०

सुगम=सुगम-सहित

समुद्रवाया=समुद्रधात

नाथार्थ -

જ્યોતિષી તેજોલેશ્યાવાળા છે, અને શેષ સર્વે ચાર
લેશ્યાવાળાં છે. ઇન્દ્રિયદ્વાર સહેલુ છે, મનુષ્યોને સમુદ્ધાત
સાત હોય છે. ॥ ૧૫ ॥

विशेषार्थः—

જ્યોતિષીઓને તેજોલેશ્યાજ હોય છે, બાકીના સર્વે ભવનપતિ તથા વ્યવસ્થા એ અન્યાર દંડોમાં કેટલાક દેવો સંપૂર્ણ ભવપર્યન્ત મુખ્ય લેશ્યાવાળા, કેટલાક નીચ લેશ્યાવાળા, કેટલાક કાપોત લેશ્યાવાળા અને કેટલાક દેવો સંપૂર્ણ ભવપર્યન્ત તેજો લેશ્યાવાળા હોય છે.

तथा बृहदीकाय व्यापकाय व्यते वतन्पतिनाय ये वान् दंडमां
प्रयेः एवने दृष्ट-नील-व्यते अर्थात् ये उ विरथा पञ्चनिधी
पञ्चम, दृष्ट इत्यपि नवार्थं नुनीना न इति चेत् न न
इति न ननु प्रयेः ये इति न न इति न न इति न न इति न न

(બહલાઇ બહલાઇને) પ્રાપ્ત થાય છે, અને ચોથી તેજે લેશ્યા તે ત્યારેજ હોય કે જ્યારે ઇશાનકદંપ સુધીમાંના તેજે લેશ્યાવાળા કાંઈ દેવો બાહર લખિંધપર્યાપ્ત પૃથ્વીમાં અથવા બાહરપર્યાપ્ત અપ્સમાં તથા બાંપર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે એ પૃથ્વી આદિક ૩ ઢંડકના જીવોને લવના પહેલા અન્તર્મુદ્દૂર્તમાં તેજે લેશ્યા અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય છે, પર્યાપ્ત અવસ્થામાં તો એ ત્રણે ઢંડકને પહેલી ૩ લેશ્યાજ હોય છે.

॥ ૨૪ ઢંડકમાં ૬ લેશ્યા ॥

૧ ગાં તિર્યંચને	}	૬	૧ વૈમાનિકને	૩ (શુભ)
૧ ગાં મનુષ્યને			૧ જ્યોતિષીને	૧ (તેજેલે)
૧ નારકને	}	૩ (અશુભ)	૧૪ શેષઢંડકોને	૪ (પહેલી)
૧ અગ્નિકાયને				
૧ વાયુકાયને				
૩ વિકલેન્દ્રિયને		૩ (અશુભ)		

૨૪ ઢંડકમાં ઇન્દ્રિય દ્વાર

૫ સ્થાવરને એક સ્પર્શોન્દ્રિય હોવાથી ૧ ઇન્દ્રિય છે. દ્વીન્દ્રિયને સ્પર્શ અને રસના એ બે ઇન્દ્રિય છે. ત્રીન્દ્રિયને સ્પર્શોન્દ્રિય રસોન્દ્રિય અને ઘ્રાણોન્દ્રિય સહિત ૩ ઇન્દ્રિય છે ચતુરિન્દ્રિયને સ્પર્શ-રસના-ઘ્રાણ-અને ચક્ષુ એ ૪ ઇન્દ્રિય છે, અને બાકીના ૧૩ દેવઢંડક ૧ નારક ૧ ગર્ભજતિર્યંચ અને ૧ ગર્ભજ મનુષ્ય, એ સર્વ મળી ૧૬ ઢંડકોને સ્પર્શ-રસના-ઘ્રાણ-ચક્ષુ અને શ્રોત્ર એ ૫ ઇન્દ્રિયો છે. એ પ્રમાણે આ ઇન્દ્રિયદ્વાર સમજવામાં અત્યંત સરળ છે.

૭ સમુદ્ઘાતદ્વાર

ગર્ભજ મનુષ્યોને સાતેય સમુદ્ઘાત હોય છે ત્યાં સંજ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યોનેજ યથાસંભવ ૭ સમુદ્ઘાત છે, અને યુગલિકોને તો આહારક-વૈક્રિય-તૈજસ્-અને કેવલિ સમુદ્ઘાત નથી, કેવળ વેદના, કપાય, અને મરણ એ ૩ સમુદ્ઘાત છે. પુનઃ અયુગાલક ગર્ભજ મનુષ્યોમાં પણ લખિંધ રહિત મનુષ્યને પહેલી ૩ સમુદ્ઘાત, લખિંધવંત છન્નસ્થને

(અસર્વજને) યદ્યાસંભવ કેવલિ મમુદ્ધાત વિના ૧૩-૪-૫-૬ મમુદ્ધાત અને શ્રી સર્વજ ભગવંતને તો ૧ કેવલિ મમુદ્ધાતજ હોય છે. તથા સર્વજ સામાન્ય નિયમ એ છે કે-અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં પણ કેઈ જીવને પ્રથમના ૩ મમુદ્ધાત હોઈ શકે છે

મમુદ્ધાતોના નામો.

['વેયણ કસાય મરણે, વેડવિવય તેયણ ચ આહારે
કેવલિ ચ સમુદ્ધાયા, સત્ત હમે હુંતિ સન્નીણં, ॥૧૬॥

મ મૃત અનુવાદ

પેદના કાયાયો મરણ, વેક્રિયસ્તંજસદ્યાહારકઃ ।

કેવલિકથ્ય મમુદ્ધાતાઃ, સર્વમે ભવન્તિ મંજિનામ્ ॥ ૧૬ ॥

* ઉદ્ધિય લગ્નિષ-તેજસ્ય લગ્નિષ-અને આદારક લગ્નિષ એ ત્રણ લગ્નિષમાની પ્રાપ્ત પણ એ લગ્નિષવતને ૪, એ લગ્નિષવતને ૫, અને ત્રણેય લગ્નિષવતને ૬

૧ પ્રકર-કેવલિ ભગવત અનન્ત લગ્નિષવાળા છે તો તેમને ઉદ્ધિય આદારક અને તેજસ્ય મમુદ્ધાત (કે જે લગ્નિષવતને હોય છે તે) મમુદ્ધાત નહિ ? અને નિર્વાણ પામતા હોવાથી મરણ મમુદ્ધાત મમુદ્ધાત નહિ ?

ઉત્તર-લગ્નિષ મેગ્નિષી (પ્રગટ મગ્નિષી) તે પ્રગટઅવસ્થા ગણાય છે, અને કેવલિ ભગવત અપ્રમાદી છે, તથા તે લગ્નિષ દાગ્નિવાના પ્રયોજનનો અભાવ છે, માટે જે ને આદારક મમુદ્ધાત કેવલિ ભગવતને ન હોય તથા મરણ નમર પગભવના ઉપવચનાને અત્મપ્રત્યોત્તે દીર્ઘ દૃઢ દગ્નિવાદી કેટલાક જીવને હોય છે, અને કેવલિ ભગવતને પગભવના ઉપવચનનું નથી, તેમજ નિર્વાણ નમરે આત્મપ્રત્યોત્તે દીર્ઘ (દૃઢ)ની આદારક ચિહ્નિતાને અભાવ છે, માટે મરણ નમર નથી, તેમજ નેદનીયમે દૃઢ છે, પણ આદારક તથા દીર્ઘ ન હોવાથી કેવલિ મમુદ્ધાત નથી

અન્ય સહિત પદ્મછંદ

વેયણ કસાય મરણે, વેડવિય તેયણ ય આહારે
ય કેવલિ હમે સત્ત સમુઘયા સન્નીણં હુંતિ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:-

વેયણ=વેદના સમુદ્ધાત
કસાય=કપાય સમુદ્ધાત
મરણે=મરણ સમુદ્ધાત
વેડવિય=વૈક્રિય સમુદ્ધાત
તેયણ=તૈજસ સમુદ્ધાત
ય=અને, તથા, વળી
આહારે=આહારક સમુદ્ધાત

કેવલિ=કેવલિ સમુદ્ધાત
ય=વળી, અને, તથા
સમુઘયા=સમુદ્ધાત
સત્ત=સાત
હમે=એ
હુંતિ=હોય છે.
સન્નીણં=સંજ્ઞિ જીવોને

ગાથાર્થ:-

વેદના, કપાય, મરણ, વૈક્રિય, તૈજસ, આહારક અને
કેવલિ સમુદ્ધાત છે. આ સાત સંજ્ઞિ જીવોને હોય છે. ॥૧૬॥

વિશેષાર્થ:-

પૂર્વે દ્વારવર્ણનમાં સંજ્ઞાત્રિકના (૩ સંજ્ઞાના) દ્વારમાં જે
દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા કહી છે, તે સંજ્ઞા જે જીવોને હોય તે સંજ્ઞિ
જીવ કહેવાય, અને તે સંજ્ઞિ જીવને આ ગાથામાં કહેલી વેદનાદિક
સાતે સમુદ્ધાત યથાસંભવ હોય છે.

एगिदियाण केवल--तेउ--आहारगविणा उ चत्तारि,
ते वेडवियवज्जा विगला, सन्नीण ते चेव ॥१७॥]

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एकेन्द्रियाणां केवलतैजसाहारकान् विना तु चत्वारः
ते वैक्रियवर्जं विकलानां संज्ञिनां ते चैव ॥ १७ ॥

અન્ય સહિત પદ્મછંદ.

एगिदियाण केवल तेउ आहारग विणा चत्तारि
विगला वेडवियवज्जा सन्नीण चेव ते ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ:—

વર્ગિદ્રિયાણ=એકેન્દ્રિય શ્વેતે
 કેવલ=કેવલિ સમુદ્ધાન
 તેજસ્વ=તેજસ સમુદ્ધાન
 આદાર્ક=આદાર્ક સમુદ્ધાન
 વિના-વિના, વિવાય
 ઉ-વર્ણી
 વ્યસારિ=ચાર સમુદ્ધાન

તે=તે (૪મસુદ્ધાન
 વેદત્રિય=વેદિય સમુદ્ધાન
 વજ્જા=વર્જિત. રહિત. વિના
 વિવાયના
 તપ્રીણ=સંજિ શ્વેતે
 તે=તે (ગાતે) સમુદ્ધાન
 વેચ=નિશ્ચય

ગાથાર્થ.

એકેન્દ્રિયેતે કેવલિ, તેજસ અને આદાર્ક વિના
 ચાર હોય છે. અને વેદિય સમુદ્ધાત વિના તે જ વેદ-
 લેન્દ્રિયેતે હોય છે, અને સંજિ પંચેન્દ્રિયેતે તે (સાત)
 હોય છે. ॥૧૭॥

વિશેષાર્થ:—

એકેન્દ્રિયેતે કેવલિ તેજસ અને આદાર્ક એ ૩ સમુદ્ધાત
 વિના મેષ ૪ સમુદ્ધાત છે [વાયુકાયની અપેક્ષાએ]. અને વાયુકાય
 વિવાયના પૃથ્વીકાય વિગેરે ૪ દંડકેમાં વેદિય સમુદ્ધાત વિના ૩
 સમુદ્ધાતજ હોય છે તથા એ ૪ માંથી એક વેદિય સમુદ્ધાત
 બાદ કરતાં મેષ ૩ સમુદ્ધાત વેદલેન્દ્રિયેતે હોય છે. અને સંજિ
 પંચેન્દ્રિયેતે તે તે સાતે ૫ સમુદ્ધાત છે

પુન લોકના પર્યન્ત ભાગે નિગબાધ સ્થાને ગ્રહેલા સૂક્ષ્મદ્રિ
 એકેન્દ્રિયેતે તથાપ્રકારના ઉપધાતનો અભાવ હોવાથી વેદના
 સમુદ્ધાત રહિત ૨ સમુદ્ધાત પણ હોય છે. અને મેષ મર્ચ સૂક્ષ્મ
 તથા બાદર એકેન્દ્રિયેતે ત્રણ સમુદ્ધાત હોય છે.

સમુદ્ધાત વાયુ અને ૧૦ મુ દ્રષ્ટિ દાર.

પણ ગત્તમતિરિ સુરેન્સુ. નારય વાલસુ ચડર. તિય સેમે।
 વિગલ દુ દિદ્દિ. ધાયર. મિચ્છત્તિ. સેગ તિય દિદ્દિ ॥૧૮॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પञ्च गर्भजतिर्यक्सुरयो-नारकवाय्वोश्चत्वारस्त्रयः शेषेषु
विकले द्वे दृष्टी स्थावरे मिथ्येति शेषेषु तिस्रो दृष्टयः ॥ १४ ॥

અન્ય સહિત ૫૬૨છેદ

गन्ध तिरि सुरेसु पण, नारय वाळसु चउर, सेसे तिय
विगल दु दिट्टी, थावर, मिच्छ त्ति, सेस तिय दिट्टी ॥ १८ ॥

શબ્દાર્થ:—

पण=पांच समुद्धात
चउर=चार समुद्धात
दिट्टी=दृष्टि

मिच्छ=मिथ्या द्रष्टि
त्ति=धृति (એ નામની)

ગાથાર્થ—

ગર્ભજ તિર્યચ અને દેવોને પાંચ, નારકો અને વાયુને ચાર, અને બાકીનાઓને ત્રણ હોય છે. વિકલેન્દ્રિયોને બે દૃષ્ટિ, સ્થાવર જીવોને મિથ્યાત્વ એ નામની દૃષ્ટિ, અને બાકીનાઓને ત્રણેય દૃષ્ટિ હોય છે. ॥ ૧૮ ॥

વિશેષાર્થ:—

ગર્ભજ તિર્યચને આહારક સમુદ્ધાત અને કેવલિ સમુદ્ધાત સિવાયના પાંચ સમુદ્ધાત હોય છે, કારણ કે તિર્યચોને ચારિત્ર તથા પૂર્વલબ્ધિ (પૂર્વધરપણું) હોતું નથી, તેથી આહારક લબ્ધિ નથી, અને કેવળજ્ઞાન ન હોવાથી કેવલી સમુદ્ધાત પણ નથી. પરંતુ કેટલાક તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોને દશવિરતિ ચારિત્રને અનુસરતા પ્રત નિયમ તથા તપશ્ચર્યા હોવાથી તેવા ગર્ભજ તિર્યચોને વૈક્રિય લબ્ધિ અને તૈજસ લબ્ધિ હોવાથી વૈક્રિય સમુદ્ધાત અને તૈજસ સમુદ્ધાત હોઈ શકે છે.

એ પ્રમાણે ગર્ભજતિર્યચની પેઠે દેવોને વૈક્રિય લબ્ધિ તથા તૈજસ લબ્ધિ પ્રત તપશ્ચર્યાદિ ગુણોથી નહિ, પણ તથાપ્રકારના ભવસ્વભાવથીજ ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે.

તથા નારક અને વાયુકાયને વેદના-કષાય-મરણ-અને વૈક્રિય એ ૪ સમુદ્ધાત છે. ત્યાં વૈક્રિય લબ્ધિ એ બન્ને દંડકોમાં ભવ સ્વભાવથીજ હોય છે [વૈક્રિય લબ્ધિવાળા કેટલાક પર્યાપ્ત વાયુ કાય જીવો દેવોથી અસંખ્ય ગુણ છે]

॥ ૨૪ દંડક્રમાં ૭ સમુદ્ધાત ॥

૧ ગ૦ મનુષ્યને	૭	૧ નાસ્કને	૮
૧ ગ૦ નિર્ગ્યને	૫	૧ વાગુને	૮
૧૩ દેવદંડક્રમાં	૫	૭ ગ્રેય દંડક્રમાં	૩

૧૦ મું દષ્ટિકાર.

વિક્ષેપેન્દ્રિયને મિથ્યાન્ય અને મમ્યકૃત્ય એ બે દષ્ટિ હોય છે; મિથ્યાત્વ દષ્ટિ સર્વ વિક્ષેપેન્દ્રિયોને સર્વ અવસ્થામાં છે; પરંતુ મમ્યકૃત્ય દષ્ટિ તો માત્રવાદન સમ્યક્ત્વવાળો કોઈ એવ અન્ય સ્થાનથી આવી વિક્ષેપેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થયો હોય તે વખતે અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય છે; અને પર્યાપ્ત અવસ્થામાં તો અવશ્ય મિથ્યા-દષ્ટિજ થાય છે.

તથા સ્થાવરના ૧૫માં ૫ દંડક્રમાં ૧ મિથ્યાન્યદષ્ટિજ હોય છે; અને ગ્રેય ૧૬ દંડક્રના એકો મિથ્યાન્ય-મમ્યકૃત્ય-અને મિથ્ય એ ત્રણે ૫ દષ્ટિવાળા છે. દરેક દંડક્રમાં કોણ કોણ એકે ક્યારે ક્યારે ૬૮ ૬૮ દષ્ટિવાળા હોય, તેનો વિચાર અન્ય મધ્યથી જાણવો.

॥ ૨૪ દંડક્રમાં ૩ દષ્ટિ ॥

૩ વિક્ષેપેન્દ્રિયને	૨ (ગિ૦ મામ્યા૦)	૫ સ્થાવરને	૧ (મિથ્યા૦)
		૧૬ ગ્રેયદંડક્રમાં	૩

૧૧ દર્શન કાર

ધાવર વિ તિસુ અચગ્નૃ, ચડગિદિસુ તદ્ગં નુગ્મભણિયં,
મણુઆ ચડદંનણિણો, નેનેસુ તિગં તિગં મણિયં ॥૧૧॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પન્ન ગર્ભજતિર્યક્સુરયો-નારકવાય્વોશ્ચત્વારસ્રયઃ શેષેષુ
વિકલે દ્વે દૃષ્ટી સ્થાવરે મિથ્યેતિ શેષેસુ તિસ્તો દૃષ્ટયઃ ॥૧૪॥

અન્ય સહિત પદ્મછંદ

ગન્મ તિરિ સુરેસુ પળ, નારય વાઝસુ ચડર, સેસે તિય
વિગલ દુ દિંદ્વી, થાવર, મિચ્છ ત્તિ, સેસ તિય દિંદ્વી. ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ.—

પળ=પાંચ સમુદ્ધાત
ચડર=ચાર સમુદ્ધાત
દિંદ્વી=દૃષ્ટિ

મિચ્છ=મિથ્યા દ્રષ્ટિ
ત્તિ=ધતિ (એ નામની)

ગાથાર્થ—

ગર્ભજ તિર્યચ અને દેવોને પાંચ, નારકો અને વાયુને
ચાર, અને બાકીનાઓને ત્રણ હોય છે. વિકલેન્દ્રિયોને
બે દૃષ્ટિ, સ્થાવર જીવોને મિથ્યાત્વ એ નામની દૃષ્ટિ,
અને બાકીનાઓને ત્રણેય દૃષ્ટિ હોય છે ॥ ૧૮ ॥

વિશેષાર્થ:—

ગર્ભજ તિર્યચને આહારક સમુદ્ધાત અને કેવલિ સમુદ્ધાત
સિવાયના પાંચ સમુદ્ધાત હોય છે, કારણ કે તિર્યચોને ચારિત્ર
તથા પૂર્વલબ્ધિ (પૂર્વધરપણું) હોતું નથી, તેથી આહારક લબ્ધિ
નથી, અને કેવળજ્ઞાન ન હોવાથી કેવલી સમુદ્ધાત પણ નથી.
પરંતુ કેટલાક તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોને દશવિરતિ ચારિત્રને અનુસરતા
વ્રત નિયમ તથા તપશ્ચર્યા હોવાથી તેવા ગર્ભજ તિર્યચોને વૈક્રિય
લબ્ધિ અને તૈજસ લબ્ધિ હોવાથી વૈક્રિય સમુદ્ધાત અને તૈજસ
સમુદ્ધાત હોઈ શકે છે.

એ પ્રમાણે ગર્ભજતિર્યચની પેઠે દેવોને વૈક્રિય લબ્ધિ તથા
તૈજસ લબ્ધિ વ્રત તપશ્ચર્યાદિ ગુણોથી નહિ, પણ તથાપ્રકારના
ભવસ્વભાવથીજ ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે.

તથા નારક અને વાયુકાયને વેદના-કષાય-મરણ-અને વૈક્રિય
એ ૪ સમુદ્ધાત છે. ત્યાં વૈક્રિય લબ્ધિ એ બન્ને દંડકોમાં ભવ
સ્વભાવથીજ હોય છે [વૈક્રિય લબ્ધિવાળા કેટલાક પર્યાપ્ત વાયુ
કાય જીવો દેવોથી અસંખ્ય ગુણ છે.]

॥ ૨૪ દંડકમાં ૭ સમુદ્ધાત ॥

૧ ગ૦ મનુષ્યને	૭	૧ નારકને	૪
૧ ગ૦ તિર્યચને	૫	૧ વાયુને	૪
૧૩ દેવદંડકમાં	૫	૭ શેષ દંડકમાં	૩

૧૦ મું દષ્ટિદ્વાર.

વિકલેન્દ્રિયને મિથ્યાત્વ અને સમ્યક્ત્વ એ બે દષ્ટિ હોય છે, મિથ્યાત્વ દષ્ટિ સર્વ વિકલેન્દ્રિયોને સર્વ અવસ્થામાં છે, પરંતુ સમ્યક્ત્વ દષ્ટિ તો સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વવાળો કોઈ જીવ અન્ય સ્થાનેથી આવી વિકલેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થયો હોય તે વખતે અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય છે, અને પર્યાપ્ત અવસ્થામાં તો અવશ્ય મિથ્યા-દષ્ટિજ થાય છે.

તથા સ્થાવરના ૧૫માં ચે ય દંડકોમાં ૧ મિથ્યાત્વદષ્ટિજ હોય છે, અને શેષ ૧૬ દંડકના જીવો મિથ્યાત્વ-સમ્યક્ત્વ-અને મિશ્ર એ ત્રણે ય દષ્ટિવાળા છે. દરેક દંડકમાં કોણ કોણ જીવો ક્યારે ક્યારે કંઈ કંઈ દષ્ટિવાળા હોય, તેનો વિચાર અન્ય અંથોથી જાણવો.

॥ ૨૪ દંડકમાં ૩ દષ્ટિ ॥

૩ વિકલેન્દ્રિયને	૨ (મિ- સાસ્વા૦)	૫ સ્થાવરને	૧ (મિથ્યા૦)
		૧૬ શેષદંડકમાં	૩

— ૦. —

૧૧ દર્શન દ્વાર

થાવર વિ તિસુ અચરકૂ, ચડરિંદિસુ તદ્ગુગં સુખમણિયં,
મણુઆ ચડંદંસણિણો, સેસેસુ તિગં તિગં મણિયં ॥૧૧॥

૧ કર્મઅથના અભિપ્રાય પ્રમાણે તો બાહર પૃથ્વી-અપૂ-અને પ્રત્યેક વનસ્પતિમા પણ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે, માટે તે અપેક્ષાએ સ્થાવરના ૩ દંડકમા ૨ દષ્ટિ અને ૨ દંડકમા ૧ દષ્ટિ કહી શકાય, પરંતુ સિદ્ધાન્તમાં સર્વ એકેન્દ્રિયને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વનો અભાવ કહ્યો હોવાથી એ પાચે ય દંડકમા એક મિથ્યા દષ્ટિજ હોય છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

સ્થાવરદ્વિત્રિજ્વલક્ષુશ્ચતુરિન્દ્રિયેષુ તદ્દ્વિકં શ્રુતે મણિત
મનુજાશ્ચતુર્દર્શનિન શેષેસુ ત્રિક ત્રિકં મણિતં ॥ ૧૯ ॥

અન્યથ સહિત પરિચ્છેદ-

સુષ્ઠાવર વિ તિસુ અચરકૂ, ચતુર્દિસુ તદ્દુગં મણિયં
મણુઆ ચત્ત દંસણિણ, સેસેસુ તિગં તિગં મણિયં ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ:—

તિસુ=ત્રીન્દ્રિયોને વિષે
અચરકૂ=અચક્ષુ દર્શન
તદ્=તે (દર્શન)
દુગં=બે
સુષ્ઠ=સિદ્ધાન્તમાં, શ્રુતમાં

મણિયં=કહ્યાં છે
ચત્ત=ચાર
દંસણિણો=દર્શનવાળા
તિગ=ત્રણ દર્શન
તિગં=ત્રણ દર્શન

માર્થ—

સિદ્ધાન્તમાં—સ્થાવર, દ્વીન્દ્રિય, અને ત્રીન્દ્રિયોને અચક્ષુ-
દર્શન, [અને] ચતુરિન્દ્રિયને બે દર્શન, કહ્યાં છે, મનુષ્યો ચાર
દર્શનનાળા છે, અને બાકીનાઓને ત્રણ ત્રણ દર્શન
કહ્યાં છે. ॥ ૧૯ ॥

વિશેષાર્થ:—

પાંચ સ્થાવર, દ્વીન્દ્રિય, અને ત્રીન્દ્રિય, એ ૭ ૬૦૬માં ૧
અચક્ષુ: દર્શનજ હોય છે. તે અચક્ષુ દર્શન સ્પર્શ રસના ઘ્રાણ
શ્રોત્ર અને મનના ભેદથી ૫ પ્રકારનું છે. તેમાં પાંચ સ્થાવરની
સ્પર્શના-ઇન્દ્રિયનો સામાન્ય ઉપયોગ—એજ અચક્ષુ દર્શન,
દ્વીન્દ્રિયમાં સ્પર્શ અને રસના એ બે ઇન્દ્રિયોદ્વારા સામાન્ય ઉપ-
યોગ રૂપ અચક્ષુ દર્શન; ત્રીન્દ્રિયને સ્પર્શ રસના અને ઘ્રાણ એ
૩ ઇન્દ્રિયો દ્વારા સામાન્ય ઉપયોગરૂપ અચક્ષુ દર્શન હોય છે.

પ્રશ્ન:—કોઈ જીવ દર્શન ગુણ રહિત હોય કે નહીં?

ઉત્તર:—કોઈ પણ કાળે કોઈ પણ જીવ દર્શન ગુણ રહિત
ન જ હોય.

પ્રશ્ન:—તો પછી ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તને ઇન્દ્રિયો વિના અચક્ષુ દર્શન પણ શી રીતે હોય ?

ઉત્તર:—જેમ મતિ જ્ઞાનાવરણીયતા ક્ષયોપશમરૂપ જ્ઞાન શક્તિ સ્વરૂપે ભાવ ઇન્દ્રિયો હોય છે તેમજ દર્શન શક્તિરૂપ ભાવ અચક્ષુ દર્શનો હોય છે.

તથા અહિં સૂક્ષ્મ ભાવમનરૂપ અચક્ષુ દર્શન બાહ્યદુઃ કારણ કે એકેન્દ્રિયાદિક અસંજ્ઞિઓને જે કે દ્રવ્ય મનનો અભાવ છે, તો પણ ક્ષયોપશમરૂપ ભાવ મન તો અવશ્ય છે.

તથા ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન બંને છે, કારણ કે ચતુરિન્દ્રિય જીવોને ચક્ષુ ઇન્દ્રિય પણ છે, તેથી સ્પર્શ રસના-અને ઘ્રાણેન્દ્રિયનો સામાન્ય ઉપયોગ તે અચક્ષુદર્શન. અને ચક્ષુ દ્વારા સામાન્ય ઉપયોગ તે ચક્ષુદર્શન છે.

તથા ગર્ભજ મનુષ્યોને યથાસંભવ ચારેય દર્શનો છે. તેઓને અચક્ષુદર્શન પૂર્વોક્ત રીતે પાંચેય પ્રકારનું છે ચક્ષુદર્શન દ્વિવાધી ચક્ષુ દર્શન પણ છે, અને ચારિત્રાદિક ગુણધી પ્રાપ્ત એક લઘિ પ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાનવંતને (અને વિભંગજ્ઞાનીને) અવધિ દર્શન છે. તથા કેવલિ ભગવંતને કેવળ દર્શન છે.

બાકીના દેવતા ૧૩, નારકના ૧, અને ગર્ભજતિર્યંચના ૧ દંડકમાં ચક્ષુદર્શન અચક્ષુદર્શન અને અવધિ દર્શન એ ૩ દર્શન છે, ગર્ભજ તિર્યંચોને પ્રત તપશ્ચર્યાદિ ગુણધી લઘિ પ્રત્યયિક અને ૧૪ દંડકમાં ભવમ્ભભાવ દ્વિવાધી ભવ પ્રત્યયિક અવધિ દર્શન છે, અહિં એક જન આશ્ચર્ય સમઘાતે કોઇને અચક્ષુદર્શન અથવા કેવળ દર્શનમાંનું એક દર્શનને અચક્ષુ-ચક્ષુ એ ૨ દર્શન, અને કોઇને એ બેની માથે અચક્ષુ સહિત ૩ દર્શન હોય છે, પરંતુ સમકાળે ૪ દર્શન દેહ, પદ્મ જીવને ન હોય.

૨૪ દંડકમાં ૪ દર્શન

૫ સ્થાવરને ૧ (અચક્ષુ)	૧ ચતુરિન્દ્રિયને ૨ (ચ૦-અચ૦)
૧ દ્વીન્દ્રિયને ૧ "	૧ ગ૦ મનુષ્ય ૪
૧ ત્રીન્દ્રિયને ૧ "	૧૫ તપમાં ૩ (કેવલક વિના)

૧૨ જ્ઞાન અને ૧૩ અજ્ઞાન દ્વાર

અન્નાણ નાણતિય તિય સુરતિરિનિરણ, થિર અનાણદુગં,
નાણન્નાણ દુ વિગલે, મણુણ પળનાણતિ અનાણા ॥૨૦॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

અજ્ઞાનજ્ઞાન(યોઃ) ત્રિકં ત્રિક, સુરતિર્યગ્નૈરયિકેષુ, સ્થિરે અજ્ઞાનદ્વિકં ।
જ્ઞાનાજ્ઞાનદ્વિક વિકલે, મનુજે પંચ જ્ઞાનાનિ ત્રણ્યજ્ઞાનાનિ ॥ ૨૦ ॥

અન્વય સહિત ૫૬૨છેદ.

સુર તિરિ નિરણ તિય અનાણ તિય નાણ થિરે દુગં અનાણ
વિગલે દુ નાણ અન્નાણ, મણુણ પળ નાણ તિ અનાણા ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થ -

દુગં=ખે

અન્નાણ=અજ્ઞાન

નાણ=જ્ઞાન

દુ=ખે

ગાથાર્થ:-

દેવ, તિર્યચ અને નારકોને ત્રણ અજ્ઞાન તથા ત્રણ
જ્ઞાન, સ્થાવરને ખે અજ્ઞાન, વિકલેન્દ્રિયોને ખે જ્ઞાન તથા
ખે અજ્ઞાન, અને મનુષ્યને વિષે પાંચ જ્ઞાન તથા ત્રણ
અજ્ઞાન હોય છે. ॥૨૦॥

વિશેષાર્થ:-

દેવતા ૧૩ દંડક, ગર્ભજ નિર્યયનો ૧ દંડક અને નારકનો
૧ દંડક એ ૧૫ દંડકમાં મતિ અજ્ઞાન-શ્રુત અજ્ઞાન-અને વિભંગ
જ્ઞાન એ ૩ અજ્ઞાન છે, તથા મતિજ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાન-અવધિજ્ઞાન એ
૩ જ્ઞાન છે. સમ્યક્દષ્ટિ જીવોને ૩ જ્ઞાન અને મિથ્યાદષ્ટિ
જીવોને ૩ અજ્ઞાન જાણવાં. તેમાં પણ પ્રત્યેક જીવ આશ્રયિ વિચાર-
રતાં એક જીવને સમકાળે કોઈને અવધિજ્ઞાન સહિત ૨ જ્ઞાન હોય
તો કોઈને અવધિજ્ઞાન સહિત ૩ જ્ઞાન હોય છે, પરંતુ મતિજ્ઞાન
અને શ્રુતજ્ઞાન એ ખે જ્ઞાન તો દરેક સમ્યક્દષ્ટિ છદ્મસ્થ જીવને
સમકાળે અવશ્ય હોય છે. તે પ્રમાણે મિથ્યાદષ્ટિને મતિઅજ્ઞાન
અને શ્રુતઅજ્ઞાન પણ સમકાળે અવશ્ય હોય છે, અને જો અવધિ-

નની લાખવાળો હોય તો તેવા મિથ્યાદષ્ટિને વિભંગજ્ઞાન હિત ૩ અજ્ઞાન સમકાળે હોય છે.

તથા સ્થાવરના ૫ દંડકમાં દરેક જીવને સમકાળે મતિઅજ્ઞાન ને શ્રુતઅજ્ઞાન એ બે - અજ્ઞાન હોય છે.

વિકલેન્દ્રિયના ૩ દંડકમાં ૨ જ્ઞાન અને ૨ અજ્ઞાન હોય છે. ૧ લવમાં મરણથી અન્તર્મુખ પહેલાં ઉપશમ સમ્યગદષ્ટિ અને પુનઃ સમ્યક્ત્વથી પતિત થઈ, સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ સહિત રણ પામી વિકલેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અપર્યાપ્ત અવ-યામાં કિંચિત્ કાળ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ વર્તતું હોય છે, તેથી તે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં વિકલેન્દ્રિયો જ્ઞાનવાળા કહેવાય છે; અને ત્યારબાદ સંપૂર્ણ લવ પર્યન્ત મિથ્યાદષ્ટિ હોવાથી ૨ અજ્ઞાનવાળા કહેવાય છે.

ગર્ભજ મનુષ્યના ૧ દંડકમાં ૫ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય, તે સમજવું મુશ્કેલ છે તેમાં પણ ૧ મનુષ્યને સમકાળે તો ધાસંભવ ૨ અજ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન, ૧ જ્ઞાન (કેવળજ્ઞાન^x), ૨ જ્ઞાન જ્ઞાન (મનઃ વા અવઃ સહિત), અથવા ૪ જ્ઞાન હોય છે. રંતુ સમકાળે ૫ જ્ઞાન હોય નહિ; તેમજ જ્ઞાન અને અજ્ઞાન પણ સમકાળે હોય નહિ.

॥ ૨૪ દંડકમાં ૫ જ્ઞાન ૩ અજ્ઞાન ॥

૩ દેવ દંડકમાં	૩-૩	૫ સ્થાવરને	૨ અજ્ઞાન
૧ ગૌ તિર્યચને	૩-૩	૩ વિકલેન્દ્રિયને	૨-૨
૧ નારકને	૩-૩	૧ ગૌ મનુષ્યને	૫-૩

* આ સિદ્ધાન્તનો અભિપ્રાય છે, અને કર્મગ્રન્થમાં તો બાંધેલ પૃથ્વી, અપકાય, અને પ્રત્યેક વનસ્પતિ એ ૩ દંડકમાં અને કલેન્દ્રિયોમાં પણ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે. રંતુ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વે અજ્ઞાન રૂપે ગણી એ આઠે દંડકમાં ૨ અજ્ઞાન શા છે.

x શ્રી તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં આચારંગાદિ શાસ્ત્રના જ્ઞાનીઓને શ્રુત-જ્ઞાન કહ્યું છે, તેથી તેવા શાસ્ત્રજ્ઞાન ગહિત જીવને મતિજ્ઞાન રૂપ ૧ જ્ઞાન થયે, એમ પણ કહ્યું છે.

૧૪ યોગદ્વાર.

સચ્ચેઅર મીસ અસચ્ચમોસ મળ વય, વિઝવિ આહારે ।
 ઊરલં મીસા કમ્મળ, ઇય જોગા દેસિયા સમણ ॥૨૧॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

સત્યેતરમિશ્રાસત્યમૃષા, મનોવચસી વૈક્રિય આહારકઃ
 ઔદારિકો મિશ્રા. કાર્મણ, ષ્તે યોગા દેશિતાઃ સમયે ॥ ૧૧ ॥

અન્ય સહિત પદ્મછેદ

સચ્ચે અર મીસ અસચ્ચ અમોસ મળ વય વિઝવિ આહારે
 ઊરલં મીસા કમ્મળ, ઇય જોગા સમણ દેસિયા ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—

સચ્ચ=સત્ય	મીસા=(એ ત્રણે કાયના) મિશ્ર- યોગ
અર=ધર (અસત્ય)	
મીસ=મિશ્ર	ઇય=એ
અસચ્ચમોસ=અસત્યામૃષા (વ્યવહાર)	જોગા=૧૫ યોગ
ઊરલં=ઔદારિક કાયયોગ	દેસિયા=દર્શાવ્યા છે, કહ્યા છે
	સમણ=સિદ્ધાન્તમાં

ગાથર્થઃ—

સત્ય-અસત્ય-મિશ્ર-અને અસત્ય-અમૃષા મન અને
 વચન, વૈક્રિય, અહારક, ઔદારિક; મિશ્ર, અને કાર્મણ
 એ પ્રમાણે શ્રી સિદ્ધાન્તમાં યોગો કહ્યા છે. ॥ ૨૧ ॥

વિશેષાર્થઃ—

એ ૧૫ યોગનું સ્વરૂપ દ્વારવર્ણનમાં કહ્યા પ્રમાણે જાણવું.

ફક્કારસ સુર નિરણ, તિરિણસુ તેર, પનર મણુણસુ, ।
 વિગલે ચડ, પળ વાણ, જોગતિગં થાવરે હોઈ. ॥૨૨॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एकादश सुरनैयिकयोस्तुर्यश्च त्रयोदश, पञ्चदश मनुजेषु ।
विकले चत्वारः, पञ्च वाते (यौ), योगत्रिक स्थावरे भवति. ॥२१॥

અન્યથ સહિત ૫૬૨૭૬

सुर निरय इकारस, तिरिणसु तेर, मणुषसु पनर,
विगले चउ, घाए पण, धावरे तिग जोग दोह ॥ २२ ॥

શબ્દાર્થ:—

इकारस=अगिआर योग		पनर=५६२ योग
तेरपतेर योग		तिग=त्रय

ગાથાર્થ—

હેવ અને નારકોને અગ્યાર, તિર્યચોને તેર, મનુષ્યોને
૫૬૨, વિકલેન્દ્રિયોને ચાર, વાયુકાયને પાંચ, અને સ્થાવરને
ત્રણ યોગ હોય છે. ॥ ૨૨ ॥

વિશેષાર્થ—

હવે ૨૪ ૬૦૬માં ૧૫ યોગ આ પ્રમાણે—દેવતા ૧૩ અને
નારકોના ૧ મળી ૧૪ ૬૦૬માં મનના ૪, વચનના ૪ મળી ૮ યોગ,
તથા વૈક્રિય-વૈક્રિયમિત્ર અને કાર્મણ યોગ એ ૩ કાયયોગ સહિત
૧૧ યોગ છે. એ યોગ ક્યા વખતે ક્યા હોય? તે ન્સ્વરૂપ
અન્યાન્તરથી જાણવું.

* અહિ ૧૫ યોગ ક્યારે ક્યારે હોય તેની સક્ષમિ વિગત—૪ મનો
યોગ મન:પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા બાદ પર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય, ૪ વચન યોગ
પણ પર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય, ઔદારિક, વૈક્રિયાઅને આદારક એ ત્રણ પોત-
પોતાની પર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય, ઔદારિકમિત્ર ઉત્પત્તિના ખીન અગયથી
અપર્યાપ્ત અવસ્થા સુધી (અને કેટલાક આચાર્યોના મતે તરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ
થતા સુધી) અને કેવલિ સમુદ્ધાતમા ૨-૬-૭ મા સમયે. એ પ્રમાણે
ઔ. મિત્ર યોગ કર્મઅથના અભિપ્રાયથી બે પ્રકારે છે અને
સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયે ઉત્તર વૈક્રિયના તથા આદારકના પ્રારબ્ધમા
પણ હોવાથી ૪ પ્રકારે છે) વૈક્રિયમિત્રયોગ મૂળ વૈ. ની અપેક્ષાએ
ઉત્પત્તિના ખીન સમયથી અપર્યાપ્ત અવસ્થા સુધી, અને નિર્ગય મનુષ્યના
ઉત્તર વૈક્રિયના પ્રારબ્ધે અને મદરણમા. (એમ કર્મઅથના અભિપ્રાયે ૩ પ્રકાર

તથા ગર્ભજ તિર્યચના ૧ દંડકમાં ઔદારિક અને ઔદારિક મિશ્ર એ બે કાય યોગ સહિત (પૂર્વોક્ત ૧૧ યોગ મળી) ૧૩ યોગ છે, અને ગર્ભજ મનુષ્યમાં સર્વે ૧૫ યોગ છે.

વિકલેન્દ્રિયોના ૩ દંડકમાં ઔદારિક-ઔદારિક મિશ્ર-તૈજસકા-ર્મણ એ ત્રણ કાયયોગ, અને અસત્યામૃષા (વ્યવહાર) નામનો ૧ વચન યોગ મળી ૪ યોગ છે.

વાયુકાયના દંડકમાં ઔદારિક-ઔદારિક મિશ્ર, વૈક્રિય-વૈક્રિય મિશ્ર અને કાર્મણ એ ૫ પ્રકારના કાયયોગ છે, કારણ કે કેટલાક બાદર પર્યાપ્તિ વાયુકાય જીવો વૈક્રિય લબ્ધિવાળા હોય છે.

સ્થાવરના દંડકમાં ઔદાઠ-ઔદાઠ મિશ્ર અને કાર્મણ એ ૩ કાયયોગજ હોય છે.

॥ ૨૪ દંડકમાં ૧૫ યોગ ॥

૧૩ દેવ દંડકમાં	}	૧૧	૩ વિકલેઠ ન	૪
૧ નારકને			૧ વાયુને	૫
૧ ગઠ તિર્યચને			૪ સ્થાવરને	૩
૧ ગઠ મનુષ્યને				

૧૫ ઉપયોગ દ્વાર.

તિ અનાણ નાણ પણ, ચડ દંસણ, વાર જિઅલરક-
ણવઓગા, ।

इय वारस उवओगा भणिया तेलुक्कदंसीहिं; ॥२३॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ગ્રીણ્યજ્ઞાનાનિ, જ્ઞાનાનિ પञ्च, चत्वारि दर्शनानि द्वादश जीवलक्ष-
णोपयोगा, एते द्वादश उपयोगा भणिता त्रैलोक्यदर्शिभिः ॥ २३ ॥

અને સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયે ઉત્તર વૈક્રિયના પ્રારંભમા વૈક્રિય મિશ્ર નહિ. તેથી ૨ પ્રકારે છે) આદારકમિશ્ર આદારક દેહના પ્રારંભે અને સહરણુમા (એ ક્રમં ૦ અભિપ્રાયઃ અને સિદ્ધાન્તમાં પ્રારંભ રહિત ૧ પ્રકાર). તથા તૈજ્મકાર્મણ યોગ વક્ત્રગતિએ પરભવમા જતા ૧-૨-૩ સમય સુધી, કેવલિ સમુદ્ધાતમા ૩ ને ૪ થો અને ૫ મો, એ ત્રણ સમય સુધી. અને દેહકને હિત્વનિના પ્રથમ સમયે ૫ણ

અન્ય સહિત ૫૬૨છે

તિ મનાણ, પળ નાણ, ચડ દંસણ, વાર જિમ્મ લરકણ ઉવઓગા;
ઇય વારસ ઉવઓગા તેલુકદસીહિં મણિયો ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

જિમ્મ=જીવના
લરકણ=લક્ષણ ૩૫
ઇય=એ, પૂર્વોક્ત

તેલુક=ત્રણ લોક, (ત્રણ જગતના
દંસીહિં=દર્શિઓએ, દેખના-
રાઓએ

ગાથાર્થ—

ત્રણ અજ્ઞાન, પાંચ જ્ઞાન, અને ચાર દર્શન [એ]
૧૨ જીવના લક્ષણ ૩૫ ઉપયોગો છે, અને તે ૧૨ ઉપ-
યોગો ત્રણ જગતના પદાર્થો દેખનાર શ્રી જિનેશ્વર
ભગવતોએ કહ્યા છે ॥ ૨૩ ॥

ઉવઓગા મણુણસુ વારસ, નવ નિરય તિરિય દેવેસુ,
વિગલદુગે પળ, છકં ચડરિંદિસુ, થાવરે તિયગં, ॥૨૪॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ઉપયોગા મનુજેષુ દ્વાદશ, નવ નૈરયિકતિર્યગ્દેવેષુ,
વિકલદ્વિકે પંચ, પદ્મ ચતુરિન્દ્રિયેષુ, સ્થાવરે ત્રયઃ ॥ ૨૪ ॥

અન્ય સહિત ૫૬૨છે

મણુણસુ વારસ ઉવઓગા, નિરય તિરિય દેવેસુ નવ,
વિગલ દુગે પળ, ચડરિંદિસુ છક, થાવરે તિયગ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ—

દુગે=દ્વિકાં, ૨ ભેદમાં
પળ=પાંચ ઉપયોગ

છકં=છ ઉપયોગ
તિયગ=ત્રણ

ગાથાર્થ—

ઉપયોગો-મનુષ્યોને બાર, નારક, તિર્યચ, અને દેવોને
નવ, એ વિકલેન્દ્રિયોને પાંચ, ચતુરિન્દ્રિયને છ, અને સ્થાવરને
ત્રણ હોય છે ॥ ૨૪ ॥

વિશેષાર્થ:—

એ પૂર્વ ગાથામા ૧૨ પ્રકારના ઉપયોગમાંથી ગર્ભજ મનુ-

તથા ગર્ભજ તિર્યચના ૧ દંડકમાં ઔદારિક અને ઔદારિક મિશ્ર એ બે કાય યોગ સહિત (પૂર્વોક્ત ૧૧ યોગ મળી) ૧૩ યોગ છે, અને ગર્ભજ મનુષ્યમાં સર્વે ૧૫ યોગ છે.

વિક્લેન્દ્રિયોના ૩ દંડમાં ઔદારિક-ઔદારિક મિશ્ર-તૈજસકાર્મણ એ ત્રણ કાયયોગ, અને અસત્યામૃષા (વ્યવહાર) નામનો ૧ વચન યોગ મળી ૪ યોગ છે.

વાયુકાયના દંડકમાં ઔદારિક-ઔદારિક મિશ્ર, વૈક્રિય-વૈક્રિય મિશ્ર અને કાર્મણ એ ૫ પ્રકારના કાયયોગ છે, કારણ કે કેટલાક બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાય જીવો વૈક્રિય લઙ્ઘિવાળા હોય છે

સ્થાવરના દંડકમાં ઔદા-ઔદા-મિશ્ર અને કાર્મણ એ ૩ કાયયોગજ હોય છે.

॥ ૨૪ દંડમાં ૧૫ યોગ ॥

૧૩ દેવ દંડકમાં	} ૧૧	૩ વિક્લે- ને	૪
૧ નારકને		૧ વાયુને	૫
૧ ગ- તિર્યચને		૪ સ્થાવરને	૩
૧ ગ- મનુષ્યને			

૧૫ ઉપયોગ દ્વાર.

તિ અનાણ નાણ પણ, ચડ દંસણ, વાર જિઅલરક-
ણવઓગા, ।

इय वारस उवओगा भणिया तेलुकदंसीहिं; ॥२३॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ગ્રીણ્યજ્ઞાનાનિ, જ્ઞાનાનિ પચ્ચ, ચત્ત્વારિ દર્શનાનિ દ્વાદશ જીવલક્ષ-
ણોપયોગા, ષ્ટે દ્વાદશ ઉપયોગા મણિતા ત્રૈલોક્યદર્શિભિઃ ॥ ૨૩ ॥

અને સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયે ઉત્તર વૈક્રિયના પ્રારભમાં વૈક્રિય મિશ્ર નહિ. તેથી ૨ પ્રકારે છે) આહારકમિશ્ર આહારક દેહના પ્રારંભે અને સંહરણમાં (એ ક્રમ- અભિપ્રાયઃ અને સિદ્ધાન્તમાં પ્રારભ રહિત ૧ પ્રકાર). તથા તૈજસકાર્મણ યોગ વક્રગતિએ પરલવમાં જતા ૧-૨-૩ સમય સુધી, કેવલ સમુદ્ધાતમાં ૩ ને ૪ થો અને ૫ મો, એ ત્રણ સમય સુધી. અને દરેકને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે પણ

અન્ય સહિત ૫૬૨છે

તિ અનાણ, પળ નાણ, ચડ દંસણ, બાર જિઅ લરકણ ઉવઓગા;
ઇય ઘારસ ઉવઓગા તેલુકદસીહિં મળિયો ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

જિઅ=જીવના

લરકણ=લક્ષણ ૩૫

ઇય=એ, પૂર્વોક્ત

તેલુક=ત્રણ લોક, (ત્રણ જગતના

દંસીહિં=દર્શિઓએ, દેખના-

રાઓએ

ગાથાર્થ—

ત્રણ અજ્ઞાન, પાંચ જ્ઞાન, અને ચાર દર્શન [એ]
૧૨ જીવના લક્ષણ ૩૫ ઉપયોગો છે, અને તે ૧૨ ઉપ-
યોગો ત્રણ જગતના પદાર્થો દેખનાર શ્રી જિનેશ્વર
ભગવતોએ કહ્યા છે ॥ ૨૩ ॥

ઉવઓગા મળુણસુ બારસ, નવ નિરય તિરિય દેવેસુ,
વિગલદુગે પળ, છકં ચડરિંદિસુ, થાવરે તિયગં, ॥૨૪॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ઉપયોગા મનુજેષુ દ્વાદશ, નવ નૈરયિકતિર્યગ્દેવેષુ,

વિગલદ્વિકે પલ્લ, પટ્ક ચતુરિન્દ્રિયેષુ, સ્થાવરે ત્રયઃ ॥ ૨૪ ॥

અન્ય સહિત ૫૬૨છે

મળુણસુ બારસ ઉવઓગા, નિરય તિરિય દેવેસુ નવ,

વિગલ દુગે પળ, ચડરિંદિસુ છક, થાવરે તિયગ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ:—

દુગે=દ્વિકમાં, ૨ લેહમાં

પળ=પાંચ ઉપયોગ

છકં=છ ઉપયોગ

તિયગં=ત્રણ

ગાથાર્થ—

ઉપયોગો-મનુષ્યોને બાર, નારક, તિર્યચ, અને દેવોને
નવ, એ વિકલેન્દ્રિયોને પાંચ, ચતુરિન્દ્રિયને છ, અને સ્થાવરને
ત્રણ હોય છે ॥ ૨૪ ॥

વિશેષાર્થ:—

એ પૂર્વ ગાથામા ૧૨ પ્રકારના ઉપયોગમાંથી ગર્ભજ મનુ-

ધ્યેને યથાસંભવ ૧૨ ઉપયોગ હોય છે, નારકના ૬'૬૬માં મનઃ-
પર્યવજ્ઞાન, દેવળજ્ઞાન અને દેવળદર્શન સહિત ૯ ઉપયોગ હોય
છે, તેમજ ગર્ભજ તિર્યચમાં અને દેવના ૧૩ ૬'૬૬માં પણ એજ
૯ ઉપયોગ હોય છે. દ્વીન્દ્રિય અને ત્રીન્દ્રિય એ બે વિકલેન્દ્રિયોમાં
૨ જ્ઞાન, ૨ અજ્ઞાન અને ૧ અચક્ષુ દર્શન એ ૫ ઉપયોગ છે,
ચતુરિન્દ્રિયમાં એ જ ૫ ઉપયોગ ઉપરાંત ૧ ચક્ષુદર્શન સહિત ૬
ઉપયોગ છે, અને સ્થાવરના પાંચેય ૬'૬૬માં ૨ અજ્ઞાન અને ૧
અચક્ષુ દર્શન સહિત ૩ ઉપયોગ છે અહિ ક્યું જ્ઞાન તથા ક્યું
અજ્ઞાન હોય, તે જ્ઞાન અજ્ઞાનદ્વાર પ્રસંગે ૨૦ મી ગાથામાં કહે-
વાઈ ગયું છે. તથા એક જીવને સમકાળે કેટલા ઉપયોગ હોય ?
તે પણ ૧૯ મી તથા ૨૦ મી ગાથાના અર્થમાંથી સમજી લેવું.

॥ ૨૪ ૬'૬૬માં ૧૨ ઉપયોગ ॥

૧ ગ૦ મનુષ્યને	૧૨	૧ દ્વીન્દ્રિયને	૫
૧ નારકને		૧ ત્રીન્દ્રિયને	
૧ ગ૦ તિર્યચને	} ૯	૧ ચતુરિન્દ્રિયને	૬
૧૩ દેવદંડમાં		૫ સ્થાવરને	૩

૧૬ ઉપપાત,

સંખમસંખા સમણ ગબ્મતિરિ વિગલ નારય સુરા ય, ।
મણુઆ નિયમા સંખા, વણણંતા, થાવર અસંખા, ॥ ૨૫ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

સંખ્યેયા અસંખ્યેયા સમયે ગર્ભજતિર્યગ્વિકલનારકસુરાશ્ચ,
મનુજા નિયમાત્સંખ્યેયા, વના અનન્તાઃ, સ્થાવરા અસંખ્યેયાઃ ॥ ૨૫ ॥

અન્વય સહિત પદ્મછંદ

સમણ ગબ્મ તિરિ વિગલ નારય ય સુરા સંખં અસંખા,
મણુઆ નિયમા સંખા, વણ અણતાં, થાવર અસંખા. ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થઃ—

સંખં=સંખ્યાત	સંખા=સંખ્યાતજ
અસંખા=અસંખ્યાત, અસંખ્ય	વણ=વનસ્પતિ જીવો
સમણ=એક સમયમં	અણંતા=અનન્ત
નિયમા=નિયમથી. નિશ્ચય	અસંખા=અસંખ્યાત, અસંખ્ય

ગાથાર્થ—

એક સમયમાં—ગર્ભજ તિર્યચ, વિકલેન્દ્રિયો,
નારકો, અને દેવો સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત, મનુષ્યો
સંખ્યાતજ, વનસ્પતિ જીવો અનન્ત અને સ્થાવરો
અસંખ્યાત. ॥ ૨૫ ॥

વિશેષાર્થ:—

હવે ૧૬ માં ઉપપાત દ્વારમાં ગર્ભજ તિર્યચનો ૧, વિકલે
ન્દ્રિયના ૩, સાત નારકનો ૧ અને દેવના ૧૩ દંડક મળીને ૧૮
દંડકના જીવો એક સમયમાં સમકાળે ૧-૨-૩ ઇત્યાદિ સંખ્યા
વડે સંખ્યાત^૧ ઉત્પન્ન થાય તેમજ અસંખ્યાત^૨ પણ ઉત્પન્ન થાય,
કારણ કે એ પ્રત્યેક દંડકના જીવો ઉત્કૃષ્ટથી xઅસંખ્ય અસંખ્ય
છે, માટે એક સમયમાં ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય પણ ઉત્પન્ન થાય છે

ગર્ભજ મનુષ્યો ૧ સમયમાં નિશ્ચયત ૧-૨-૩ ઇત્યાદિ સંખ્યા-
વડે અવશ્ય સંખ્યાતજ ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ અસંખ્ય કે અનન્ત
ઉત્પન્ન ન થાય, કારણ કે ગર્ભજ મનુષ્યોની આ જગતમાં સર્વ
સંખ્યા ૪૨૯ અંક જેટલી સંખ્યાજ છે

તથા સ્થાવરના પાંચ દંડકમાંના ૧ વનસ્પતિકાય એક સમયમાં
અનન્ત ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે સૂક્ષ્મ નિગોદ અને બાદર
નિગોદ રૂપ વનસ્પતિ જીવો આ જગતમાં જઘન્યથી પણ અનન્ત
છે, પરંતુ અસંખ્યાત કે સંખ્યાત નથી. અહિં વિશેષ એ છે કે—પ્રત્યેક
વનસ્પતિ જીવો અનન્ત નથી, પરંતુ અસંખ્યજ છે, માટે પ્રત્યેક
વનસ્પતિ તો એક સમયમાં અસંખ્યજ ઉત્પન્ન થાય, અને શેષ ૪

૧-૨-૩ સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનન્ત એ અતુકમે અધિક અધિક
સંખ્યાગણિતના ૩ ભેદનું સ્વરૂપ ચતુર્થ કર્મગ્રંથ આદિ ગ્રંથોથી જાણવું.

* દેવના વૈમાનિક દંડકમાં એટલું વિશેષ છે કે ૬માં કદપથી અનુ-
તર સુધિના વૈમાનિક દેવોમાં ઉત્પત્તિ અને અવન એક સમયમાં સંખ્યાત
સંખ્યાતનુજ છે, કારણ કે એ દેવોની ગતિ આગતિ કેવળ ગર્ભજ મનુષ્યમાં
છે. તથા સર્વાર્થમાં દેવસંખ્યા પણ સંખ્યાતજ છે.

૪.૭૮૨૨૮૧૬૨, ૫૧૪૨૬૪૨, ૩૭૫૯૩૫૪, ૩૬૫૦૩૩૬ આ સંખ્યાઓ
ગર્ભજ મનુષ્યો હોય છે

સ્થાવરોના સૂક્ષ્મ અથવા બાહર જીવો પણ જગતમાં અસંખ્ય અસંખ્યજ છે, પરંતુ અનન્ત કે સંખ્યાત નથી, તેથી એ ૪ દંડકના જીવ ૧ સમયમાં સમકાળે (૧-૨-૩ ઇત્યાદિ સંખ્યાત નહિ પરંતુ) અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે.

ઉપપાત ચાલુ, ૧૭મું ચ્યવન અને ૧૮મું સ્થિતિ.
અસન્નિ નર અસંખ્યા. જહ ઉવવાણ તહેવ ચવણેવિ. ।
બાવીસ સગ તિ દસવાસ-સહસ્સ ઉક્કિટ્ટ પુઠવાઈ ॥૨૬॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

અસન્નિનરા અસંખ્યેયા, યથોપપાતસ્તથૈવ ચ્યવનમપિ.
દ્વાવિંશતિસપ્તત્રિદશવર્ષ-સહસ્રા ઉત્કૃષ્ટ પૃથ્વીયાદયઃ ॥ ૨૬ ॥
અન્યથ સહિત પદ્મછેદ.

અસન્નિ નર અસંખ્યા, જહ ઉવવાણ તહ ઇવ ચવણે અવિ.
પુઠવિ આઈ ઉક્કિટ્ટ બાવીસ સગ તિ દસ સહસ્સ વાસ ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ:—

અસન્નિ=અસંજ્ઞિ, સંભૂચ્છિમ	અવિ=પણ
અસંખ્યા=અસંખ્ય	સગ=સાત (હજાર વર્ષ)
જહ=જેમ, જેવી રીતે, જે રીતે	તિ=ત્રણ (હજાર વર્ષ)
તહ=તેવી રીતે, તેમ	વાસ=વર્ષ
ઇવ=જ	ઉક્કિટ્ટ=ઉત્કૃષ્ટથી

ગાથાર્થ:—

અસંજ્ઞિ મનુષ્યો અસંખ્ય છે. જેમ ઉપપાત, તેમજ ચ્યવન છે પૃથ્વીકાયાદિક ઉત્કૃષ્ટ બાવીસ, સાત, ત્રણ, અને દશ હજાર વર્ષ [રહે છે].

વિશેષાર્થ:—

૧ અસંજ્ઞિ મનુષ્યો (સંભૂચ્છિમ મનુષ્યો) જેઓ મનુષ્યના અપવિત્ર (૧૪) સ્થાનોમાં (વિષ્ટા-મૂત્ર-પ્રસ્વેદ વિગેરેમાં) ઉત્પન્ન થાય છે, તે આ જગતમાં સર્વ સંખ્યાએ અસંખ્યાતજ હોય છે.

૧ આ પ્રકરણને વિષે દંડકના ભેદમાં અસંજ્ઞિ મનુષ્ય ગણ્યા નથી, તોપણ આહિ ઉત્પત્તિ-ચ્યવનના દ્વારના અસંજ્ઞિ મનુષ્ય પ્રસંગે જણાવ્યા છે.

તેથી એક સમયમાં તેઓની ઉત્પત્તિ પણ સમકાળે અસંખ્ય જોડાઈ છે, વળી આ સમ્ભૂતિમ મનુષ્યો કેટલીક વાર ૨૪ મહર્ત્ત સુધી બિલકુલ નથી હોતા એમ પણ બને છે.

હવે ૧૭ મા અવન દ્વાર માં સર્વે દંડકના અવનની-મરણની સમકાલ સંખ્યા પણ સર્વોશે ૧૬ મા ઉપપાતદ્વાર તુલ્ય જાણવી.

॥ ૨૪ દંડકમાં સમકાળે ઉપપાત અવનની સંખ્યા ॥

૧ ગાં તિર્યચ	} સંખ્યાત અસંખ્યાત	૧ ગાં મનુષ્ય	સંખ્યાત
૩ વિકલેન્દ્રિય		૧ વનસ્પતિ	અનન્ત
૧ નારક		૪ સ્થાવર	અસંખ્ય
૧૩ દેવ			

પ્રસંગતઃ વિરહદ્વાર.

૭ નારકના ૧ દંડકનાં ઓઘથી ૧૨ મહર્ત્ત, અને પ્રત્યેક નારક પૃથ્વીમાં વિચારીએ તો પહેલી પૃથ્વીમાં ૨૪ મહર્ત્ત, ૨ જીમાં ૭ દિવસ, ૩ જીમાં ૧૫ દિવસ, ૪ થીમાં ૧ માસ, ૫ મીમાં ૨ માસ, ૬ ફીમાં ૪ માસ, ૭ મીમાં ૬ માસ, ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ છે, અને જઘન્યથી ૧ સમય છે

ચારે નિકાયના દેવોમાં ઓઘથી ૧૨ મહર્ત્ત, અને લિન્ન લિન્ન વિચારીએ તો ૧૦ ભવનપતિમાં, વ્યન્તરમાં, જ્યોતિષીમાં, (એ ૧૨ દંડકમાં) પ્રત્યેકમાં ૨૪ મહર્ત્તનો વિરહ છે. તથા વૈમાનિક દેવોમાં સામાન્યથી ૨૪ મહર્ત્તનો છે, અને લિન્ન લિન્ન વિચારતાં ૧-૨ જા કલ્પમાં ૨૪ મહર્ત્ત, ૩ જા કલ્પે ૯ દિવસ ૨૦ મહર્ત્ત, ૪ થા કલ્પે ૧૨ દિવસ ૨૦ મહર્ત્ત, ૫ મા કલ્પે ૨૨૧૧ દિવસ, છઠ્ઠે ૪૫ દિવસ, ૭ મે ૮૦ દિવસ, ૮ મે ૧૦૦ દિવસ, નવમે ૧૦ માસ, ૧૦ મે ૧૧ માસ, ૧૧-૧૨ મે ૧૦૦ વર્ષ (લગભગ), પહેલા ૩ ઐવેયકે ૧૦૦૦

૧ અર્થાત જ્યાં જોડાણ વિરહ ક્ષણે છે, ત્યાં તેટલા કાળ સુધી કોઈ નવો જીવ ઉત્પન્ન થાય નહિ તે ઉપપાત વિરહ, અને તેટલા કાળ સુધી તે દંડકમાંથી કોઈ પણ જીવ મરણ ન પામે તે અવન વિરહ

વર્ષની અંદર, બીજા ૩ ગ્રૈવેયકે ૧ લાખ વર્ષની અંદર, ત્રીજા ગ્રૈવેયકે ૧ કોડ વર્ષની અંદર, ૪ અનુત્તરોમાં પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ, તથા સર્વાર્થ પદ્યપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ વિરહ છે, અને સર્વાત્ર જઘન્ય વિરહ એક સમય છે.

ગર્ભજ તિર્યચમાં ૧૨ મુહૂર્ત, ગર્ભજ મનુષ્યમાં ૧૨ મુહૂર્ત, ૫ એકેન્દ્રિયોમાં વિરહકાળ નથી. અને ૩ વિકલેન્દ્રિયોમાં પ્રત્યેકમાં એકેક મુહૂર્ત વિરહકાળ છે. સર્વાત્ર જઘન્ય વિરહ (૫ એકેન્દ્રિય વિના) ૧ સમય છે.

૨૪ દંડકમાં સ્થિતિ દ્વાર

હવે ૧૮ મા સ્થિતિદ્વારને વિષે પ્રથમ પૃથ્વીકાયનું ૨૨૦૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય કહ્યું, તે બાદર પર્વાસ ખર પૃથ્વીકાયનું (રત્ન મણિ વિગેરેનું) જાણવું. એ મણિ રત્ન વિગેરે નક્કર પૃથ્વીઓ તેવા પ્રકારના નિરાબાધ સ્થાનમાં રહેલી હોય તો એટલા વર્ષ સુધી જીવે છે, અને શેષ પૃથ્વીઓનું એથી ન્યુન ૧ અનેક પ્રકારનું જાણવું. એજ પ્રમાણે બાદર પર્વાસ અપ્કાય, બાદર પર્વાસ વાયુકાય અને પર્વાસ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનું અનુક્રમે ૭૦૦૦-૩૦૦૦-૧૦૦૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય છે. તે પણ તેવા પ્રકારના નિરાબાધ સ્થાનમાં રહેલા સ્થિર અપ્કાયાદિનું જાણવું.

તિદિણગિ, તિપહ્લાઝ નરતિરિ, સુરનિરય સાગર તિત્તીસા, |
વંતર પહ્લં, જોહસ-વરિસલરકાહિયં પલિયં, ||૨૭||

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ત્રિદિનોઽગ્નિસ્ત્રિપલ્યાયુષ્કૌ નરતિર્યઞ્ચૌ સુરનૈરયિકૌ સાગરત્રયસ્ત્રિ-
શત્કૌ, વ્યન્તરસ્ય પલ્યં, જ્યોતિષો વર્ષલક્ષાધિકં પલ્યમ્ || ૨૭ ||

અન્યથા સહિત પદચ્છેદ

અગ્નિ તિ દિણ, નર તિરિ તિ પહ્લ આઝ, સુર નિરિય તિત્તીસા સાગર,
વંતર પહ્લં, જોહસ લરકવરિસ અહિયં પલિયં || ૨૭ ||

૧ જેમકે-સોનાનું ૧૦૦૦ વર્ષ, ખડીનું ૧૨૦૦૦ વર્ષ, રેતીનું ૧૪૦૦૦ વર્ષ, મણિસિલનું ૧૬૦૦૦ વર્ષ, કાકરાનું ૧૮૦૦૦ વર્ષ ઇત્યાદિ આયુષ્ય નિરાબાધ સ્થાનમાં રહેલ સુવર્ણઆદિકનું કહ્યું છે.

શબ્દાર્થ:-

તિ દિવસ=ત્રણ દિવસ
અગ્નિ=અગ્નિકાયનું
તિ પલ્લ=ત્રણ પદ્યોપમ
આઝ=આયુષ્ય
સાગર=સાગરોપમ
તિત્તીસા=તેત્રીશ

પલ્લ=એક પદ્યોપમ
વરિસ=વર્ષ
લક્ષ્મ=એક લાખ
અદિય=અધિક
પલિયં=પદ્યોપમ

અગ્નિકાય ત્રણ દિવસ, ગર્ભજ-મનુષ્ય અને તિર્યંચ ત્રણ પદ્યોપમ, દેવ અને નારક તેત્રીશ સાગરોપમ, વ્યન્તરો એક પદ્યોપમ, અને જ્યોતિષા દેવો એક પદ્યોપમ રહે છે ॥ ૨૭ ॥

વિશેષાર્થ:-

નિરાપાધ સ્થાનમાં રહેલા બાદર પર્યાપ્ત અગ્નિકાયનું આયુષ્ય ૩ દિવસનું છે.

પ્રશ્ન:-દ્વારિકા નગરીનો દાહ-અગ્નિ ૬ માસ સુધી રહેલો સંભળાય છે, તો તે રીતે અગ્નિનું ૬ માસ જેટલું અધિક આયુષ્ય કેમ નહિ ?

ઉત્તર—એ રીતે વિચારતાં તો પવિત્રો અને પૃથ્વીઓ અનેક કોડ વર્ષોથી છે, નદીઓ અને સમુદ્રો અનેક કોડ વર્ષોના છે, તો તે પૃથ્વીકાય અને અપ્સકાયનું આયુષ્ય ૨૨૦૦૦ તથા ૭૦૦૦ વર્ષનું કેમ ગણાય? માટે અહિં તો તે તે કાયના પિંડનું આયુષ્ય કહેવાતું નથી પરંતુ તે પિંડમાંના પૃથ્વીકાયાદિ એકેક જીવનું જ આયુષ્ય કહેવાય છે. તે કારણથી તે દ્વારિકાનો અગ્નિ ૬ માસ રહ્યો, તે અનેક વાર અનેક અગ્નિ જીવોના જન્મ મરણના પ્રવાહથી રહ્યો છે, માટે અગ્નિના ૧ જીવનું આયુષ્ય શ્રી સર્વજ્ઞોએ ૩ દિવસનું દેખ્યું છે, એમ જાણવું.

તથા મનુષ્યોનું અને તિર્યંચોનું આયુ ૩ પદ્યોપમ કહ્યું, તે દેવકુંડ ઉત્તરકુંડના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા યુગલિક મનુષ્યો તથા યુગ-

લિક તિર્યંચોનું અને ભરત, ઔરવતમાં પહેલા આરાને વિષે વર્તાતા યુગલિક મનુષ્ય-તિર્યંચોનું જાણવું. શેષ મનુષ્ય-તિર્યંચોનું આયુષ્ય તેથી ન્યૂન અનેક પ્રકારનું છે.

તથા વૈમાનિક દેવનું આયુષ્ય ૩૩ સાગરોપમ છે, તે પાંચ અનુત્તર વિમાનના દેવ તથા સાતમી પૃથ્વીના નારકોના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યની અપેક્ષાએ છે, પરંતુ દેવોઓનું તે ઉત્કૃષ્ટ ૦૧ પદ્યોપમ છે. તેમજ જ્યોતિષીમાં ૧ લાખ વર્ષ અધિક ૧ પદ્યોપમ આયુષ્ય છે, તે ચન્દ્રના વિમાનવાસી પુરુષદેવોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય છે, તથા ચન્દ્રનું પોતાનું (ઈન્દ્રનું) પણ છે, એમ જાણવું.

અસુરાણ અહિય અયરં, દેસૂળ દુપલ્લયં નવ નિકાણ ।
વારસ-વાસુણપણાદિણ-છમ્માસુક્કિદ્ધ વિગલાઝ; ॥૨૮॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

અસુરાણામધિકમતરં, દેશોનદ્વિપલ્ય નવનિકાયેષુ
દ્વાદશવર્ષોનિપજ્ઞાશદ્દિનષણમાસા ઉત્કૃષ્ટં વિકલાયુઃ ॥૨૮॥

અન્યથ સહિત પદ્યએક

અસુરાણ અયરં અહિય, નવ નિકાણ દેસ ઝળ દુ પલ્લયં
વિગલ ઝક્કિદ્ધ આઝ-વારસ વાસ, ઝણપણ દીણ, છ માસા ॥૨૮॥

શબ્દાર્થ—

અસુરાણ=અસુરકુમારોનું
અહિય=કંઈક અધિક (પદ્યોપમનો
અસંખ્યતમો ભાગ આધક)
અયરં=૧ સાગરોપમ
દેસૂળ=કંઈક ન્યૂન (પદ્યોપમનો
અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન)
દુ પલ્લયં=બે પદ્યોપમ
નવ=(નાગકુમાર વગેરે)

નિકાણ=નિકાયને વિષે
વારસ=આર
વાસ=વર્ષ
ઝણપણ=ઓગણપચાસ
દિણ=દિવસ
છમ્માસ=૬ માસ
ઝક્કિદ્ધ=ઉત્કૃષ્ટ
આઝ=આયુષ્ય

ગાથાર્થ—

ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય—અસુરકુમારોનું કંઈક અધિક એક સાગરોપમ, નવનિકાયોનું કંઈક ન્યૂન બે પદ્યોપમ, અને

વિકલેન્દ્રિયોતુ અનુક્રમે બાર વર્ષ, ઓગણ પચાસ દિવસ, અને છ માસ છે, ॥ ૨૮ ॥

વિશેષાર્થ:-

॥ ૨૪ દંડકમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય-સ્થિતિ ॥

૧ પૃથ્વીકાયતુ	૨૨૦૦૦ વર્ષ	૧ વ્યન્તરતુ	૧ પદ્યોપમ
૧ અપ્કાયતુ	૭૦૦૦ વર્ષ	૧ જ્યોતિષોતુ	૧ પદ્યોપમ અને
૧ વાયુકાયતુ	૩૦૦૦ વર્ષ		૧ લાખ વર્ષ
૧ વનસ્પતિતુ	૧૦૦૦૦ વર્ષ	૧ અમુર૦તુ	સાધિક ૧ સાગરો
૧ અગ્નિકાયતુ	૩ દિવસ	૮ લવન૦તુ	દેશોન ૨ પદ્યો
૧ ગ૦ મનુષ્યતુ	૩ પદ્યોપમ	૧ ક્ષીન્દ્રિયતુ	૧૨ વર્ષ
૧ ગ૦ તિર્થ્યતુ	,,	૧ ત્રીન્દ્રિયતુ	૪૯ દિવસ
૧ વૈમાનિક દેવતુ	૩૩ સાગરોપમ	૧ ચતુરિન્દ્રિયતુ	૬ માસ
૧ નારકતુ	,,		

જઘન્ય આયુઃસ્થિતિ

પુઢવાઈદસપયાણં અંતમુહુત્તં જહન્ન આઝઠિઈ, ।

દસસંહસવરિસઠિઈઆ ભવણાહિવનિરયવંતરિયા ॥૨૯॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

પૃથ્વ્યાદિદશપદાના-મન્તર્મુહૂર્ત જઘન્યાયુ સ્થિતિ:

દશસહસ્રવર્ષસ્થિતિકા ભવનાધિપનૈરયિકવ્યન્તરા: ॥ ૨૯ ॥

અન્વય સહિત પદ્મછેદ

પુઢવિ આઈ દસ પયાણ જહન્ન આઝઠિઈ અંતમુહુત્ત,

ભવણાહિવ નિરય વંતરિયા, દસ સહસ વરિસ ઠિઈઆ ॥૨૯॥

શબ્દાર્થ:-

પુઢવાઈ (પુઢવિ આઈ)=પૃથ્વીકાય
વિગેરે

દસ પયાણ=૬૨૧ પદોતુ (૧૦
દંડકપદોતુ

દસસહસ=૬૨૧ લાખ

વરિસ=વર્ષ

ઠિઈઆ=સ્થિતિવાળા, આયુષ્ય-
વાળા

અતમુહુત્ત=અન્તર્મુહુર્ત
આઝઠિર્હ=આયુષ્યસ્થિતિ

ભવનાહિવ=ભવનાધિપ, ભવન-
પતિ

ગાથાર્થ:-

પૃથ્વીકાય વિગેરે દશ પદોની જઘન્ય આયુષ્ય સ્થિતિ
અન્તર્મુહુર્ત છે, ભવનપતિ, નારક અને વ્યન્તરે દશ
હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા છે. ॥ ૨૯ ॥

વિશેષાર્થ:-

અહિં ૧૦ પદ કહ્યાં તે પૃથ્વી-અપ-અગ્નિ-વાયુ-વનસ્પતિ-
દ્વીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય-ચતુરિન્દ્રિય-ગર્ભજતિર્યચ અને ગર્ભજ મનુષ્ય
એ ૧૦ દંડક જાણવા. આગળની ગાથાઓમાં પણ જ્યાં જ્યાં ૧૦
પદ કહેવાય ત્યાં ત્યાં એ ૧૦ દંડક જાણવા.

આયુઃ-સ્થિતિ ચાલુ, ૧૯મું પર્યાપ્તિ દ્વાર.

વૈમાણિય-જોડસિયા પલ્લ-તયટુંસ આઝઆ હુંતિ ।

સુરનરતિરિનિરણસુ છ પજ્જત્તી, થાવરે ચઝગં, ॥૩૦॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

વૈમાનિકજ્યોતિષ્કાઃ, પલ્યતદપ્રાંશાયુષ્કા ભવન્તિ.

સુરનરતિર્યગ્નૈરયિકેષુ ષટ્ પર્યાપ્તયઃ, સ્થાવરે ચતુષ્કમ્ ॥૩૦॥

અન્વય સહિત પદ્મચ્છેદ.

વૈમાણિયજોડસિયા પલ્લ-તય અટ્ટ અંસ-આઝઆ હુંતિ.

સુર નર તિરિ નિરણસુ છ પજ્જત્તી, થાવરે ચઝગં ॥૩૦॥

શબ્દાર્થ:-

પલ્લ=એક પદ્યોપમ
તય=તેના (પદ્યોપમના)
અટ્ટંસ=આઠમે ભાગ

આઝઆ=આયુષ્યવાળા
હુંતિ=હોય છે
ચઝગં=૪ પર્યાપ્તિ

ગાથાર્થ:-

વૈમાનિકો અને જ્યોતિષીઓ અનુક્રમે પદ્યોપમ
અને તેના આઠમા ભાગના આયુષ્યવાળા છે. દેવ, મનુષ્ય,

તિર્યચ અને નારકોને છ પર્યાપ્તિ હોય છે, સ્થાવરને ચાર હોય છે. ॥ ૩૦ ॥

વિશેષાર્થ:-

વૈમાનિકોણ જઘન્ય આયુષ્ય ૧ પલ્યોપમ છે, તે સૌધર્મકલ્પના પહેલા પ્રતરના દેવોની અપેક્ષાએ છે, તથા જ્યોતિષીઓનું જઘન્ય આયુષ્ય $\frac{૧}{૨}$ પલ્યોપમ છે, તે તારાની દેવીઓનું છે, પરંતુ અન્ય ગ્રંથોમાં તેો સાધક $\frac{૧}{૨}$ પલ્યોપમ એટલે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સહિત એક અષ્ટમાંશ પલ્યોપમ કહ્યું છે, અને તે કિંચિત્ અધિકતાની અહિં વિવક્ષા નથી, એમ જાણવું.

॥ ૨૪ દંડકમાં જઘન્ય આયુષ્ય ॥

૧૦ પૃથ્વીકાયાદિ	અન્તર્મુઠ	૧ વ્યન્તર	”
૧૦ ભવનપતિ	૧૦૦૦૦ વર્ષ	૧ વૈમાનિકુ	૧ પલ્યો
૧ નારક	”	૧ જ્યોતિષી	$\frac{૧}{૨}$ પલ્યો

પર્યાપ્તિ દ્વાર

દેવના ૧૩, ગાં તિર્યચનો ૧, ગાં મનુષ્યનો ૧ અને સાત નારકનો ૧ અને ૧૬ દંડકોમાં આહાર-શરીર-ઇન્દ્રિય-શ્વાસોચ્છવાસ-ભાષા-અને મન એ છએ પર્યાપ્તિ હોય છે, તથા સ્થાવરના પાંચ દંડકોમાં ભાષા અને મન સહિત ૪ પર્યાપ્તિ છે.

પર્યાપ્તિ ચાલુ, ૨૦મું કિમાહારદ્વાર અને ૨૧મું સંજ્ઞિદ્વાર.

વિગલે પંચ પજ્જત્તી. છદિસિઆહાર હોઈ સવ્વેસિં, ।

પણગાઇપણ ભયણા. અહ સન્નિતિયં મણિસ્સામિ ॥૩૧॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

વિકલે પંચ પર્યાપ્તય ષડ્દિગાહારો ભવતિ સર્વેષામ્,
પનકાદિપદે મજના. અથ સંજ્ઞિત્રિકં મણિષ્યામિ. ॥ ૩૧ ॥

અ-વય સહિત પદ્મછેદ

વિગલે પંચ પજ્જત્તી. સવ્વેસિં છ દિસિ આહાર હોઈ,
પણગ આઈ પણ ભયણા. અહ સન્નિતિયં મણિસ્સામિ ॥૩૧॥

છદિસિ=૬ દિશિનો

આહાર=આહાર

હોદ્દ=હોય છે.

સર્વેસિ=સર્વ દંડકના જીવોને

પણગાદ્=સૂક્ષ્મ વનસ્પતિઆદિ(૫)

પષ્=(દંડક) પદમાં

મયણા=ભજના, હોય ન હેય,
અનિયમ

અહ્=હવે

મણિસ્તામિ=કહીસ

ગાથાર્થ—

વિગલેન્દ્રિયને પાંચ પર્યાસિ છે. સર્વેને છ દિશાનો
આહાર હોય છે, પણ પનગ વિગેરે પહેને ભજના હોય
છે. હવે ત્રણ સંજ્ઞિઓ કહીશ. ॥ ૩૧ ॥

વિશેષાર્થ—

વિકલેન્દ્રિયોને મન પર્યાસિ સિવાય ૫ પર્યાસિ હોય છે.

૨૪ દંડકમાં ૬ પર્યાસિ

૧૩ દેવને

૧ ગ૦ મનુષ્યને

૧ ગ૦ તિર્યચને

૧ નારકને

} ૬

૫ સ્થાવરને

૩ વિકલે૦ ને

૪

૫

કિમાહાર દ્વાર

હવે ૨૦ મા કિમાહાર દ્વારમાં ચોવીસેય દંડકના જીવોને છએ
દિશિથી આહાર પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે ૬ દિશિનો આહાર
લોકાકાશની અંદરના ભાગમાં હોય છે, અને લોકાકાશની અંદ-
રના ભાગમાં ચોવીસેય દંડકના જીવો રહેલા છે, પરંતુ (પણગાદ્ પષ
મયણા) પનક આદિ એટલે સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ આદિ પાંચ (પદોમાં
એટલે) દંડકોમાં, અર્થાત્ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ, સૂક્ષ્મ વાયુ, ૧આદર
વાયુ, સૂક્ષ્મ અગ્નિ, સૂક્ષ્મ, અપકાય અને સૂક્ષ્મ પૃથ્વી એ (૫
સૂક્ષ્મ અને ૧ આદર મળી ૬ પ્રકારના જીવોમાં, પરંતુ વાયુ એ
વાર ગણવાથી દંડક તો ૫ જ થાય છે તેથી એ) ૫ દંડકોમાં છ
દિશિના આહારની ભજના એટલે અનિયમ જાણવો, અર્થાત્ એ

૧ લોકના પર્યન્ત ભાગે આદર વાયુ સિવાયના બીજા આદર એકેન્દ્રિયો
ન હોવાથી અહિં કેવળ આદર વાયુજ કહ્યો છે, કારણ કે એકેન્દ્રિયના ૨૨
ભેદમાથી લોક પર્યન્તે ૧૨ જીવભેદ છે, અને ૧૦ ભેદ નહિં.

વિશેષાર્થ—

હવે ૨૧ મા સન્નિધાર માં ચારે નિકાયના દેવના ૧૩ દંડક, ગર્ભજ તિર્યચનો ૧ દંડક, અને સાત નારકનો ૧ દંડક, એ ૧૫ દંડકના જીવોમાં ૧ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા કહી છે, કારણ કે—એ જીવોને મનઃપર્યાપ્તિ હોવાથી વિશિષ્ટ મનોવિજ્ઞાનના બળ વડે “ભૂતકાળમાં આ કાર્યનું” પરિણામ શું આઠ્યુ હશે ? ભાવીકાળમાં શું આવશે ?” ઇત્યાદિ દીર્ઘકાળનો વિચાર કરવા રૂપ વિશિષ્ટ જ્ઞાન-સંજ્ઞા હોય છે, તથા મનઃપર્યાપ્તિના અભાવે વિકલેન્દ્રિયો તો વર્તમાન સમયનાંજ સુખ દુઃખનો વિચાર કરવાની જ્ઞાનસંજ્ઞાવાળા હોવાથી તેઓને હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા હોય છે, અને સ્થાવરો તો અવ્યક્ત ચૈતન્ય વાળા હોવાથી તે સર્વેને સંજ્ઞા રહિત જ કહ્યા છે, કારણ કે આ ત્રણ સંજ્ઞાઓ સ્પષ્ટ ચૈતન્ય વાળી છે.

પ્રશ્ન.—એકેન્દ્રિયોને આહારાદિસંજ્ઞા આદિ ૧૦ સંજ્ઞાઓ પૂર્વે કહી છે, તથા વિકલેન્દ્રિયોને તે ૧૦ ઉપરાંત અદ્ય સ્પષ્ટ ચૈતન્ય લાગણીવાળી હેતુવાદોપો સંજ્ઞા પણ છે, તો એકેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયો તે તે સંજ્ઞાઓવાળા હોવાથી સંજ્ઞા કેમ ન ગણાય ?

ઉત્તર —જો કે એકેન્દ્રિયાદિકોને આહારાદિ સંજ્ઞા છે, તો પણ અસ્પષ્ટ ચૈતન્યવાળી છે, માટે તે સંજ્ઞાથી અહિં સંજ્ઞાપણું ઇષ્ટ નથી, અને વિકલેન્દ્રિયાદિકને જો કે હેતુવાદોપો સંજ્ઞા છે, પરંતુ અદ્ય સ્પષ્ટ ચૈતન્ય વાળી હોવાથી (તેવી સંજ્ઞાવડે) સંજ્ઞા ગણાય નહિ, કારણ કે અદ્ય ધન વડે ધનવાન કહેવાય નહિ, અને અદ્યરૂપવડે રૂપવાન પણ ગણાય. નહિ પરંતુ ઘણા ધનવડે ધનવાન અને ઘણા રૂપવડે રૂપવાન ગણાય, એ વ્યવહારને અનુસરીને દ્વીન્દ્રિયાદિ અસંજ્ઞા ગણાય છે

પ્રશ્ન.—ત્રણેય કાળની વિચાર સંજ્ઞાવાળા દેવાદિક દંડકોમાં ૧ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા કહી, તો તેઓને વર્તમાનકાળના વિષયવાળી હેતુ સંજ્ઞા પણ પ્રાપ્ત થઈ, તો જો સંજ્ઞા કેમ કહી.

ઉત્તર —જેમ કોડપતિ શાહુકાર પાસે લાખ રૂપિયા છે, તો પણ લખપતિ ન કહેવાય, તેમ દીર્ઘ સંજ્ઞાવાળાને હેતુવાદો પો સંજ્ઞા અંતર્ગત હોવાથી જુદી ન ગણાય.

૬ દંડકોમાં ૬ દિશિનોજ આહાર હોય એવો નિયમ નથી, કારણ કે ૬-૫-૪-૩ દિશિનો પણ આહાર હોય છે, તે આ પ્રમાણે—

લોકાકાશના પર્યન્ત ભાગે રહેલા એ પાંચ દંડકોને (કિમાહાર દ્વારનાં વર્ણનમાં કહ્યા પ્રમાણે) ૩-૪-૫ દિશિનો આહાર હોય છે, અને પર્યન્ત ભાગ છોડીને અથવા પર્યન્ત ભાગથી રહેજ પણ ખસીને લોકાકાશની અંદરના ભાગમાં રહેલા એ પાંચેય દંડકોને ૬ દિશિનો આહાર હોય છે. ત્યાં પૂર્વાદિ ૪ દિશિ, તથા ઉર્ધ્વ (ઉપર), અને અધ (નીચે) એ ૬ દિશિ જાણવી. ૪ વિદિશિઓમાંથી (ખુણાઓમાંથી) પુદ્ગલગ્રહણ થતું નથી, માટે ચાર વિદિશિથી આહાર કહ્યો નથી.

॥ ૬ દિશિનો આહાર ॥

૧૯ દંડકમાં ૬ દિશિનો | ૫ સ્થાવરને ૩-૪-૫-૬ દિશિનો

ચતુર્વિહસુરતિરિણસુ નિરણસુ ય દીર્ઘકાલિગી સન્ના, ।

વિગલે હેઝવણસા, સન્નારહિયા થિરા સવ્વે, ॥ ૩૨ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ચતુર્વિધસુરતિર્યક્ષુ, નૈરયિકેષુ ચ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા
વિકલે હેત્વૌપદેશિકી, સંજ્ઞારહિતાઃ સ્થિરા. સર્વે ॥ ૩૨ ॥

અન્યથ સહિત પદ્મછંદ

ચત વિહ સુર તિરિણસુ ય નિરણસુ દીર્ઘકાલિગી સન્ના,
વિગલે હેઝવણસા, સવ્વે થિરા સન્ના રહિયા ॥ ૩૨ ॥

શબ્દાર્થ:—

ચતુર્વિહ=ચાર પ્રકારના
દીર્ઘકાલિગી=દીર્ઘકાલિકી
સન્ના=સંજ્ઞા

હેઝવણસા=હેતુવાદોપદેશિકી
સન્ના=સંજ્ઞા
રહિયા=રહિત

ગાથાર્થ:—

ચાર પ્રકારના હેવો, તિર્યંચો અને નારકોને દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા હોય છે. વિકલેન્દ્રિયોને હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા હોય છે, અને સર્વે સ્થાવરો સંજ્ઞા રહિત છે ॥ ૩૨ ॥

સંજિ દ્વાર ચાલુ, ૨૨-૨૩ ગતિ-આગતિ દ્વાર

મણુઆળ દીઠકાલિય, દિઢિવાઓવણસિઆ કેવિ.
પજપળાતિરિમણુઅચ્ચિય ચડવિહદેવેસુ ગચ્છંતિ, ॥૩૩॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

મનુજાનાં દીર્ઘકાલિકી, દષ્ટિવાદોપદેશિકા કેડપિ
પર્યાપ્તપન્થેન્દ્રિયતિર્યગ્મનુજા ષષ્ઠ ચતુર્વિધ-દેવેષુ ગચ્છન્તિ ॥૩૩॥

અન્યયસહિત પદ્મછંદ

મણુઆળ દીઠકાલિય, કે દિઢિવાઓવણસિઆ અવિ
પજ પળ તિરિ મણુઅ ચ્ચિય, ચડ વિહ દેવેસુ ગચ્છંતિ ॥૩૩॥

શબ્દાર્થ —

દીઠકાલિય=દીર્ઘકાલિકી

દિઢિવાઓવણસિઆ=દષ્ટિવાદો-

પદ શિકી સ જ્ઞા

કે=કેટલાએક

અવિ=પણુ

ગચ્છંતિ=જાય છે

ગાથાર્થ—

મનુષ્યોને દીર્ઘકાલિકી સ જ્ઞા હોય છે, અને કેટલાક
તો દષ્ટિવાદોપદેશિકી સ જ્ઞાવાળા હોય છે. પર્યાપ્ત પન્થે-
ન્દ્રિય-તિર્યગ્મ અને મનુષ્યોજ ચારેય પ્રકારના દેવોમાં
જાય છે.

વિશેષાર્થ:-

મનુષ્યોને વિશિષ્ટ મનોવિજ્ઞાન હોવાથી દીર્ઘકાલિકી સ જ્ઞા
તો છેજ. પરન્તુ તે ઉપરાંત કેટલાક મનુષ્યોને દષ્ટિવાદોપદેશિકી
સ જ્ઞા પણ છે, કારણ કે મનુષ્યોમાંના કેટલાક સમ્યગ્દષ્ટિ હોઈને
શ્રુતજ્ઞાનના વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમવાળા હોય છે, તેથી દ્વાદશાંગીનું

દારોના અનુક્રમમા પ્રથમ ગતિદ્વાર અને ગ્યારઘાદ આગતિદ્વાર
કહ્યું છે, પરન્તુ અહિં દ્વારાવતારના પ્રસંગમા સર્વાત્ર દરેક દડકે પહેલી
આગતિ અને પછી ગતિ કહેશે.

જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, અને દેશવિરતિ તથા સર્વવિરતિ ચારિત્ર બ્રહ્મણ કરીને યથાચોગ્ય અહિતકર માર્ગનો ત્યાગ કરી હિત માર્ગ અંગી-કાર કરે છે. વળી કેટલાક ૧તિર્યચ પચેન્દ્રિયોને પણ સમ્યગ્દષ્ટિ પણ તથા દેશવિરતિ ચારિત્ર (૩૫ હોયોપાદેય પણ) હોવાથી દષ્ટિવાદો સંજ્ઞા છે, પરંતુ તે અદ્ય હોવાથી શાસ્ત્રમાં કહી નથી. તથા કેવળ સમ્યગ્દષ્ટિપણની ૨અપેક્ષાએ દેવાદિક ચારે ય ગતિવાળા દષ્ટિવાદોપો સંજ્ઞાવાળા છે, પરંતુ વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન તથા હોયોપાદેયના અભાવે તેઓને આ સંજ્ઞાની મુખ્યતા ગણી નથી

॥ ૨૪ ૬૦૬કમાં ૩ સંજ્ઞા ॥

૧૩ દેવમાં ૧ ગ૦ તિર્યચને ૧ નારકને	} ૧ (દીર્ઘકાં)	૩ વિકલેષને ૧ (હિતૂપ૦)
		૫ સ્થાવરને ૧ ગ૦ મનુષ્યને ૨ (દીર્ઘ૦-દષ્ટિ૦)

ગતિ-આગતિ દ્વાર

દેવમાં આગતિ.

પર્યાપ્ત ગર્ભજ પચેન્દ્રિય તિર્યચો તથા ૫૦ ગ૦ મનુષ્યોજ ૪ પ્રકારના દેવમાં (૧૦ ભવનપતિ-૧ વ્યન્તર-૧ જયોતિષી-અને ૧ વૈમાનિક ૩૫ ૧૩ ૬૦૬કમાં) ઉત્પન્ન થાય છે, એમ સામાન્ય કહ્યું છે, પરંતુ વિશેષતઃ ૫૬૩ ભેદની ગત્યાગતિમાં કહીશું. ॥ ૩૩ ॥

દેવની ગતિ

સંસ્વાડ--પજ્જપણિંદિ--તિરિયનરેસુ, તહેવ પજ્જત્તે-- ।

ભૂદગપત્તેયવળે-ણ્ણસુ ચ્ચિય સુરાગમણં, ॥ ૩૪ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

સંખ્યેયાયુક્તપર્યાપ્તપચેન્દ્રિય-તિર્યગ્નરેષુ તથૈવ પર્યાપ્તેષુ
ભૂદકપ્રત્યેકવનેષુ, ષતેષ્વેવ સુરાગમનમ્ ॥ ૩૪ ॥

૧ ૬૦૬ પ્રકરણની અવચૂરિમા તથા વૃત્તિમા પણ તિર્યચ પચેન્દ્રિયોને દષ્ટિવાદ સંજ્ઞા કહી છે, પરંતુ અદ્યપણાથી અવિવક્ષિત ગણી છે.
૨ એ અપેક્ષાથીજ શાસ્ત્રમા સર્વ મિથ્યાદષ્ટિને અસંગિ કહ્યા છે.

અન્યથ સહિત પદ્મછેદ

સંઘ આઝ પજ્જ પર્ણિદિ તિરિય નરેસુ તદ્દ ઇવ પજ્જતે
ભૂ દગ પત્તેય ઘણે ઇસુ ચ્ચિય સુર આગમણં ॥૩૪॥

શબ્દાર્થ:-

સંઘાઝ (સંઘ આઝ)=સંખ્યાત	દગ=અપૂકાય(માં)
પજ્જ=પર્યાપ્તિ	પત્તેય=પ્રત્યેક
પર્ણિદિ=પંચેન્દ્રિય	ઘણે=વનસ્પતિ કાયમાં
તદ્દેવ=તેમજ	ઇસુ=એ (પ) દંડકપદમાં
પજ્જત્તે=પર્યાપ્તિ	ચ્ચિય=નિશ્ચય, જ
ભૂ=પૃથ્વીકાય(માં)	

ગાથાર્થ:-

સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય-
તિર્યંચોમાં અને મનુષ્યોમાં, તેમજ પર્યાપ્ત બાદર-પૃથ્વી-
કાય અપૂકાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિ, એમાંજ દેવોની
આગતિ થાય છે

નારકોની ગતિ-આગતિ

પજ્જત્તસંઘગમ્મય-તિરિયનરા નિરયસત્તગે જંતિ, ।
નિરઝવ્વટ્ટા ઇસુ ઝવવજ્જંતિ, ન સેસેસુ, ॥ ૩૫ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પર્યાપ્તસંખ્યેયાયુર્ગર્ભજતિર્યગ્નરા નરકસપ્તકે ગન્તિ
નરકોદ્વૃતા ઇતેષૂપપચન્તે, ન શેપેસુ ॥ ૩૫ ॥

અન્યથ સહિત પરિચ્છેદ-

પજ્જત્ત સંઘ ગમ્મય તિરિય નરા નિરય સત્તગે જંતિ
નિરય ઝવ્વટ્ટા ઇસુ ઝવવજ્જંતિ, ન સેસેસુ ॥૩૫॥

શબ્દાર્થ:-

પજ્જત્ત=પર્યાપ્તિ

સંઘગમ્મય ગતિ-આગતિ
નિરય-નિરય

સત્તમે=સાતમાં

નંતિ=જાય છે.

નિરય=નરકથી

ઉવ્વજ્જા=નિકળેલા, ઉઠતોલા

ઘણસુ=એ (બે) દંડકોમાં

ઉવવજ્જતિ=ઉત્પન્ન થાય છે

ન=નહિં

સેસેસુ=શેષ દંડકોમાં

ગાથાર્થ—

પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા ગર્ભજ-તિ-
ર્થેઓ અને મનુષ્યો સાતેય નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને
નરકમાંથી નિકળેલા [નારકો] એઓમાંજ ઉત્પન્ન થાય છે,
ખીજે નહીં.

પૃથ્વી, અપ્, અને વનસ્પતિમાં આગતિ

પુઢવી-આડ--વણસ્સઈ--મજ્ઞે નારયવિવજ્જિયા જીવા ।
સઠ્ઠે ઉવવજ્જંતિ નિય--નિય--કમ્માણુમાણેણં, ॥ ૩૬ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પૃથિવ્યવ્વનસ્પતિમધ્યે નારકવિવર્જિતા જીવાઃ

સર્વે ઉત્પદ્યન્તે નિજનિજકર્માનુમાનેન. ॥ ૩૬ ॥

અન્વય સહિત પદ્મછેદ.

પુઢવી આડ વણસ્સઈ મજ્ઞે નારય વિવજ્જિયા સઠ્ઠે જીવા
નિય નિય કમ્મ અણુમાણેણં ઉવવજ્જંતિ ॥ ૩૬ ॥

શબ્દાર્થ:—

મજ્ઞે=મધ્યે, માં, ને વિષે.

વિવજ્જિયા=વિવર્જિત, રહિત,

સિવાયના, વિના

જીવા=જીવો

સઠ્ઠે=સર્વે (૨૩ દંડકના) જીવો

ઉવવજ્જતિ=ઉત્પન્ન થાય છે.

નિય નિય=પોતપોતાના

કમ્મ=કર્મના

અણુમાણેણં=અણુમાનથી,

અણુસારે, પ્રમાણે

ગાયર્થ:—

પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, અને વનસ્પતિકાયમાં નારકે શિવાયના સર્વે જીવો પોતપોતાના કર્મને અનુસારે ઉત્પન્ન થાય છે.

વિશેષાર્થ:—

પૃથ્વી, અપ્, અને વનસ્પતિની ગતિ અને તેઉ-વાઉની આગતિ.

પુઢવાઈ-દસપણસુ પુઢવી-આઝ-વણસ્સઈ જન્તિ, ।

પુઢવાઈ-દસપણહિ ય તેઝ વાઝસુ ઉવવાઓ, ॥૩૭॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

પૃથિવ્યાદિદશપદેષુ, પૃથિવ્યવ્વનસ્પતયો યાન્તિ

પૃથિવ્યાદિદશપદેભ્યઞ્ચ, તેજોવાય્વોરુપપાતઃ ॥ ૩૭ ॥

અન્વય સહિત પદ્મછંદ

પુઢવી આઝ વણસ્સઈ પુઢવી આઈ દસ પણસુ જન્તિ

ય તેઝ-વાઝસુ પુઢવી આઈ દસપણહિ ઉવવાઓ ॥ ૩૭ ॥

શબ્દાર્થ:—

પણસુ=પદોમાં

પુઢવાઈ=પૃથ્વીકાય વગેરે

દસ=૬૨

પણહિ=પદમાંથી (૬'૩કોમાંથી નિકળેલા જીવો)

ઉવવાઓ=ઉપપાત, ઉપજવું

ગાયર્થ.

પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને વનસ્પતિકાય, પૃથ્વીકાય વિગેરે દશ પદોમાં જાય છે. અશિકાય અને વાયુકાયમાં, પૃથ્વીકાય આદિ દશ પદોમાંથી નિકળેલા જીવોનો ઉપપાત થાય છે. ॥ ૩૭ ॥

તેજે વાયુની ગતિ અને વિકલેન્દ્રિયોની ગતિ-આગતિ

તેઝવાઝ-ગમણં પુઢવીપમુહંમિ હોઝ પયનવગે, ।

પુઢવાઝઠાણદસગા વિગલાઝ[ઙં]તિયં તહિં જંતિ, ॥૩૮॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

તેજોવાયુગમનં, પૃથ્વીપ્રમુખે ભવતિ પદનવકે ।

પૃથ્વ્યાદિસ્થાનદશકાદ્, વિકલત્રિકે [વિકલાદિ] ત્રિક તત્ર યાન્તિ' ।

અન્ય સહિત ૫૬૨૭૬.

તેઝ વાઝ ગમણં, પુઢવા પમુહમિ પય નવગે હોઝ

પુઢવી આઝ ઠાણ દસગા વિગલાઝ [વિગલાઝ] તિયં

તહિં જંતિ ॥ ૩૮ ॥

શબ્દાર્થ:—

પમુહંમિ=વગેરે (માં)

નવગે=નવમાં, નવ

ઠાણ=સ્થાન, ૬'૩૬ (માંથી)

દસગા=દશમાંથી, દશ.

તિયં=ત્રિક, ત્રણ.

તહિં=ત્યાં, પૃથ્વી આદિ ૧૦

૫૬માં

જંતિ=જાય છે

ગાથાર્થ:—

અગ્નિકાય અને વાયુકાયનું જલુ પૃથ્વીકાય વિગેરે
નવ પદોમાં થાય છે. પૃથ્વીકાયાદિક દશ પદો વિકલે-
ન્દ્રિય તરફ જાય છે. અને વિકલેન્દ્રિયો ત્રણેય ત્યાં
[દશ પદોમાં] જાય છે

ગર્ભજ તિર્યચો અને મનુષ્યોની ગતિ-આગતિ

ગમણાગમણં ગભય--તિરિયાણં સયલજીવઠાણેસુ, ॥

સઠવત્થ જંતિ મણુઆ, તેઝવાઝહિં નો જંતિ. ॥૩૯॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ગમનાગમન ગર્ભજ-તિરસ્ચાં સકલજીવસ્થાયેષુ
સર્વત્ર યાન્તિ મનુજાસ્તેજોવાયુભ્યાં નો યાન્તિ ॥ ૩૧ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

ગમ્ભય તિરિયાણં ગમણ આગમણ સયલ જીવ ઠાણેસુ
મણુઆ સવ્વથ જતિ, તેડ વાઝહિં નો જંતિ ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

ગમણ= ગમન, ગતિ, ઉત્પત્તિ.

આગમણ=આગમન, આગતિ.

સયલ=સકલ, સર્વ.

જીવઠાણેસુ=જીવસ્થાનોમાં, જી.

વલ્લેદોમાં, દડકામાં.

સવ્વત્થ=સર્વત્ર, સર્વ દંડકપ-

દોમાં

જંતિ=જાય છે, ઉત્પન્ન થાય છે.

તેડ=અગ્નિકાય (માંથી)

વાઝહિં=વાયુકાયમાંથી

નો=નહિ

જંતિ=જાય છે. ઉત્પન્ન થાય છે.

ગાથાર્થ—

ગર્ભજ તિર્યચોનું ગમનાગમન સર્વ જીવસ્થા-
નોમાં થાય છે મનુષ્યો સર્વમાં જાય અગ્નિ કાય અને
વાયુકાયમાંથી મનુષ્યમાં જતા નથી

વિશેષાર્થ:—

૨૪ દંડકાની ગતિ આગતિ આ સાથેના કોષ્ટકોમાં બતાવેલ
છે. બાબુના સરવાળા ગતિના છે. અને નીચેના સરવાળા
આગતિના છે.

આ ગ તિ

ગતિ.

ક્રમ.	ગતિ દંડકો.	આગતિ દંડકો.	નારકી	અસુર કુમાર	નાગ કુમાર	સુવર્ણ કુમાર	વિદ્યુત કુમાર	દ્વિપ કુમાર	અગ્નિ કુમાર
૧	નારકી								
૨	અસુર કુમાર								
૩	નાગ કુમાર								
૪	સુવર્ણ કુમાર								
૫	વિદ્યુત કુમાર								
૬	દ્વિપ કુમાર								
૭	અગ્નિ કુમાર								
૮	ઉદાધ કુમાર								
૯	દ્વિશિ કુમાર								
૧૦	પવન કુમાર								
૧૧	મેઘ કુમાર								
૧૨	પૃથ્વી કાય								
૧૩	અપ્કાય								
૧૪	તેઉકાય								
૧૫	વાઉકાય								
૧૬	વનસ્પતિકાય								
૧૭	એઇન્દ્રિય								
૧૮	તેઇન્દ્રિય								
૧૯	અઉરિન્દ્રિય								
૨૦	ગ૦ તિર્થંચ પંચેન્દ્રિય	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૨૧	ગ૦ મનુષ્ય	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૨૨	વ્યન્તર								
૨૩	જ્યોતિષી								
૨૪	વૈમાનિક								
	કુલ આગતિ		૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨

વિસ્તારથી ગતિ—આગતિ દ્વાર.

ગતિ—આગતિદ્વારના આંકડાની સમજ

- ૫ પર્યાપ્તિ ગર્ભજ (જલચર, સ્થલચર, ખેચર, ઉર:પરિસર્પ, અને ભુજપરિસર્પ) તિર્યચ,
- ૧૫ પર્યાપ્તિ ગર્ભજ ૧૫ કર્મભૂમિના મનુષ્ય
- ૧૬ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૧ પર્યાપ્તિ ગર્ભજ જલચર.
- ૧૭ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૧ ૫૦ ગાં જલચર, ૧ ૫૦ ગાં ઉર-પરિસર્પ.
- ૧૮ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૧ ૫૦ ગાં જલના, ૧ ૫૦ ગાં સ્થલના, ૧ ૫૦ ગાં ઉર: પરિસર્પ.
- ૧૯ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૪ જલના સ્થલના ખેડ ઉર:ના એ ચાર ગર્ભજ પર્યાપ્તિ
- ૨૦ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૫ પર્યાપ્તિ ગર્ભજ (જલચરાદિ) તિર્યચ પંચેન્દ્રિય.
- ૨૩ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૫ પર્યાપ્તિ ગાં તિર્યચ, ૩ પૃથ્વી-અપ્ પ્રત્યેક વનસ્પતિ એ ત્રણે બાદર પર્યાપ્તિ,
- ૨૫ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૫ પર્યાપ્તિ ગાં તિર્યચ, ૫ પર્યાપ્તિના સમ્મૂળ તિર્યચ, પંચેન્દ્રિય.
- ૪૦ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૫ ગર્ભજ પર્યાપ્તિ તિર્યચ, ૨૦ પર્યાપ્તિ અકર્મભૂમિ (૫ હિમવત ૫ હિરણ્યવત રહિત) ના ગર્ભજ મનુષ્ય.
- ૪૮ તિર્યચના સર્વ ભેદ.
- ૫૦ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૩૦ અકર્મના યુગલિક મનુષ્ય, ૫ ગર્ભજ પર્યાપ્તિ તિર્યચ
- ૧૦૨ ૧૦ ભવનપતિ, ૧૫ પરમાધામી, ૧૬ વ્યન્તર, ૧૦ તિર્યગ્ જમ્ભુભક્તદેવ એ ૫૧ દેવ પર્યાપ્તિ અને ૫૧ અપર્યાપ્તિ મળી ૧૦૨. એ પાતાલ વાસી ૫૧ દેવના ભેદ જાણવા.
- ૧૧૧ ૧૦૧ ગર્ભજ પર્યાપ્તિ મનુષ્ય, ૧૦ પર્યાપ્તિ તિર્યચ પંચેન્દ્રિય. (૫ ગાં ૫ સમ્મૂળ)
- ૧૨૬ ૧૦૨ પાતાલવાસી દેવ, ૨૦ જ્યોતિષી ભેદ, ૨ સૌધર્મ

કિલિષ્ઠિક પર્વાં અપર્વાં અને ૨ સૌધર્મદેવ પર્વાં તથા અપર્વાં.

૧૨૮ ૨ ઇશાન દેવ પર્વાં તથા અપર્વાં અને ૧૨૬ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે.

૧૭૧ ૩૦ કર્મં મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્ભૂં મનુષ્ય, ૪૦ તિર્યચ (૪ અગ્નિકાય અને ૪ વાયુકાય રહિત સૂક્ષ્મ, બાહર, પર્વાં અપર્વાં.)

૧૭૯ ૩૦ કર્મં મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્ભૂં મનુષ્ય, અને ૪૮ તિર્યચ

૨૪૩ ૩૦ કર્મં મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્ભૂં મનુષ્ય, ૪૮ તિર્યચ, ૫૧ પર્વાં પાતાલવાસીદેવ, ૧૦ પર્વાં જ્યોતિષી, ૨ પર્વાં સૌધર્મ ઇશાન દેવ, ૧ પર્વાં સૌધર્મ કિલિષ્ઠિક.

૨૬૭ ૩૦ કર્મં મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્ભૂં મનુષ્ય, ૪૮ તિર્યચ, ૮૧ સહસ્રાર સુધીના પર્વાં દેવ (૯-૧૦-૧૧-૧૨ મો કલ્પ અને ૧૪ કલ્પાતિત એ ૧૮ રહિત), ૭ પર્વાં નારક

૨૭૬ ૩૦ કર્મં મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્ભૂં મનુષ્ય, ૯૯ પર્વાંદેવ, ૬ તમ પ્રભા સુધીના (૬ પૃથ્વીના) પર્વાં નારક, અને ૪૦ તિર્યચ (૪ અગ્નિ-૪ વાયુ રહિત)

૩૯૫ ૩૦ કર્મં મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્ભૂં મનુષ્ય, ૪૮ તિર્યચ, ૧૧૨ અન્તર્દ્વીપ મનુષ્ય, ૧૨ પાતાલવાસીદેવ, ૨ પ્હેલી પૃથ્વીના નારક.

૫૧૭ ૩૦૩ મનુષ્ય, ૪ નારક (પ્હેલી બે પૃથ્વીના), ૪૮ તિર્યચ, ૧૬૨ આઠમા કલ્પ સુધીના (પર્વાં અપર્વાં) દેવ.

૫૧૯ (ત્રીજી પૃથ્વીના) ૨ નારક સહિત ૫૧૭.

૫૨૧ (ત્રીજી ચોથી પૃથ્વીના) ૪ નારક સહિત ૫૧૭

૫૨૩ (૩-૪-૫ પૃથ્વીના) ૬ નારક સહિત ૫૧૭

૫૨૭ ૩૦૩ મનુષ્ય, ૧૪ નારક, ૪૮ તિર્યચ, ૧૬૨ આઠમા કલ્પ સુધીના દેવ,

૫૬૩ સર્વ જીવલેદ

પદ્મવલ્લભની ગતિ આગતિ

નારકના ૧૪ ભેદમાં

આગતિ ગતિ

૧	પર્યાપ્તિ	રતનાપ્રભા	૨૫ થી.	૨૦ માં.
૧	"	શર્કશાં	૨૦ થી	૨૦ માં
૧	"	વાલુકાં	૧૮ થી.	૨૦ માં
૧	"	પદ્મપ્રભા	૧૮ થી	૨૦ માં.
૧	"	ધુમપ્રભા	૧૭ થી	૨૦ માં.
૧	"	તમઃપ્રભા	૧૬ થી.	૨૦ માં
૧	"	તમસ્તમઃ	૧૬ થી	૫ માં
૭	"	*અપર્યાપ્તિ નારક	પર્યાપ્તિવત	૦ ^૧ માં

દેવના ૧૯૮ ભેદ

૫૧	ભવન ૧૦, પરમા ૧૫, વ્યન્તર ૧૬, તિર્યગજાતૃ ભક્ ૧૦ એ પર્યાપ્તિ	}	૧૧૧ થી	૨૩ માં.
૧૦	પર્યાપ્તિ જ્યોતિષો			
૧	" સૌધર્મ		૫૦ થી.	૨૩ માં.
૧	" સૌધર્મકિલ્બિષ		૫૦ થી	૨૩ માં
૧	" ઈશાન		૪૦ થી	૨૩ માં.
૬	" સનતથી સહસ્રાર		૨૦ થી	૨૦ માં.
૯	" લોકાન્તિક		૨૦ થી	૨૦ માં
૨	" સનત કિલ્બિષ,	}	૨૦ થી	૨૦ માં.
૧૮	પર્યાપ્તિ આનંદથી સર્વાર્થ સુધીના			
૯૮	*અપ૦ દેવ		પર્યાપ્તિવત.	૦.

* નારક અને દેવના ભેદમાં અપર્યાપ્તિ કહ્યા તે કરણ અપર્યાપ્તિ જાણવા, પરંતુ લબ્ધિ અપર્યાપ્તિ નહિ. શેષ સર્વ અપર્યાપ્તિ ભેદમાં લબ્ધિ અપર્યાપ્તિ જાણવા.

૧ નારક અને દેવો અપર્યાપ્તિ અવસ્થામાં મરણ પામતા નથી માટે ગતિને સ્થાને ૦ શૂન્ય છે

તિર્યંચના ૪૮ ભેદમાં

૪	આં ૫૦ પૃથ્વી	}	૨૪૩ થી. ૧૭૯ માં.	
	,, ૫૦ અપ્			
	,, પ્રત્યેં ૫૦ વનં			
૨	આં ૫૦ અગ્નિ	}	૧૭૯ થી.	૪૮ માં
	,, વાયુ			
૧૧	પૃથ્વ્યાદિના શેષ ૨ (૧૧) ભેદમાં		૧૭૯ થી.	૧૭૯ માં
૬	અગ્નિ-વાયુના શેષ ૩ (૬) ભેદમાં		૪૮ થી.	૪૮ માં.
૬	વિકલેન્દ્રિય		૧૭૯ થી	૧૭૯ માં
૧૦	સમ્મૂળં તિં ૫ંચેં		૧૭૯ થી.	૩૯૫ માં
૧	૫૦ ગં ૪૮૫૨૦		૨૬૭ થી.	૫૨૭ માં
૧	,, સ્થલચર		૨૬૭ થી.	૫૨૧ માં
૧	,, ખેચર		૨૬૭ થી.	૫૧૯ માં
૧	,, ઉર સર્પ		૨૬૭ થી	૫૨૩ માં
૧	,, ભુજસર્પ		૨૬૭ થી.	૫૧૭ માં
૫	અપં ૩૦ તિં ૫ંચેં		૧૭૯ થી.	૧૭૯ માં

મનુષ્યના ૩૦૩ ભેદમાં

૧૫	પર્યાપ્તિ કર્મભૂમિના	૨૭૬ થી	૫૬૩ માં
૧૫	અપં ૩૦ કર્મં ના	૧૭૧ થી	૧૭૯ માં.
૫	પર્યાપ્તિ હિમવંતના	૨૦ થી.	૧૨૬ માં
૫	,, હિરણ્યં ના	૨૦ થી.	૧૨૬ માં
૫	,, હરિવર્ષના	૨૦ થી.	૧૨૮ માં
૫	,, રમ્યકના	,,	,,
૫	,, ઉત્તરકુરના	,,	,,

૨ પૃથ્વીઆદિ ૩ સૂક્ષ્મના પર્યાપ્તિ અપર્યાપ્તિ ગણવાથી ૬ ભેદ, ૧ આં અપં પૃથ્વી, ૧ આં અપં અપ, ૧ આં અપં સાધારણ વનસ્પતિ, ૧ આં પર્યાપ્તિ સાધાં વનસ્પતિ, ૧ આં અપં પ્રત્યેક વનં

૩ સૂક્ષ્મ અગ્નિ અને વાયુના પર્યાપ્તિ અપર્યાપ્તિ ગણતા ૪, તથા ૧ આં અપં અગ્નિ, ૧ આં અપં વાયુ.

૫	”	દેવકુંડના	”	”
૫૬	”	અન્તર્દ્વીપના	૨૫ થી.	૧૦૨ માં.
૮૬	અપ૦ સર્વે	યુગલિક	૦૪ અથવા તેતેક્ષેત્રવત્)	૫૦
૧૦૧	સમ્ભૂ૦ મનુષ્ય		૧૭૧ થી.	૧૭૬ માં.
		યુગલિક ચતુષ્પદ—તે તે ક્ષેત્રના	યુગ૦ મનુષ્યવત્	
		યુગલિક ખેતર	} —૨૫ થી	૧૦૨ માં
		(અન્તર્દ્વીપવત્)		

અહિ યુગલિક ચતુષ્પદોનુ આયુષ્ય ૩૦ અકર્મભૂમિ અને ૫૬ અન્તર્દ્વીપતુલ્ય પણ છે, અને યુગલિક ખેતરોનુ આયુષ્ય તો ૫૬ અન્તર્દ્વીપતુલ્યજ છે, માટે તે તે ક્ષેત્રોમાં યુગલિક મનુષ્યોવત્ યુગલિક ચતુષ્પદની અને ખેતરની આગતિ ગતિ કહેવી. અને જલચર, ઉરઃપરિસર્પ, અને ભુજપરિસર્પ તો યુગલિક હોય જ નહિં.

૨૪ વેદ દ્વાર

વેયતિય તિરિનરેસુ, इत्थी पुरिसो य चउविहसुरेसु, ।
थिरविगलनारणसु नपुंसवेओ हवइ एगो. ॥ ४० ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

वेदत्रिकं तिर्यग्गुरयो, स्त्री पुरुषश्च चतुर्विधसुरेषु
स्थिरविकलनारकेषु, नपुंसकवेदो भवत्येकः ॥ ४० ॥

અન્ય સહિત પદ્મછેદ

तिरि नरेसु तिय वेय, चउ विह सुरेसु इत्थी य पुरिसो.
थिर विगल नारणसु, एगो नपुंस-वेओ हवइ ॥ ४० ॥

શબ્દાર્થ:—

इत्थी=સ્ત્રી વેદ

पुरिसो=પુરુષ વેદ

य=અને

चउविह=ચાર પ્રકારના (૧૩
દ'ઉકના)

नपुंसवेओ=નપુંસક વેદ
हवइ=છે.

૪-૫ અપર્યાપ્ત યુગલિક મનુષ્યો મરણ પામતા નથી, માટે ગતિને સ્થાને
૦ શૂન્ય છે. તેમજ યુગલિક મનુષ્યના સંબંધમાં લબ્ધિ અપર્યાપ્ત
પણુ છે નહિ તેથી આગતિ પણ નથી, અથવા કરણ અપર્યાપ્તપણુ
સ્વીકારીએ, તો આગતિ તે તે ક્ષેત્રના પર્યાપ્ત યુગલિક વત્ કહેવી.

ગાયાર્થ—

તિર્યચો અને મનુષ્યોમાં ત્રણ વેદ છે, ચારેય પ્રકારના દેવોમાં સ્ત્રી અને પુરુષ વેદ છે, સ્થાવર, વિકલેન્દ્રિય, અને નારકોમાં કેવળ એક નપુસક વેદ છે

વિશેષાર્થ—

યુગલિક તિર્યચો અને યુગલિક મનુષ્યોમાં નપુસક વેદ નથી, તથા એકેન્દ્રિયાને પણ ૧૨ મી ગાથામાં મૈથુન વિગેરે સંજ્ઞા કહી છે, તેથી અસ્પષ્ટ નપુસક વેદ છે, અને સનતકુમારથી સર્વાર્થ મુખીના દેવોમાં ૧ પુરુષવેદજ છે.

૨૪ દંડકમાં ૩ વેદ.

૧ ગાં તિર્યચને	} ૩	૧૩ દેવમાં ૨ (સ્ત્રી ૦ પુ ૦)
૧ ગાં મનુષ્યને		૯ શેષ દંડકમાં ૧ (નપુ ૦)

॥ સમ્ભૂચ્છિંમ તિર્યચ પંચેન્દ્રિય તથા સમ્ભૂં મનુષ્યમાં
૨૪ દ્વાર ॥

- (૧) શરીર ૩—સર્વને ઓદારિક-તૈજસ=કાર્મણ એ ૩ શરીર હોય
- (૨) અવગાહના—સર્વને સમ્ભૂચ્છિંમોની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના જલચરની ૧૦૦૦ યોજન, ચતુષ્પદની ગાઉ પૃથક્ત્વ (૨ થી ૯ ગાઉ), ખેચરની ધનુષ્ પૃથક્ત્વ (૨ થી ૯ ધનુષ્), ઉર પરિસર્પની યોજન પૃથક્ત્વ (૨ થી + ૯ યોજન), અને ભુજપરિસર્પની ધનુષ્ પૃથક્ત્વ, તથા સમ્ભૂં મનુષ્યોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પણ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે
- (૩) સંઘયણ—૧ સર્વને ૧ છેવડું સંઘયણ છે.
- (૪) સંજ્ઞા ૪-૧૦—સર્વને ૪ અથવા ૧૦ સંજ્ઞા છે.
- (૫) સંસ્થાન ૧—સર્વને હુંડક સંસ્થાન છે
- (૬) કપાય ૪—સર્વને ક્રોધ-માન-માયા-લોભ એ ચારે કપાય છે,

- (૭) લેશ્યા ૩—કૃષ્ણ-નીલ-કાપોત એ ૩ લેશ્યા સર્વને છે.
- (૮) ઇન્દ્રિય ૫—પાંચે ઇન્દ્રિય છે.
- (૯) સમુદ્ઘાત ૩—વેદના મરણ-કષાય એ ૩ સમુદ્ઘાત છે
- (૧૦) દ્રષ્ટિ ૨—૧ મિથ્યા દૃષ્ટિ અને ૧ સમ્યગ્ દૃષ્ટિ એ ૨ દૃષ્ટિ સમ્મૂઠિતિ પંચેઠ ને છે, ત્યાં અપર્યાપ્તિ અવસ્થામાં વિકલેન્દ્રિયવત્ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વનો સદ્ભાવ હો-
હોવાથી સમ્યગ્ દૃષ્ટિ કેટલાક સમ્મૂઠિતિ પંચેઠ ને હોય છે, અને પર્યાપ્તિ અવસ્થામાં સર્વે મિથ્યાદૃષ્ટિ-
વાળા જ હોય છે. તથા સમ્મૂઠિતિ મનુષ્યને તો બંને અવસ્થામાં ૧ મિથ્યા દૃષ્ટિ જ છે
- (૧૧) દર્શન ૨—સર્વને ૧ ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન એમ ૨ દર્શન છે.
- (૧૨) જ્ઞાન ૨—શ્રી સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાય પ્રમાણે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વમાં જ્ઞાન માનેલું હોવાથી સિદ્ધાન્તમાં સ-
મ્મૂઠિતિ પંચેઠ ને અપર્યાપ્તિ અવસ્થામાં ૧ મતિ-
જ્ઞાન ૧ શ્રુતજ્ઞાન એ ૨ જ્ઞાન કહ્યાં છે, અને કર્મ-
બંધના અભિપ્રાય પ્રમાણે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વમાં અજ્ઞાન માનેલું હોવાથી સમ્મૂઠિતિ પંચેઠ ને જ્ઞાનનો અભાવ કહ્યો છે તથા સમ્મૂઠિતિ મનુષ્યને તો બંને અવસ્થામાં જ્ઞાનનો અભાવ છે.
- (૧૩) અજ્ઞાન ૨—શ્રી સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાય પ્રમાણે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વમાં જ્ઞાન માનેલું હોવાથી સિદ્ધાન્તમાં સમ્મૂઠિતિ પંચેઠ ને અપર્યાપ્તિ અવસ્થામાં ૧ મતિજ્ઞાન ૧ શ્રુતજ્ઞાન એ ૨ જ્ઞાન કહ્યાં છે, અને કર્મબંધના અભિપ્રાય પ્રમાણે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વમાં અજ્ઞાન માનેલું હોવાથી સમ્મૂઠિતિ પંચેઠ ને જ્ઞાનનો

+ મહોરગ જાતિના સમ્મૂઠિતિ ઉપરિસર્પો તો શતપૃથક્ત્વ (ઉત્કૃષ્ટ ૯૦૦) યોજન પ્રમાણના પણ હોય છે, પરન્તુ કાષ્ઠપણ અપેક્ષાથી તે અવગાહના શાસ્ત્રમા ગણી નથી, પરન્તુ બં સંગૃહણિની વૃત્તિમા લખેલી કાષ્ઠ આચાર્યકૃત ગાથામા એ સમ્મૂઠિતિ મહોરગોની અપેક્ષાએ મચ્છુરગા જોયણ સહસ્ત્રં એ ચોથું પદ કહ્યું છે.

અભાવ કહ્યો છે તથા સમ્મૂં મનુષ્યોને તો બન્ને અવસ્થામાં જ્ઞાનનો અભાવ છે.

(૧૩) અજ્ઞાન ૨—મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન એ ૨ અજ્ઞાન સર્વને હોય છે.

(૧૪) યોગ ૪—અસત્યામૃષા વચનયોગ, ૧ ઔદારિક કાયયોગ, ૧ ઔદારિક મિશ્ર કાયયોગ, અને ૧ તૈજસકાર્મણ્ય કાયયોગ એ ૪ યોગ સર્વને હોય

(૧૫) ઉપયોગ ૬—જ્ઞાનદ્વારમાં કહ્યા પ્રમાણે સિદ્ધાન્તનેમતે—મતિ-જ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાન-મતિઅજ્ઞાન-શ્રુતઅજ્ઞાન—અશ્લુદ્દર્શન અને અઅશ્લુદ્દર્શન એ ૬ ઉપયોગ હોય, અને કર્મ-ગ્રન્થમતે—૨ જ્ઞાન રહિત ૪ ઉપયોગ હોય (ત્યાં ૬ ઉપયોગ અપર્યાં અવસ્થામાં જ હોય અને પર્યાપ્તિ અવસ્થામાં ૪ ઉપયોગ હોય.) તથા સમ્મૂં મનુષ્યોને તો ઉભયમતે ૪ ઉપયોગજ હોય.

(૧૬) ઉપપાત્ત—એક સમયમાં જઘન્યથી ૧-૨-૩, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત ઉપપન્ન થાય.

(૧૭) ચ્યવન—એક સમયમાં જઘન્યથી ૧-૨-૩, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત મરણ પામે.

વિરહ—સમ્મૂંતિં ૫ ચૈન્દ્રિયના ૫ ભેદમાંના પ્રત્યેક ભેદમાં જઘન્ય વિરહ ૧ સમય, તથા ઉત્કૃષ્ટ વિરહ અન્તર્મુહૂર્ત્ છે, અને સમ્મૂં મનુષ્યોનો જઘન્ય વિરહ ૧ સમય તથા ઉં વિરહ ૨૪ મુહૂર્ત્ છે

(૧૮) સ્થિતિ—સમ્મૂં જલચરનું આયુષ્ય ૧ પૂર્વકોટ વર્ષ, ચતુષ્પદનું ૮૪૦૦૦ વર્ષ, ઉરઃપરિસર્પનું ૫૩૦૦૦ વર્ષ, ભુજ-પરિસર્પનું ૪૨૦૦૦ વર્ષ, અને ખેચરનું ૭૨૦૦૦ વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય છે. તથા એ સર્વેનું જઘન્ય આયુષ્ય અન્તર્મુહૂર્ત્ છે, તથા સમ્મૂં મનુષ્યનું તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બન્નેય પ્રકારનું આયુષ્ય અન્તર્મુહૂર્ત્ પ્રમાણ છે.

(૧૯) પર્યાપ્તિ ૫—સર્વને મનઃપર્યાપ્તિ વિના ૫ પર્યાપ્તિઓ છે, પરન્તુ તદ્વાપત એ છે કે—સમ્મૂં તિં ૫ચેં છવો પાંચે પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી શકે છે, અને સમ્મૂં

મનુષ્યો પૃથ્વીપૃથ્વી પૂર્ણ કર્યા વિના (પ્રાયઃ ૩
પૃથ્વીપૃથ્વી પૂર્ણ કરીને) મરણ પામે છે.

(૨૦) કિમાહાર ૬—સર્વને ૬ દિશિનો આહાર હોય છે, કારણ કે
એ સમ્ભૂચ્છિમ પંચેન્દ્રિયો ત્રસનાડીમાંજ રહ્યા છે.

(૨૧) સંગ ૧—સર્વને ૧ હેતુવાદો પદેશિકી સંજ્ઞા છે, શેષ ૨ નથી.
જો કે આ સમ્ભૂચ્છિમોને કિંચિત્ દ્રવ્યમન છે, તોપણ
અદ્યતાની વિવક્ષાએ મનરહિત જાણવા.

(૨૨) ગતિ ૨૨—સમ્ભૂચ્છિમ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયો ચારે ગતિમાં
ઉત્કૃષ્ટથી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગના આયુષ્ય
સહિત ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં નરકગતિમાં જાય તો
પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ૪ થા પ્રતર સુધી જાય,
દેવગતિમાં જાય તો ભવનપતિ અને વ્યન્તરમાં ઉત્પન્ન
થાય, તે પણ પદ્યોના અસંખ્યાતમા ભાગના આ-
યુષ્યવાળામાંજ. તથા મનુષ્યગતિમાં જાય તો ઉત્કૃ-
ષ્ટતઃ અકર્મભૂમિના યુગલિક થાય, અને કર્મભૂમિમાં
સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા થાય. તથા તિર્યચગ-
તિમાં જાય તોપણ અકર્મભૂમિના યુગલિક તિર્યચ
થાય, તેમજ એકેન્દ્રિયાદિ આઠ પદમાં, અસંજ્ઞિ
તિર્યચમાં અને સમ્ભૂ મનુષ્યમાં પણ ઉત્પન્ન થાય,
જેથી ગતિ ૨૨ દંડકમાં છે.

તથા સમ્ભૂ મનુષ્યો તો દેવગતિ, નરકગતિમાં
ઉત્પન્ન થતા નથી, અને તિર્યચ તથા મનુષ્યમાં ઉ-
ત્પન્ન થાય, તો યુગલિક મનુષ્ય અને યુગલિક તિર્યચ
સિવાયના સર્વ ભેદમાં ઉત્પન્ન થાય છે. જેથી ગતિ
એકેન્દ્રિયાદિ ૧૦ પદમાં-દંડકમાં છે.

(૨૩) આગતિ ૮—પાંચે પ્રકારના સમ્ભૂ તિં ૫ પંચેન્દ્રિયમાં એકે-
ન્દ્રિયાદિ ૧૦ પદ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અને સમ્ભૂ
મનુષ્યમાં અગ્નિ તથા વાયુ એ બે પદ રહિત ૮ પદ
(૩ એકેન્દ્રિય-૩ વિકલે-૧ ગાં તિં ૧ ગાં મનુ
એ ૮ દંડક) આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

(૨૪) વેદ ૧—સર્વને ૧ નપુંસક વેદ હોય છે. તથા લિંગથી

વિચારીએ તો સમ્બૂં તિં પંચેન્દ્રિયો ત્રણે લિંગ-
વાળા હોય છે, અને સમ્બૂં મનુષ્યો નપુંસક લિંગ-
વાળા હોય છે.

- (૨૫) અલ્પબહુત્વ—સમ્બૃહ્દિમ મનુષ્યો ગર્ભજ મનુષ્યથી અસં-
ખ્ય ગુણ છે, અને બાદર અગ્નિકાયથી અસંખ્યા-
તમા ભાગ જોડેલા છે તથા સમ્બૂં તિં પંચેન્દ્રિ-
યોનું અલ્પબહુત્વ ગર્ભજ તિર્યચ પંચેં તુલ્ય
જાણવું, કારણ કે સમ્બૂં તિં પંચેં નું અલ્પબહુત્વ
શાસ્ત્રોમાં જૂદું માલમ પડતું નથી.

અલ્પ બહુત્વ.

પજ્જમણુ, વાયરગ્ગી, વેમાણિય, ભવણ, નિરય, વંતરિયા ।
જોહસ, ચડ, પણતિરિયા, વેહંદિ, તેહંદિ, મૂ, આઝા ॥૪૧॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

પર્યાપ્તમનુજવાદરાગ્નિવૈમાનિકભવનપતિનૈરયિકવ્યન્તરકાઃ
જ્યોતિશ્ચતુષ્ચેન્દ્રિયતિર્યચ્ચો, દ્વીન્દ્રિયત્રોન્દ્રિયમ્વાપ ॥૪૧॥

અન્યથ સહિત પદચ્છેદ

પજ્જ મણુ વાયર અગ્ગી, વેમાણિય ભવણ નિરય વંતરિયા
જોહસ ચડ પણ તિરિયા, વેહંદિ તેહંદિ મૂ આઝ ॥૪૧॥

શબ્દાર્થ —

વાયર=બાદર

| અગ્ગી=અગ્નિ

ગાથાર્થ:—

પર્યાપ્ત મનુષ્યો, (પર્યાં) બાદર અગ્નિકાય, * વૈમાનિક*
હેવો, *નારકો, *વ્યન્તર હેવો, *જ્યોતિષી હેવો, *ચતુરિ-
ન્દ્રિય, ૧પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, ૧દ્વીન્દ્રિયો, ૧ત્રીન્દ્રિયો, *પૃથ્વી-
કાય, *અપૂકાય, ॥૪૧॥

* આ નિશાનીને સ્થાને અધિક એટલે પૂર્વ સખ્યાથી અસખ્યાત
ગુણ જીવો જાણવા.

૧ આ નિશાનીને સ્થાને અધિક એટલે પૂર્વસખ્યાથી વિશેષાધિક
(એટલે મપૂર્ણ દ્વિગુણ નહિ) જીવો જાણવા.

વાઝ, વળસ્સહ, ચ્ચિય, અહિયા અહિયા કમેણિમે હુંતિ ।
સવ્વેવિ હમે ભાવા જિના ! મણ્ઠાંતસો પત્તા ॥૪૨॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

વાયુર્વનસ્પતિશ્ચૈવાધિકાઽધિકા ક્રમેણેમે ભવન્તિ
સર્વેઽપીમે ભાવા હે જિના ! મયાઽનન્તશ પ્રાપ્તા ॥૪૨॥

અન્ય સહિત પદ્મછેદ

વાઝ વળસ્સહ હમે કમેણ ચ્ચિય અહિયા અહિયા હુંતિ
(હે) જિના હમે સવ્વે અવિ ભાવા મણ્ઠાંતસો પત્તા ॥૪૨॥

શબ્દાર્થ —

વાઝ=વાયુકાય

વળસ્સહ=વનસ્પતિકાય

ચ્ચિય=નિશ્ચય

અહિયા અહિયા=અધિક અધિક

કમેણ=અનુક્રમે

હમે=એ (૨૪ ૬૦૩૫૬૧)

હુંતિ=છે

સવ્વેઽવિ=સર્વે પશુ

હમે=એ (૨૪ ૬૦૩૫૬૧)

ભાવા=ભાવો

જિના=હું જિનેશ્વરો !

મણ્ઠ=મેં

અણંતસો=અનન્તવાર

પત્તા=પ્રાપ્ત કર્યા છે

ગાથાર્થ—

*વાયુકાય અને -વનસ્પતિકાયઃ અનુક્રમે એ અધિક
અધિક છે હું જિનેશ્વરો ! એ સર્વે ભાવો મેં અનન્ત
વાર પ્રાપ્ત કર્યા છે.

વિશેષાર્થ—

એ પ્રમાણે ૨૪ ૬૦૩નું અદ્યપ્યહુત્વ કહીને હવે અન્થકર્તા
આ ૬૦૩ પ્રકરણ રચનાના પ્રયોજન રૂપે પોતાનું દુઃખ પ્રગટ
કરે છે કે—“ હું શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતો ! હું એ ૨૪ ૬૦૩માં
અનન્તવાર ભ્રમ્યો છું. ”

અહિં સમજવા યોગ્ય એ છે કે—આત્મધર્મ સન્મુખ નહિ
થયેલા જીવો એ ૨૪ ૬૦૩માં અનન્તવાર ભ્રમ્યા છે, ભ્રમે છે,
અને હજી પણ અનન્તકાળ સુધી ભ્રમશે કોઈપણ જીવભેદ પ્રાયઃ
એવો નથી કે જેમાં જીવ અનન્તવાર ન ભ્રમ્યો હોય ! કહ્યું છે કે—

ન સા જાઈ, ન સા જોળી, ન તં ઠાળ, ન ત કુલં,
ન જાયા, ન મુઆ, જત્ય, જીવા, વાર અળતસો ॥૧૧॥

અર્થ—એવી કેઈ જાતિ (એકેન્દ્રિયદિ), (ચોરાશી લાખ યોનિમાંની) એવી કેઈ યોનિ, એવું કેઈ સ્થાન-ક્ષેત્ર તેમજ એવું કેઈ (કુલકોડીની સંખ્યામાં ગણાતું) કુલ, નથી, કે જેમાં સર્વે જીવો અનંતવાર ન જન્મ્યા હોય, કે ન મરણ પામ્યા હોય. અર્થાત્-સર્વ જાતિમાં, યોનિમાં, સ્થાનમાં અને કુલમાં આ જીવ અથવા સર્વે જીવ અનંતવાર જન્મ્યા છે, અને મરણ પામ્યા છે.

સંસારથી કંટાળી મોક્ષ માટે પ્રાર્થના

સંપદ તુમ્હ ભત્તસ્સ દંડગપયમમણમગ્ગહિયયસ્સ ।

દંડતિયવિરય (ઈ) સુલહં લહુ મમ દિંતુ મુક્ખપયં ॥૪૩॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

સંપ્રતિ તવ ભક્તસ્ય, દણ્ડકપદભ્રમણમગ્ગહૃદયસ્ય
દણ્ડત્રિકચિરત(તિ) સુલમં, લઘુ મમ દદતુ મોક્ષપદમ્ ॥ ૪૩ ॥
અન્વય સહિત પદ્મછેદ.

સંપદ દંડક પય મમણ મગ્ગ હિયયસ્સ તુમ્હ ભત્તસ્સ મમ લહુ
તિય દંડ વિરય (ઈ) સુલહં મુક્ખપયં દિંતુ ॥ ૪૩ ॥

શબ્દાર્થ:-

સંપદ=સંપ્રતિ, વર્તમાન સમયે,
હવે.

દંડગપય=દંડપદ (ને વિષે
મમણ=(કરવાથી)

મગ્ગ=ભ્રમ, ખેડ પામેલ, ખેડ-
યુક્ત

હિયયસ્ય=હૃદયવાળા

દંડતિય=ત્રણ દંડની, ત્રણ
યોગની

ચિરય(ઈ)=વિરક્ત, નિવૃત્ત થયે

તુમ્હ=તમારા

ભત્તસ્સ=ભક્તને

લા જીવોને (અથવા
વિરતિથી, નિવૃત્તિથી)

સુલહં=સુલભ, સહજે પ્રાપ્ત
થવા યોગ્ય

લહુ=શીઘ્ર, જલ્દી

મમ=મને

દિંતુ=આપો

મુક્ખપયં=મોક્ષપદ

ગાથાર્થ:—

દંડક પદોમાં ભ્રમવાથી હતાશ હૃદયવાળા તમહારા ભક્તને હવે ત્રણ દંડની વિરતિથી સહેલાઈથી મળે તેવું મોક્ષ પદ જલ્દી આપો.

વિશેષાર્થ:—

ગાથામાં કહે છે કે—“હું શ્રી રૂઝ જિનેશ્વરો । હવે તે રૂઝ દંડમાં ભ્રમણ કરવાથી અતિ ખેદ પામેલ હૃદયવાળા આ તમારા ભક્તને ત્રણ દંડની એટલે મનદંડ વચનદંડ અને કાયદંડની નિવૃત્તિથી (ત્યાગથી) મુલત્ત એવું મોક્ષપદ શીઘ્ર આપો.”

અન્થકર્તાની આ મોક્ષપદનો પ્રાર્થનામાં—૧ દંડભ્રમણથી ઉત્પન્ન થતો ખેદ, ૨ ત્રણ દંડનો ત્યાગ, અને ૩ (ત્રણ દંડના ત્યાગથીજ) મોક્ષપદનો (જ) પ્રાપ્તિ, એ ૩ મુખ્ય વિષય છે, તે સંબંધિ સંક્ષિપ્ત સમજ આ પ્રમાણે—

૧ દ્વંદ્વક્રમણથી રોદ—તિર્યચગતિના ૯ દંડમાં તથા નારકના ૧ દંડમાં જે દુઃખ છે, તે સર્વને જાણીતું છે, તેમજ મનુષ્યના ૧ દંડમાં સુખ અને દુઃખ મિશ્ર છે, અને દેવગતિના ૧૩ દંડમાં જે કે પૌદ્ગલિક સુખ છે, તે પણ લૌભવૃત્તિની અધિકતાથી ત્યાં પણ વાસ્તવિક દુઃખ છે, કારણ કે મનુષ્યોની માફક દેવોમાં કલેશ, મારામારી—દેવાંગનાઓની ચોરી—પરસ્પર ઇર્ષ્યાઈત્યાદિ હોવાથી દેવોની જીંદગી પણ આત્મસન્મુખ થયેલા જીવને સોનાની બેદીમાં નાખેલા કેદીની માફક દુઃખ ઉપજવનારી લાગે છે. એ પ્રમાણે કોઈપણ દંડમાં વાસ્તવિક સુખ નથી. કેવળ મનુષ્યનાજ ૧ દંડમાં જે મન વચન કાયાનો સંયમ જળવાય તો આત્મિક સુખમાં આગળ વધી અન્તે મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરાવે છે. માટે રૂઝ દંડકના ભ્રમણનો ખેદ અહિં અન્થકર્તાએ પ્રગટ કર્યો—કહ્યો છે.

૨ ત્રણ દંડનો ત્યાગ—સંસારની સર્વ ઉપાધિઓ અને સંસારભ્રમણનું મૂળ કારણ મન વચન કાયાના અશુભ યોગ છે, માટે

૧ આ અન્થકર્તાએ પોતે વિરચ પદવડે “વિરકત થયેલા જીવને” એશો અર્થ દેવોપજ્ઞ અવચૂરિમાં લખ્યો છે, અને વૃત્તિકર્તા વિરદ્ધ પદવડે ‘વિરતિથી’ એવો અર્થ કર્યો છે. અને એ બન્ને અર્થ અનુકુળજ છે

તે ત્રણે પ્રકારના અશુભ યોગનો ત્યાગ થાય તો ૬૭૬બ્રમણ સદા-
કાળને માટે નષ્ટ થાય, અને આત્મધર્મ પણ પ્રાપ્ત થાય તે માટે
એ નિશ્ચિત વાત છે કે મન વચન કાયાની વૃત્તિઓ રોકાય તો જ
ભોક્ષુષની પ્રાપ્તિ છે

૩ મોક્ષપદની ઇચ્છા—પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે જીવને સર્વ સ્થાને
વાસ્તવિક દુઃખજ છે, અને અનન્ત સુખનું ધામ (સ્થાન) તો તેવળ
ભોક્ષપદજ છે, માટે આત્મિક સુખના અભિલાષી જીવોને તો એ
ભોક્ષપદ જ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

પ્રશસ્તિ—ગુરુ કૃમ-સંખંધ.

સિરિ-જિણહંસમુળીસર-રજ્જે સિરિ-ધવલચંદસીસેણ
ગજસારેણ લિહિયા, એસા વિન્નત્તિ અપ્પહિયા ॥૪૪॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

શ્રીજિનહંસમુનીશ્વરરાજ્યે શ્રીધવલચન્દ્રશિષ્યેણ

ગજસારેણ લિખિતા, ઇસા વિજ્ઞપ્તિરાત્મહિતા ॥૪૪॥

અન્યથ સહિત પદચ્છેદ

સિરિ જિણહંસ મુળીસર (મુણિ હસર) રજ્જે સિરિ ધવલચંદ સીસેણ
ગજ સારેણ અપ્પ હિયા એસા વિન્નત્તિ લિહિયા ॥૪૪॥

શબ્દાર્થ —

સિરિ=શ્રી
જિણહંસ=જિનહંસ નામના
મુળીસર=(મુનિના ઇશ્વર) આ-
ચાર્ય(ના)
ગજસારેણ=ગમુસાર મુનિએ
લિહિયા=લખી, રચી
એસા=આ

રજ્જે=રાજ્યમાં-શાસનમાં
સિરિ=શ્રી
ધવલચંદ=ધવલચંદ્ર મુનિના
સીસેણ=શિષ્યે
વિન્નત્તિ=આત્મહિતવાળી
અપ્પહિયા=આત્મહિતવાળી
અથવા પોતાના હિતવાળી

ગાયાર્થ —

આત્મહિત કરનારી આ વિજ્ઞપ્તિ શ્રી જિનહંસ મુ-
નીશ્વરના રાજ્યમાં શ્રી ધવલચંદ્ર મુનિના શિષ્ય શ્રી ગજ-
સાર મુનિએ લખી છે ॥૪૪॥

વિશેષાર્થ:—

આ પ્રકરણના કર્તા શ્રી ગજસાર મુનિ શ્રી જિનહંસસૂરિ નામના આચાર્યના રાજ્યમાં-શાસનમાં થયા છે. શ્રીજિનહંસસૂરિ ખરતરચ્છના આચાર્ય હતા, તથા શ્રી ગજસાર મુનિ શ્રી ઘવલ-ચંદ્રમુનિના શિષ્ય હતા. તેઓ સંવિગ્નપંડિત શ્રી અમયોદયગણિની પાસે લાલન પાલન થયેલા (એટલે તેમની પાસે દીર્ઘકાળ રહેલા) હતા. તે શ્રી ગજસારમુનિએજ આ ૬૦૩ પ્રકરણના સ્વરૂપમાં શ્રી ૨૪ જિનેન્દ્રોની સ્તુતિ-વિજ્ઞાપ્તિ-વિનંતિ કરી છે, અને તે વિજ્ઞાપ્તિ અવશ્ય આત્મકલ્યાણવાળી છે, કારણ કે ગ્રન્થરચનામાં પર જીવનું કલ્યાણ ભજનીય-વિકલ્પે (અનિયત) છે. અને સ્વકલ્યાણ તો અવશ્ય છે, તે માટે કહ્યું છે કે—

ન ભવતિ હિ ધર્મ શ્રોતુ, સર્વસ્યૈકાન્તતો હિતશ્રવણાત્
બ્રુવતોઽનુગ્રહશુષ્કયા, વક્તુસ્ત્વેકાન્તતો ભવતિ ॥૧॥

અર્થ:—કલ્યાણવચનો સાંભળવાથી સર્વે શ્રોતાઓને ધર્મ થાયજ એવો એકાન્ત નિયમ નથી, પરંતુ અનુગ્રહ (ઉપકાર)—બુદ્ધિવંતે કલ્યાણવચનો કહેનાર વક્તાને તો ધર્મ થાયજ, એવો એકાન્ત-નિયમ છે. ॥૧॥ પુનઃ પણ કહ્યું છે કે—

અસ્તુ વા માઽસ્તુ વા વોધ, પરેષાં કર્મયુગતઃ

તથાપિ વક્તુર્મહતી નિર્જ્જરા ગદિતા જિન ॥૨॥

અર્થ:—કર્મના યોગથી અન્ય જીવોને (શ્રોતાઓને) બોધ (જ્ઞાનપ્રાપ્તિ-ધર્મપ્રાપ્તિ) થાય અથવા ન પણ થાય, પરંતુ શ્રી જિનેશ્વરેએ “બોધવચનો કહેનારને તો અવશ્ય મહા નિર્જર્ણ થાયજ” એમ કહ્યું છે. ॥ ૨ ॥

ઉપર લખેલા ૬૦૩ પ્રકરણના અર્થમાં મતિદોષથી જાણ્યે વા અજાણ્યે સૂક્ષ્મ અથવા સ્થૂલ ભૂલચૂક રહી ગઇ હોય, તે સજ્જનો સુધારીને વાંચશે, એવી અમારી ભલામણ છે.

इति श्री जैनश्रेयस्करमण्डलाख्यसंस्थान्तर्गतानेकधार्मिकव्यवहृति-सचालकस्य महिसानाख्यनगरनिवासिन श्रेष्ठिवर्यश्रीयुत वेणिचन्द्र-सुरचन्द्रस्य सत्प्रेरणातः श्रीयुतानुपचन्द्रमलुकचन्द्रस्य विद्यार्थि-चदुलाल न्दानचन्देन लिखितः संस्थया च संशोधित-वर्धित-विश दीकृतः श्रीदण्डकप्रकरणाविशेषार्थः समाप्तः

નં.	૨૪ દંડક	શરીર	મૂળ શરીરની અવગાહના.	
	નગકાદિ		જથ્થા	ઉત્કૃષ્ટ.
૧	૧ રત્નપ્રભા	વૈ તૈ કા	૩ હાથ	૭૧૧ ધ. ૬ આ.
૨	૨ શકરે પ્રભા	વૈ તૈ કા.	૭૧૧ ધ ૬ આ	૧૫૧૧ ધ. ૧૨ આ
૩	૩ વાલુકા પ્રભા	વૈ તૈ કા	૧૫૧૧ ધ ૧૨ આ	૩૧૧ ધ.
૪	૪ પદ પ્રભા	વૈ તૈ કા	૩૧૧ ધ૦	૬૨૧૧ ધ.
૫	૫ ધુમ પ્રભા	વૈ તૈ કા	૬૨૧૧ ધ૦	૧૨૫ ધ.
૬	૬ તમ પ્રભા	વૈ તૈ કા	૧૨૫ ધ૦	૨૫૦ ધ
૭	૭ તમસ્તમ. પ્રભા	વૈ તૈ કા.	૨૫૦ ધ૦	૫૦૦ ધ
૨	અસુર કુમાર	વૈ તૈ કા	અ. અ ભા	૭
૩	નાગ કુમાર	વૈ તૈ કા	અ અ ભા	૭
૪	સુવર્ણ કુમાર	વૈ તૈ કા	અ અ ભા.	૭
૫	વિદ્યુત કુમાર	વૈ તૈ કા	અ અ ભા	૭
૬	અગ્નિ કુમાર	વૈ તૈ કા	અ અ ભા.	૭
૭	દ્વિપ કુમાર	વૈ તૈ કા	અ અ ભા	૭
૮	ઉદધિ કુમાર	વૈ તૈ કા	અ અ ભા.	૭
૯	દિશિ કુમાર	વૈ તૈ કા.	અ અ. ભા	૭
૧૦	પવન કુમાર	વૈ તૈ કા	અ અ ભા	૭
૧૧	મેઘ કુમાર	વૈ તૈ કા	અ. અ ભા.	૭
૧૨	પૃથ્વી કાય	ઓ તૈ કા.	અ અ ભા	અ. અ ભા.
૧૩	અપ્ કાય	ઓ તૈ કા	અ અ ભા	અ અ ભા.
૧૪	તેહ કાય	ઓ તૈ કા	અ અ ભા	અ અ. ભા
૧૫	વાહિ કાય	ઓ વૈ તૈ કા	અ અ ભા.	અ અ ભા
૧૬	વનસ્પતિ કાય	ઓ તૈ કા	અ અ ભા	૧૦૦૦યોગીઅધિક
૧૭	ખે ઇદ્રિય	ઓ તૈ કા	અ અ ભા	૧૨ યોજન
૧૮	તે ઇદ્રિય	ઓ તૈ કા	અ અ ભા	ત્રણ ગાઉ
૧૯	ચક્રિદ્રિય	ઓ તૈ કા	અ અ ભા	૧ યોજન
૨૦	ગર્ભજ તિર્યચ	ઓ વૈ તૈ કા	અ અ ભા	૧ હજાર યોજન
૨૧	ગર્ભજ મનુષ્ય	ઓ વૈ આ તૈ કા	અ અ ભા	ત્રણ ગાઉ
૨૨	વ્યતર	વૈ તૈ કા	અ અ ભા	૭ હાથ
૨૩	જ્યોતિષી	વૈ તૈ કા	અ અ ભા	૭ હાથ
૨૪	વૈમાનિક	વૈ તૈ કા	અ અ ભા	૭ હાથ

ઉત્તર વેદિકયની અવગાહના.		ઉત્તર વૈ. કાળ		
જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	સંધ્યાપણ	૪ સંજા	
અ. સં. ભા.	૧૫ ધ. ૧૨ આં.	અતર્મુહર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૩૧ ધનુષ્ય	અતર્મુહર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૬૨ ધનુષ્ય	અતર્મુહર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૧૨૫ ધનુષ્ય	અતર્મુહર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૨૫૦ ધનુષ્ય	અતર્મુહર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૫૦૦ ધનુષ્ય	અતર્મુહર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૧૦૦૦ ધનુષ્ય	અતર્મુહર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	અતર્મુહર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
X	X	X	નથી	૪ અથવા ૧૦
X	X	X	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. અ. ભા.	અ. અ. ભા	અતર્મુહર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
X	X	X	નથી	૪ અથવા ૧૦
X	X	X	છેવડું	૪ અથવા ૧૦
X	X	X	છેવડું	૪ અથવા ૧૦
X	X	X	છેવડું	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા	૮૦૦ યોજન	૪ મુહર્ત	૬ સંધ્યાણ	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન અને ૪ અંગુલ	૪ મુહર્ત	૬ સંધ્યાણ	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦

૫ સ્થાન	૬ ક્ષાય	૭ કર્શન	૮ ઇંદ્રિય	૯ સમુદ્ધાત
હુંડક	૪ ક્ષાય	કૃષ્ણ નીલ કાપોત	૫	વેદ. ક. મ વૈ.
હુંડક	૪ ક્ષાય	કૃષ્ણ નીલ કાપોત	૫	વેદ. ક. મ વૈ
હુંડક	૪ ક્ષાય	કૃષ્ણનીલ કાપોત	૫	વેદ ક મ વૈ.
હુંડક	૪ ક્ષાય	કૃષ્ણનીલ કાપોત	૫	વેદ ક મ વૈ
હુંડક	૪ ક્ષાય	કૃષ્ણનીલ કાપોત	૫	વેદ ક મ વૈ
હુંડક	૪ ક્ષાય	કૃષ્ણનીલ કાપોત	૫	વેદ. ક. મ વૈ
હુંડક	૪ ક્ષાય	કૃષ્ણનીલ કાપોત	૫	વેદ ક મ વૈ
મમયતુસ	૪ ક્ષાય	કૃ ની. કા તે	૫	એ ક મ વૈ. ત
સમયતુસ.	૪ ક્ષાય	કૃ ની કા તે	૫	એ ક મ વૈ ત
સમયતુસ.	૪ ક્ષાય	કૃ ની. કા તે	૫	એ. ક મ વૈ ત
સમયતુસ.	૪ ક્ષાય	કૃ ની. કા તે	૫	એ ક મ વૈ ત
મમયતુસ	૪ ક્ષાય	કૃ ની. કા તે	૫	એ ક મ વૈ ત
સમયતુસ.	૪ ક્ષાય	કૃ. ની કા તે	૫	એ ક મ વૈ ત
મમયતુસ	૪ ક્ષાય	કૃ ની કા. તે	૫	એ ક મ, વૈ ત.
સમયતુસ.	૪ ક્ષાય	કૃ. ની કા તે	૫	એ ક મ વૈ ત
મમયતુસ	૪ ક્ષાય	કૃ ની કા તે	૫	એ ક મ વૈ ત
સમયતુસ	૪ ક્ષાય	કૃ ની. કા તે	૫	એ ક મ વૈ ત
૫ આદિ હુંડક	૪ ક્ષાય	કૃ ની કા તે	૧	વે ક મ.
મસુગની દાળ અથવા				
અર્ધ યદ્રાકૃતિ				
પરપોટાની આકૃતિ	૪ ક્ષાય	કૃ ની. કા. તે	૧	વે ક મ
ભાગની આણી સરખી	૪ ક્ષાય	કૃ. ની કા	૧	વે ક મ
અગ્નિ સરખી	૪ ક્ષાય	કૃ ની કા	૧	વે ક મ વૈ ૪
અનેક પ્રકાર	૪ ક્ષાય	કૃ ની કા તે	૧	વે ક મ.
હુંડક	૪ ક્ષાય	કૃ ની કા.	૨	વે ક મ,
હુંડક	૪ ક્ષાય	કૃ ની કા	૩	વે ક મ
હુંડક	૪ ક્ષાય	કૃ. ની કા તે	૪	વે ક મ
૬ સ્થાન	૪ ક્ષાય	૬ લેશ્યા	૫	વે ક મ વૈ. ત.
૬ સ્થાન	૪ ક્ષાય	૬ લેશ્યા	૫	૭ સમુદ્ધાત
મમયતુસ	૪ ક્ષાય	કૃ ની કા	૫	એ ક મ વૈ ત
સમયતુસ	૪ ક્ષાય	તેજો લેશ્યા	૫	એ ક મ. વૈ ત.
સમયતુસ	૪ ક્ષાય	તેજો પદ્મ શુકલ	૫	વે ક મ વૈ ત.

૧૭ વ્યવન	૧૮ જાન્ય	સ્થિતિ ઉલ્કૃષ્ટ	૧૯ પર્યાં	વિરહ ઉલ્કૃષ્ટ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૧ સાગરોપમ	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૩ સાગરોપમ	૬	૭ દીવસ
મંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૭ સાગરોપમ	૬	૧૫ દીવસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૧૦ સાગરોપમ	૬	૧ માસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૧૭ સાગરોપમ	૬	૨ માસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨૨ સાગરોપમ	૬	૪ માસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૩૩ સાગરોપમ	૬	૬ માસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૧ સાગરોપમથી અ	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
અસંખ્યાતા	અતમૂહૂર્ત	૨૨ હજાર વર્ષ	૪	+
અસંખ્યાતા	અતમૂહૂર્ત	૭ હજાર વર્ષ	૪	+
અસંખ્યાતા	અતમૂહૂર્ત	ત્રણ અહોગત્રી	૪	+
અનતા અનત	અતમૂહૂર્ત	૩ હજાર વર્ષ	૪	+
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	અતમૂહૂર્ત	૧૦ હજાર વર્ષ	૪	+
મંખ્યાતા અસંખ્યાતા	અતમૂહૂર્ત	૧૨ વર્ષ	૫	૧ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	અતમૂહૂર્ત	૪૯ દિવસ	૫	૧ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	અતમૂહૂર્ત	૭ માસ	૫	૧ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	અતમૂહૂર્ત	૩ પલ્યોપમ	૬	૧૨ મુહૂર્ત
મંખ્યાતા	અતમૂહૂર્ત	૩ પલ્યોપમ	૬	૧૨ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અમંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૧ પલ્યોપમ	૬	૨૪ મુહૂર્ત
મંખ્યાતા અસંખ્યાતા	પલ્યોપમનો ૮ ભા	૧ પલ્યોપમ ૧ લા.વ	૬	૨૪ મુહૂર્ત
મંખ્યાતા અમંખ્યાતા	પલ્યોપમ	૩૩ સાગરોપમ	૬	૨૪ મુહૂર્ત

કોનાથી કેટલા વધારે?

ભવનપતિથી અમં. ગુણ

ભવનપતિથી અમં ગુણ

ભવનપતિથી અમં ગુણ

ભવનપતિથી અમ. ગુણ

ભવનપતિથી અમં ગુણ

ભવનપતિથી અમં. ગુણ

ભવનપતિથી અમં ગુણ

વૈમાનિકથી અસ. ગુણ

વૈમાનિકથી અસ. ગુણ

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

વૈમાનિકથી અસ ગુણ

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

વૈમાનિકથી અસ. ગુણ

વૈમાનિકથી અસ ગુણ

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

વૈમાનિકથી અસ ગુણ

વૈમાનિકથી અસ. ગુણ

તે ઈદ્રિયથી વિશેષાધિક

પૃથ્વીકાયથી અસ. ગુણ

મનુષ્યથી અસ. ગુણ

અપ્કાયથી અસખ્ય ગુણ

વાયુકાયથી અનન ગુણ

પચે દ્રિયતિર્યચથી વિશેષાધિક

ખે ઈદ્રિયથી વિશેષાધિક

જ્યોતિષથી અસ ગુણ

ચક્રારદ્રિયથી વિશેષાધિક

કોઈથી વધારે નથી

નારકીથી અસ ગુણ

વ્યતરથી અસ. ગુણ

તેઉકાયથી અસં. ગુણ

કોનાથી કેટલા ઓછા ?

વ્યતરથી અમં ગુણ

વ્યતરથી અસ. ગુણ

વ્યતરથી અસ. ગુણ

વ્યતરથી અસ. ગુણ

વ્યતરથી અસ. ગુણ

વ્યતરથી અસ. ગુણ

વ્યતરથી અસ. ગુણ

નારકીથી અસ. ગુણ

નારકીથી અસં. ગુણ

નારકીથી અસં. ગુણ

નારકીથી અસં ગુણ

નારકીથી અસ ગુણ

નારકીથી અસં ગુણ

નારકીથી અસ. ગુણ

નારકીથી અસ ગુણ

નારકીથી અસં. ગુણ

નારકીથી અસ. ગુણ

અપ્કાયથી અસં. ગુણ

વાયુકાયથી અસખ્યગુણ

વૈમાનિકથી અસ ગુણ

વનસ્પતિકાયથી અનનગુણ

કોઈથી ઓછા નથી

તે ઈદ્રિયથી વિશેષાધિક

પૃથ્વીકાયથી અસ ગુણ

પચે દ્રિય તિર્યચથી વિશેષાધિક

ખે ઈદ્રિયથી વિશેષાધિક

તેઉકાયથી અસ ગુણ

જ્યોતિષથી અસ ગુણ

ચક્રારિદ્રિયથી અસ ગુણ

ભવનપતિથી અસ ગુણ

મૂળ કેટલા ?

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

અમખ્યાતા

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

અનંતા

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

અસખ્યાતા

સખ્યાતા

અસખ્યાતા

અમખ્યાતા

અસખ્યાતા

શ્રીમદ્-હરિભદ્રસૂરિ-વિરચિતા

શ્રી જમ્બૂદ્વીપ સંગ્રહણી

અથવા

લઘુ સંગ્રહણી

સંબંધ

આત્મા અને તેના નિત્યપણા ઉપરથી પુનર્જન્મ અને મોક્ષ કબુલ કર્યા પછી—અનન્ત આત્માઓના સ્વકર્માનુસાર જુદા જુદા સ્વરૂપે ઉત્પન્ન થવાના ક્ષેત્રોનો વિચાર અનાયાસે જ જાણી શકાય, એ સ્વાભાવિક છે.

એ વિચાર ઉપર આવતાં—લોકલોક રૂપ અખિલ વિશ્વનું જ્ઞાન કરવું પડે છે. અનન્ત અલોકમાં બિન્દુતુલ્ય લોક છે. તે લોક પણ અસંખ્ય યોજનના વિસ્તારમાં છે. તેના મુખ્ય ત્રણ ભાગ પડે છે. તે ઉર્ધ્વ, અધો અને તિર્યક્ એમ ત્રણલોક કહેવાય છે. એ ત્રણલોકના પણ કયા ભાગમાં પોતે છે ? એ પ્રશ્ન જાણી શકાય, એ સ્વાભાવિક છે.

અથવા, પોતે અત્યારે જ જગ્યાએ બેઠેલ, સુતેલ, ઠે ઉભો રહેલ છે (જે કે તે ક્ષેત્ર પોતાને તે વખત પૂરતું તેટલું જ ઉપયોગી છે) તો પણ એટલું જ ક્ષેત્ર નથી. તેની આબુખાબુ કંઈક છે, તે શું છે ? એમ વિચારતાં “ જગત્ લોક છે ”. ત્યારે લોકની આબુખાબુ પણ શું છે ? “ અલોક છે ”

આ રીતે આ ક્ષેત્ર વિચાર પણ આત્મવિકાસના સાધનોમાંનું એક આવશ્યક અંગ છે. જોકે—તે વિષે સંપૂર્ણ જાણવાની આપણામાં સંપૂર્ણ શક્તિ નથી. ક્ષેત્ર છે ચોક્કસ, પણ તેની વિશાળતા માપવાનું કામ આપણી શક્તિ ઉપરાંતનું છે. છતાં ક્ષેત્રોની પરિસ્થિતિ જાણવાનું આપણી પાસે, તે ક્ષેત્રોને કેવળજ્ઞાનથી પ્રત્યક્ષજાણનાર સર્વજ્ઞ પ્રભુના વચનો સિવાય બીજું કશું સાધન નથી. તેથી સર્વજ્ઞ પ્રભુએ જ સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે, તે જાણવું જોઈએ. મોટા મોટા ગંભીર ગ્રંથોમાંથી સામાન્ય બાળ જીવોને સમજવું મુશ્કેલ પડે, માટે અનેક પ્રકરણ ગ્રંથો ઉપકારી પૂર્વાચાર્યોએ રચેલા છે. તેમાં પણ દરેક ક્ષેત્રોના મધ્યબિંદુ તરીકે ગણાતો, તથા આપણે જમાં રહીએ છીએ, તે જમ્બૂદ્વીપનું સંક્ષેપમાં સ્વરૂપ સમજાવવા માટે શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે આ જમ્બૂદ્વીપ સંગ્રહણી પ્રકરણ રચ્યું છે.

જમ્બૂદ્વીપ.

આ દ્વીપ સર્વ દ્વીપો અને સમુદ્રોની વચ્ચે આવેલો છે. જમ્બૂદ્વીપની આબુખાબુ લવાણ સમુદ્ર, તેની આબુખાબુ ઘાતકી ખડ, તેના આબુખાબુ સમુદ્ર, તેની આબુખાબુદ્વીપ એમ અસંખ્ય સમુદ્રો અને દ્વીપો વલયને આકારે વીંટાયેલા છે. આમ સર્વ દ્વીપ-સમુદ્રો જે લોકમાં છે, તે તિરછાલોક કહેવાય છે તિરછાલોક આખા લોકની મધ્યમાં છે તેથી જમ્બૂદ્વીપ પણ લોકની મધ્યમાં આવે છે. તેમજ સમભૂતલા વિગેરે મર્યાદાસૂચક સ્થળો અને લોકોનો મધ્ય ભાગ પણ જમ્બૂદ્વીપમાં છે,

જમ્બૂદ્વીપ થાળી જેવા સપાટ ગોળા આકારનો છે. તેની આબુખાબુ સમુદ્ર હોવાથી તે દ્વીપ કહેવાય છે.

આ દ્વીપમાં જમ્બૂના વૃક્ષના આકારનું પૃથ્વીકાયમય શાશ્વત્ સ્થિર અકૃત્રિમ મહાજમ્બૂ વૃક્ષ છે તેની આસપાસ [૧૨૦૫૦૧૨૦] ળીળ નાના શાશ્વત્ જમ્બૂ-વૃક્ષોનું બનેલું જમ્બૂવન છે વળી આ દ્વીપનો અધિષ્ઠાતા અનાદૃત દેવ આ જમ્બૂવૃક્ષની ઉપર રહે છે. તેથી આ દ્વીપનું નામ જમ્બૂદ્વીપ છે

આ જમ્બૂદ્વીપમાં અનેક સ્થળો અને પદાર્થો છે. પરંતુ વિસ્તારથી વર્ણન કરવા જતાં મોટો ગ્રન્થ થઈ જાય, તેથી તેના બાણુવા જેવા સુખ્ય સુખ્ય શાશ્વત્ સ્થળોની અત્યન્ત ટુંકામાં હકીકત સમજાવી છે.

આ દ્વીપ લાખ ભોજન લાંબો-પહોળો ને જડો છે. તેની વચ્ચે મેરુ પર્વત આવેલો છે. તેના ભરતમેવના માપના ખંડો, અથવા એક ચોરસ યોજનના માપના ખંડો, પરિધિ, ક્ષેત્રફળ, મનુષ્યને રહેવા લાયક ક્ષેત્રો, પર્વતો, તેના શિખરો, હ્રદો, તીર્થો, વિજયો, શ્રેણિઓ, નદીઓ, નદીઓના મુખ, મુખના વિસ્તાર વિગેરે સુખ્ય મુખ્ય પદાર્થો આ પ્રકરણમાં સમજાવ્યા છે

જાંબુદ્વીપ સંગ્રહણી

૧. ખંડ	સ્થળનું નામ.	ભરત	હિમવત પર્વત	હિમવત ક્ષેત્ર	મહા હિમ-વત પર્વત	હરિવર્ષ ક્ષેત્ર	નિષધ પર્વત
	ખંડ સંખ્યા	૧	૨	૪	૮	૧૬	૩૨
	ખંડનું પ્રમાણ	ચો. ૫૨૬ કળા ૬	ચો. ૧૦૫૨ કળા ૧૨	ચો. ૨૧૦૫ કળા ૫	ચો. ૪૨૧૦ કળા ૧૦	ચો. ૮૪૨૧ કળા ૧	ચો. ૧૬૮૪૨ કળા ૨

૨. ચોજન પ્રમાણે ખંડો	વિષકંભ $૧૦૦૦૦૦ \times ૧૦૦૦૦૦ = ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ \times ૧૦ = ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦$	વિષકંભ વગ દશ ગુણા
----------------------	---	----------------------

૩. વાસક્ષેત્ર (વર્ષક્ષેત્ર)	ભરત	હિમવત	હરિવર્ષ
પ્રમાણ	ચોજન ૫૨૬ કળા ૬	ચોજન ૨૧૦૫ કળા ૫	ચોજન ૮૪૨૧ કળા ૧

૪. પર્વતો	વૈનાઢય		વક્ષસ્કાર	ચિત્ર	વિચિત્ર	યમક અને સમક	કંચનગિરિ
	ગોળ	લાખા	૧૬	૧	૧	૨	૨૦૦
	૪	૩૪					
	૪ અંતર યુગલ ક્ષેત્રોમા	૩૪ વિજયોમા	મહા વિદેહમા	દેવકુરમા		ઉત્તર કુરમા	૧૦૦ દેવ કુરમા ૧૦૦ ઉત્તર કુરમા

૫. [અ] શિખરો	૦	૮ $\times ૩૪$ ૩૦૬	૪ $\times ૧૬$ ૬૪	૦	૦	૦	૦
--------------	---	-------------------------	------------------------	---	---	---	---

ના પદાર્થોનો કોઠો.

મહાવિદેહ ક્ષેત્ર	નાલવત પર્વત	રમ્યક ક્ષેત્ર	રુકિમ પર્વત	અંગણ વત ક્ષેત્ર	શિખરી પર્વત	ઐરાવત ક્ષેત્ર	કુલ સ. ૧૩
૬૪	૩૨	૧૬	૮	૪	૨	૧	ખંડો ૧૯૦
ચો. ૩૩૬૮૪	ચો. ૧૬૮૪૨	ચો. ૮૪૨૧	ચો. ૪૨૧૦	ચો. ૨૧૦૫	ચો. ૧૦૫૨	ચો. ૫૨૬	ચોજન ૧૦૦૦૦૦
કળા ૪	કળા ૨	કળા ૧	કળા ૧૦	કળા ૫	કળા ૧૨	કળા ૬	

✓ કરણી [વર્ગ મૂળ]=પરિધિ=
 ચોજન -ગાઉ-ધનુષ-અગુલ [યવ-યુક્ત-લિખ-નાલાગ્રહ-રથરેણુ-ત્રસરેણુ
 ૩૧૬૨૨૭-૩-૧૨૮-૧૩૧થી અધિક ૧-૧-૧-૧-૧-૦-૦-૭
 -આદરપરમાણુ-૧૭૪ બાં ૫૨૦-શેષ ૧૦ ભાગે ગુણાકાર
 ૫ ૧૭૪-----કરે ૧-----૫૪] x૨૫૦૦૦=
 ચોજન ગા ધનુષ અગુલ
 ગણિતપદ-ક્ષેત્રકળા— ૭૯૦૫૬૯૪૧૫૦ ૧ ૧૫૧૫ ૬૦

મહાવિદેહ	રમ્યક	દૈરણ્યવત	ઐરાવત	કુલ
----------	-------	----------	-------	-----

ચોજન કળા	ચોજન કળા	ચોજન કળા	ચોજન કળા	ચો.
૩૩૬૮૪ ૪	૮૪૨૧ ૧	૪૨૦૫ ૫	૫૨૬ ૬	૫૫૭૮૯૬૬

ગજદત પર્વતા	મૌમ વિદ્યુત	માલ્ય ગધ	મેઝ	હિમ વત	મહાવિ	નીલ વત	રુકિમ	શિખ	કુલ, પર્વતો
૧ ૧	૧ ૧	૧ ૧	૧ ૧	૧ ૧	૧ ૧	૧ ૧	૧ ૧	૧ ૧	૨૬૯
પૂર્વભાગપશ્ચિમ	પૂર્વ પશ્ચિમ								

દેવકુન્દને અતે	ઉત્તર કુન્દને અતે	મહા ભરત	હિમલય	હરિગિ	મહા.	રમ્યક	દૈરણ્ય	કુલ
		વિદેહિમવ	રિવર્ષ	મહાવિ	રમ્યક	ને હિ	વ અ	૧૦૩
		દમા નનીમ	નામ	મધ્ય	ના મ	વ. મ	મધ્ય	૪૪૨૧૦૫
		ધ્યમા	ધ્યમા	મા	ધ્યમા	ધ્યમા	મા	

૭	૯	૯	૭	૯	૧૧	૮	૯	૯	૮	૧૧	શિખરો ૪૬૭
---	---	---	---	---	----	---	---	---	---	----	--------------

(પર્વતની) ૧ ઉચ્ચાઈ	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૨૫	યોજન ૫૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૧૦૦
૨ વિસ્તાર	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૫૦	યોજન ૫૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૧૦૦
૩ આકાર	પદ્મ જેવો	લળ ચોરસ	લળ ચોરસ	ઉર્ધ્વ ગો પુરુષ	ઉર્ધ્વ ગો પુરુષ	ઉર્ધ્વ ગો પુરુષ	ઉર્ધ્વ ગો પુરુષ
૪ પૃથ્વીમાં	યોજન ૨૫૦	યોજન ૬૧	યોજન ૧૨૫	યોજન ૨૫૦	યોજન ૨૫૦	યોજન ૨૫૦	યોજન ૨૫
૫ રંગ તથા શોનાબનેલા	શ્વેત ગ્લના	શ્વેત રૂપાના	પીળો સુવર્ણ ના	પીળો સુવર્ણ ના	પીળો સુવર્ણ ના	પીળો સુવર્ણ ના	પીળો સુવર્ણ ના
(વ) ભૂમિફલ		ઋ ક્ષ વિજ- યામા ૩૪					
૬ તીર્થ	ભરત			મહાવિદ્ય			
	માગધ	વરદામ	પ્રભાસ	માગધ	વરદામ	પ્રભાસ	
	૧	૧	૧	૩૨	૩૨	૩૨	

યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન
૫૦૦	૫૦૦	૫૦૦	૫૦૦	૧૦૦૦૦	૧૦૦	૨૦૦	૪૦૦	૪૦૦	૨૦૦	૧૦૦
યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યો	યો	યો	યોજન	યોજન	યોજન
૫૦૦	૫૦૦	૫૦૦	૫૦૦	૧૦૦૦૦	૧૦૫૭	૪૨૧૦	૧૬૮૪	૧૬૮૪	૪૨૧૦	૧૦૫૨
					કળા	કળા	કળા	કળા	કળા	કળા
					૧૨	૧૦	૨	૨	૧૦	૫
અશ્વ	અશ્વ	અશ્વ	અશ્વ	ઉર્ધ્વ ગો	લખ	લખ	લખ	લખ	લખ	લખ
રક ધ	રક ધ	રક ધ	રક ધ	પુરુષ	ચોગસ	ચોગસ	ચોગસ	ચોગસ	ચોગસ	ચોગસ
ગજ	ગજ	ગજ	ગજ							
દત	દત	દત	દત							
યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન
૧૨૫	૧૨૫	૧૨૫	૧૨૫	૧૦૦૦	૨૫	૫૦	૧૦૦	૧૦૦	૫૦	૨૫
શ્વેત	મક્ત	પીળો	નીલ	પીળો	પીળો	પીળો	લાલ	લીલો	શ્વેત	પીળો
રતનો	રતનો	સુવર્ણ- નો	રતનો	સુવર્ણનો	સુવર્ણ- નો	સુવર્ણ- નો	તપની ય સુવ- ર્ણનો	વૈદ્ય રતનો- નો	રતનો	પીળો
		મેરૂ પામે	જણુ	શાભલિ	હરિદટ	હરિમ-				કુલ ૬૦
		હરિદટ ૮	હરિદટ ૮	હરિદટ ૮	૧	હરિમ- હરિદટ ૧				[૫૮]
આરાવત										
માગધ		વગદામ			પ્રલામ					
૧		૧			૧					
					કુલ ૧૦૨					

૭. શ્રેણી	ભરતના વૈતાલ્ય ઉપર					મહાવિદેહના વૈતાલ્ય ઉપર		
	વિદ્યાધરની શ્રેણી	૨				૬૪		
	આલિયાગિડની શ્રેણી	૨				૬૪		
	કુલ	૪				૧૨૮		
૮. વિજયો		ભરતમા			મહા વિદેહમા			
		૧			૩૨			
૯. હંદ		પદ્મ હંદ	મહા પદ્મહંદ	તિ ગ-ચક્ર હંદ	પુરુરિક	મહા પુરુરિક	કેસરી	કુલ ૬
	દીર્ઘ	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૨૦૦૦	યોજન ૪૦૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૨૦૦૦	યોજન ૪૦૦૦	
	પહોળો	યોજન ૫૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૨૦૦૦	યોજન ૫૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૨૦૦૦	
	હંદમા રહે-નારી દેવીનું નામ	શ્રી દેવી	હ્રી દેવી	ધી દેવી	લક્ષ્મી દેવી	બુદ્ધિ દેવી	કાર્તિકે દેવી	
	કયા પર્વત ઉપર	લઘુહિ-મર્વત ઉપર	મહા હિમવ તઉપર	નિષધ પર્વત ઉપર	શિખ-ગી પર્વ-તઉપર	રૂક્મી પર્વત ઉપર	નીલવ-તપર્વત ઉપર	
	ઉડો	૧૦યો	૧૦યો	૧૦યો	૧૦યો	૧૦યો	૧૦યો	
	ની કળ નાર નદી	ગંગા સિધુ રોહિ-તાશા	રોહિતા હરિ-કાતા	હરિસ-લિલા સિતો-દા	રક્તા રક્ત-વતી સુવર્ણ કુલા	રૂપ-કુલા નર-કાન્તા	નારી-કાન્તા સીતા	

ઐરાવતના વૈતાલ્ય ઉપર				કુલ
	૨			૬૮
	૨			૬૮
	૪			૧૩૬ શ્રેણી
		અરાવત		કુલ
		૧		૩૪ વિજય
દેવકુરમા		ઉત્તર કુરમા		કુલ
				૬ મોટાં
નિપધ હુંદ	મુલમહુંદ	નીલવત હુંદ	ઐરાવત હુંદ	૧૦ નાના
દેવકુરહુંદ	વિદ્યુત પ્રભ હુંદ	ઉત્તર કુરહુંદ	માત્યવત હુંદ	—
મુગ્રભલહુંદ		ચ ક્રહુંદ		૧૬ હુંદો
				૫૬ હુંદના માપે છે
આ હુંદો વચ્ચેથી મીતોદા નદી વહે છે		આ હુંદો વચ્ચેથી મીતા નદી વહે છે		

૧૦ મુખ્ય નદીઓ	ગ ગા	સિ ધુ	રકતા	રક્તવતિ	રોહિતા	રોહિતાશા	સુવર્ણકુશા
(૧) પરિવાર	૧૪૦૦૦ (૧૭)	૧૪૦૦૦ (૧૭)	૧૪૦૦૦ (૧૭)	૧૪૦૦૦ (૧૭)	૨૮૦૦૦	૨૮૦૦૦	૨૮૦૦૦
(૨) સ્થળ	૧ ભરતમા ૧૬ વિદેહમાં	૧ ભરતમા ૧૬ વિદેહમાં	૧ ઐરાવ તમા ૧૬ વિદેહમાં	૧ ઐરવ તમા ૧૬ વિદેહમાં	હિમવં તમા	હિમવં તમા	હૈરણ્ય વંતમા
(૩) ક્ષે દિશામાં વહે છે.	પૂર્વે	પશ્ચિમે	પૂર્વે	પશ્ચિમે	પૂર્વે	પશ્ચિમે	પૂર્વે
(૪) કયા પર્વતના	લઘુ હિમવંત ના	લઘુ હિમવંત ના	શિખ રીના	શિખ રીના	મહા હિમ વતના	લઘુ હિમવંત ના	શિખરી ના
(૫) કયા હૃદમાંથી	પક્ષ હૃદમાંથી	પક્ષ હૃદમાંથી	પુડ રિક હૃદ માંથી	પુડ રિક હૃદ માંથી	મહા પક્ષ હૃદ માંથી	પક્ષ હૃદ માંથી	પુડરીક હૃદમાંથી
(૬) મૂળ પ્રવાહ	૬૧ યોજન	૬૧ યોજન	૬૧ યોજન	૬૧ યોજન	૧૨૧ યોજન	૧૨૧ યોજન	૧૨૧ યોજન
(૭) અન્ત્ય પ્રવાહ	૬૨૧ યોજન	૬૨૧ યોજન	૬૨૧ યોજન	૬૨૧ યોજન	૧૨૫ યોજન	૧૨૫ યોજન	૧૨૫ યોજન
(૮) પ્રારંભ ઉંડાઈ	૦૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ	૧ ગાઉ	૧ ગાઉ	૧ ગાઉ
(૯) પર્યન્તે ઉંડાઈ	૧૧ યોજન	૧૧ યોજન	૧૧ યોજન	૧૧ યોજન	૨૧ યોજન	૨૧ યોજન	૨૧ યોજન

ଅଞ୍ଜଳି	ହରିଶ ଲିଳା	ହରିକାତା	ନରକାତା	ନାରୀକାତା	ସୀତା	ଭୀମାଦା	କୁଳ
୨୮୦୦୦	୫୬୦୦୦	୫୬୦୦୦	୫୬୦୦୦	୫୬୦୦୦	୫୩୨୦୦୦	୫୩୨୦୦୦	୧୪ ୬୫ ୧ ୧ (୧)
ହରିଶ ପତମା	ହରି ବର୍ଷା	ହରି ବର୍ଷା	ଗନ୍ଧ ହା	ଗନ୍ଧ ହା	ମହା ବି ହେଳା	ମହା ବିହେଳା	
ପଶ୍ଚିମେ	ପୂର୍ବ	ପଶ୍ଚିମେ	ପୂର୍ବ	ପଶ୍ଚିମେ	ପୂର୍ବ	ପଶ୍ଚିମେ	
ରୁକ୍ମିଣୀ	ନିଧନୀ	ମହା ବି- ଭବତନା	ରୁକ୍ମିଣୀ	ନୀଳବ ତ ନା	ନୀଳବ ତ ନା	ନିଧନୀ	
ମହା ପୁଣ୍ଡ ହାଥୀ	ତିଗିର ହାଥୀ	ମହା ପଦ୍ମ ହାଥୀ	ମହା ପୁ ଝରି ହାଥୀ	ଝେରୀ ହାଥୀ	ଝେରୀ ହାଥୀ	ତିଗିର ହାଥୀ	
୧୨୩ ଯୋଗନ	୨୫ ଯୋଗନ	୨୫ ଯୋଗନ	୨୫ ଯୋଗନ	୨୫ ଯୋଗନ	୫୦ ଯୋଗନ	୫୦ ଯୋଗନ	
୧୦୫ ଯୋଗନ	୨୫୦ ଯୋଗନ	୨୫୦ ଯୋଗନ	୨୫୦ ଯୋଗନ	୨୫୦ ଯୋଗନ	୫୦୦ ଯୋଗନ	୫୦୦ ଯୋଗନ	
୧ ନାଡ଼ି	୩ ଯୋଗନ	୩ ଯୋଗନ	୩ ଯୋଗନ	୩ ଯୋଗନ	୧ ଯୋଗନ	୧ ଯୋଗନ	
୨୩ ଯୋଗନ	୫ ଯୋଗନ	୫ ଯୋଗନ	୫ ଯୋଗନ	୫ ଯୋଗନ	୧୦ ଯୋଗନ	୧୦ ଯୋଗନ	

મંગળ, વિષય, પ્રયોજન, અને સંબંધ.

નમિય જિણં સવ્વન્નું, જગપુજ્જં જગગુરં મહાવીરં
જંબૂદ્વીપપયત્થે; વુચ્છં સુત્તા સપરહેઝ ॥ ૧ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

નત્વા જિનં સર્વજ્ઞં, જગત્પૂજ્ય જગદ્ગુરં મહાવીર
જમ્બૂદ્વીપપદાર્થાન્, વક્ષ્યે સૂત્રાત્સ્વપરહેતોઃ ॥ ૧ ॥

અન્ય સહિત પદ્મછેદ

સવ્વન્નું જગપુજ્જં જગગુરં મહાવીરં જિણ નમિય
સ-પર-હેઝ સુત્તા જંબુદ્વીપપયત્થે વુચ્છં ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

નમિય=નમસ્કાર કરીને
જિણં=જિણં=જીવનનારને
સવ્વન્નું=સર્વજ્ઞ, સંપૂર્ણ જ્ઞાન
વાળા

જગપુજ્જં=ત્રણ જગતને પૂજ્ય
જગગુરં=ત્રણ જગતના ગુરુ
જમ્બૂદ્વીપ=જંબૂદ્વીપમાં રહેલા

પયત્થે=પદાર્થોને
વુચ્છં=કહીશ
સુત્તા=સૂત્રમાંથી ઉદ્ધરીને અ-
થવા સૂત્રને અનુસારે
સ પર=પોતાના તથા પરના
(બીજાના)
હેઝ=(કલ્યાણને) અર્થે, માટે

ગાથાર્થ:—

સર્વજ્ઞ, જગત્ પૂજ્ય, અને જગદ્ગુરુ શ્રી મહાવીર
જિનેશ્વરને નમસ્કાર કરીને પોતાના અને બીજાના (જ્ઞાન)
માટે સૂત્રોમાંથી જમ્બૂદ્વીપના પદાર્થો કહીશ.

વિશેષાર્થ:—

ચાર અનુવંધો—૧ અર્ધી ગાથામાં ભગવાન મહાવીર સ્વામીની
સ્તુતિરૂપ મંગળાચરણ છે. ૨ જમ્બૂદ્વીપના શાશ્વત્ પદાર્થોનું
વર્ણન વિષય છે. ૩ “સ્વપરના બોધ માટે” એ પ્રયોજન
છે. ૪ “સૂત્રોમાંથી (ઉદ્ધરીને)” એથી સંબંધ બતાવ્યો છે.

મગ્ગાચરણમાં—અનુક્રમે અપાયાપગમાતિશય, જ્ઞાનાતિશય, પૂજ-
તિશય, અને વચ્ચનાતિશય સૂચવેલ છે. વિશ્વના પદાર્થો

જાણવા એ છદ્મસ્થ માણસની શક્તિ બહારનું કામ છે. સર્વજ્ઞ ભગવાન ગિવાય તે પદાર્થો કોઈપણ જાણી શકે નહીં: ત્યારે સર્વજ્ઞ પણાને લીધે પ્રભુ મહાવીર સ્વામીએ પોતાના કેવળ જ્ઞાનથી જાણેલા પદાર્થો જગદ્ગુરુ તરીકે, જગતના શ્રવેના કેવળ ઉપકાર માટેજ કહ્યા છે. કારણકે તેઓ જિનેશ્વર પ્રભુ હોવાથી સ્વાર્થ અને રાગદ્વેષથી રહિત હતા. તેમના વચનો ઉપર અવિદ્યાસ રાખવાનું કાંઈપણ કારણ નથી જગત્ પૂજ્ય એ પ્રભુના વચનમાં જરાપણ શંકા લાવવાનો અવકાશ નથી આટલા વિસ્તારથી અને ચોક્કસ સંખ્યાથી સ્વરૂપ કોઈપણ અસર્વજ્ઞ માણસ કહેવા સમર્થ નથી.

પ્રયોજન—નજીકનું—જ્ઞાન, અને પરંપરા એ—મોક્ષ.

સ્વયં—ચાર પ્રકારનો હોય છે. વાચ્ય-વાચક, ગુરુ પર્વક્રમ, સાધ્ય-સાધન, ઉપાયોપેય.

અધિકારી—સમ્યગ્ ચારિત્ર ખાતર સમ્યગ્ જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છનાર સમ્યગ્ દર્શની ભવ્ય આત્માઓ, તથા અધિગમ સમ્યક્ત્વ મેળવવા પદાર્થોનો અધિગમ કરવાની ઇચ્છાવાળા માર્ગાવસારી ભવ્ય આત્માઓ પણ અધિકારી ગણાય છે.

જમ્બુદ્વીપનું પ્રમાણ

જમ્બુદ્વીપની લંબાઈ તથા પહોળાઈ ૧,૦૦,૦૦૦ એક લાખ જેજન છે. તેની જડાઈપણ ૧,૦૦,૦૦૦ એક લાખ જેજન છે, કેમકે જમ્બુદ્વીપની મધ્યમાં ૮૮૦૦૦ ચોજન ઉંચો મેરુ પર્વત છે. અને ૧૦૦૦ હજાર ચોજન જમીનમાં ઉગે છે. અથવા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ૧૦૦૦ હજાર ચોજન નીચે અયોધ્યાએ છે.

દિશાઓ વિષે ખુલાસો.

જમ્બુદ્વીપમાં—આપણે મેરુપર્વત તરફ મોં રાખી દિશા રહીએ, તો જમણા હાથે વિજયદ્વાર આવે, એટલે તે તરફની દિશા તે પૂર્વ દિશા

અને ડાબા હાથ તરફ વિજયન્તદ્વાર છે. અને તે દિશા, તરફની દિશા તે પશ્ચિમ દિશા.

આપણી પાછળ અપરાજિત દ્વાર આવે, અને તે તરફની દિશા તે દક્ષિણ દિશા

અને આપણી સામે મેરુની પેલો તરફ ઐરાવત ક્ષેત્રની પાસે ઠેઠ જયન્ત દ્વાર છે. તે તરફની દિશા તે ઉત્તર દિશા.

દિશાઓના વ્યવહારને માટે અનેક પ્રકારે શાસ્ત્રમાં^૧ છે. પરંતુ અહીં ઉપર પ્રમાણે દિશા વ્યવહાર સમજવો. બીજા દ્વિત્રોમાં પણ આ નિયમ પ્રમાણે દિશા વ્યવહાર કરી શકાય છે. આ વ્યવહાર લોકપ્રસિદ્ધ સૂર્ય-દિશા સાથે મળતો છે.

મુખ્ય દશ પદાર્થો.

ઘંડા જોયણ વાસા, પઘ્વય કૂડા ય તિત્થ સેઢીઓ;
વિજય દ્વહ સલિલાઓ, પિંડેસિં હોઈ સંઘયણી ॥ ૨ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ઘણ્ડાનિ યોજનવર્ષાણિ, પર્વતકૂટાશ્ચ તીર્થશ્રેણયઃ
વિજયદ્વહસલિલા. પિંડેષાં ભવતિ સંગ્રહણો ॥ ૨ ॥

અન્ય સહિત પદ્મછંદ

ગાથાવત્ સુગમ છે—પરંતુ ઈસિં પિંડ સંઘયણી હોઈ ઇતિ
શબ્દાર્થ:—

ઘંડા=ખંડ વિભાગ
જોયણ=યોજન
વાસા=વર્ષો-ક્ષેત્રો
પઘ્વય=પર્વતો
કૂડા=કૂટ-શિખરો
ય=અને, તથા
તિત્થ=તીર્થ
સેઢીઓ=શ્રેણીઓ

વિજય=વિજય, છ ખંડનો દશ
દ્વહ=હ્રદ, સરોવર
સલિલાઓ—નદીઓ
પિંડ=પિંડ, સંગ્રહ, સમૂહ
ઈસિં=એ ૧૦ પદાર્થોના
હોઈ=છે
સંઘયણી=સંગ્રહણી

૧ મેરુની તરફની દિશા તે ઉત્તર દિશા અને તેની સામેની દિશા તે દક્ષિણ દિશા આ વ્યાખ્યાથી દિશાઓ ક્યાં કરશે. કારણ કે મેરુ પર્વત જ ખૂદ્ધિપની મધ્ય-માં આવેલો છે પરંતુ એ વ્યવહાર અહીં લેવાનો નથી.

આપણી પાછળ અપરાજિત દ્વાર આવે, અને તે તરફની દિશા તે દક્ષિણ દિશા.

અને આપણી સામે મેરુની પેલો તરફ એવાવત ક્ષેત્રની પાસે ઠંઠ જયન્ત દ્વાર છે. તે તરફની દિશા તે ઉત્તર દિશા.

દિશાઓના વ્યવહારને માટે અનેક પ્રકારે શાસ્ત્રમાં ૧ છે. પરંતુ અહીં ઉપર પ્રમાણે દિશા વ્યવહાર સમજવો. બીજા દોષોમાં પણ આ નિયમ પ્રમાણે દિશા વ્યવહાર કરી શકાય છે આ વ્યવહાર લોકપ્રસિદ્ધ સૂર્ય-દિશા સાથે મળતો છે.

મુખ્ય દશ પદાર્થો.

ઘંડા જોયણ વાસા, પઢવય કૂડા ય તિત્થ સેઢીઓ;
વિજય દ્વહ સલિલાઓ, પિંડેસિં હોઢ સંઘયણી ॥ ૨ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ઘણ્ડાનિ યોજનવર્ણાણિ, પર્વતકૂટાશ્ચ તીર્થત્રણયઃ

વિજયદ્વહસલિલા પિંડેષ્ટેષા ભવતિ સંગ્રહણી ॥ ૨ ॥

અન્ય સહિત પદ્મછેદ

ગાથાવત્ સુગમ છે—પરંતુ ઇસિ પિંડ સઘયણી હોઢ ઇતિ

શબ્દાર્થ:—

ઘંડા=ખંડ વિભાગ

જોયણ=યોજન

વાસા=વર્ષા-ક્ષેત્રો

પઢવય=પર્વતો

કૂડા=કૂટ-શિખરો

ય=અને, તથા

તિત્થ=તીર્થ

સેઢીઓ=ત્રેણીઓ

વિજય=વિજય, છ ખંડનો દેશ

દ્વહ=હૃદ, સરોવર

સલિલાઓ—નદીઓ

પિંડ=પિંડ, સંગ્રહ, સમૂહ

ઈસિ=એ ૧૦ પદાર્થોનો

હોઢ=છ

સંઘયણી=સંગ્રહણી

૧ મેરુની તરફની દિશા તે ઉત્તર દિશા અને તેની સામેની દિશા તે દક્ષિણ દિશા આ વ્યાખ્યાથી દિશાઓ ક્યાં કરશે કારણ કે મેરુ પર્વત જ ખૂદ્દિપની મધ્ય-મા આવેલો છે પરંતુ એ વ્યવહાર અહીં લેવાનો નથી.

ગાથાર્થ—

ખ'ડો, યોજનો, વાસ ક્ષેત્રો, પર્વતો, કૂટો, તીર્થો,
શ્રેણિઓ, વિજયો, હ્રદો અને નદીઓઃ એઓનો સંગ્રહ
તે સંગ્રહણી છે

વિશેષાર્થ—

- ૧ સંગ્રહ—ભરત અથવા ઐરાવત ક્ષેત્રની+ પહોળાઈ જેવડા (લં-
બાઈ જેવડા નહીં) કેટલા ખ'ડો થાય ? અથવા ચારસ
યોજન પ્રમાણે કેટલા ખ'ડો થાય ?
- ૨ યોજન—વિષ્કંભની પરિધિ ઉપરથી ક્ષેત્ર કળના યોજનની સંખ્યા,
- ૩ વર્ષ—મનુષ્યોને રહેઠાણના ક્ષેત્રો,
- ૪ પર્વતો—અને
- ૫ શિખરો—એટલે પર્વતના શિખરો અને કેવળ ભૂમિ-કૂટ-શિખ-
રોની સંખ્યા,
- ૬ તીર્થો—સમુદ્રોમાં ઉતરવાના મોટા ઓવારા-ઉતાર-સ્થળોની
સંખ્યા
- ૭ શ્રેણિ—વૈતાલ્ય પર્વતો ઉપર વૈદ્યાધરોના શહેરો અને આભિયોગિક
દેવોના ભવનોની શ્રેણીઓ,
- ૮ વિજય—ચક્રવર્તિ રાજાઓને વિજય મેળવવાના ક્ષેત્રો,
- ૯ દ્રહો—કુ'ડો-હ્રદો નાના સરોવરો
- ૧૦ નદીઓ—મોટી નદીઓ તથા તેની સાથે મળનારી ખીણ નદીઓ
ઉપર જણાવેલા મુખ્ય દશદ્વારોનું વર્ણન કરવામાં આવશે.

૧. ખ'ડો.

णउअसयं खंडाणं, भरहपमाणेण भाइए लक्खे

अहवा णउअसयगुणं, भरहपमाणं हवइ लक्खं ॥३॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

नवति(त्यधिक) शतं खण्डानां भरतप्रमाणेन भाजिते लक्षे,
अथवा नवति (त्यधिक) शतगुणं, भरतप्रमाणं भवति लक्षम् ॥३॥

અન્યથ સહિત પદ્મછંદ

भरह पमाणेणं लक्खे भाइए, खडाणं णउअ सयं

अहवा णउअ सय गुणं भरह पमाणं लक्ख हवइ ॥ ३ ॥

+ ઉત્તર-દક્ષિણ લ આપ તે પહોળાઈ, અને પૂર્વ-પશ્ચિમ લ આપ તે લંબાઈ.

શબ્દાર્થ:—

જન્ય=નેવું આધક
સયં=સો
મરહ=ભરતના
પમાણેન=પ્રમાણવડે

માફ=ભાગ્યે છતે, ભાગતાં
લક્ષ્ણે=એક લાખ (ચોજન) ને
ગુણં=ગુણેલું, ગુણતાં

ગાથાર્થ:—

ભરતના પ્રમાણ વડે લાખને ભાગવાથી ખંડોનું એકસો નેવું થાય. અથવા એકસો નેવું ગણું ભરતનું પ્રમાણ લાખ થાય.

વિશેષાર્થ:—

પરફલ્લ યોજનના પહોળાઈવાળા ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્ર એ બે નાના ક્ષેત્રો છે. ભરતને એક ખંડ ગણીએ, તો એવા ૧૯૦ ખંડોના જમ્બૂદ્વીપ છે. $પરફલ્લ \times ૧૯૦ = ૧,૦૦,૦૦૦$ એક લાખ યોજનનો જમ્બૂદ્વીપ થશે. અથવા $૧,૦૦,૦૦૦ - પરફલ્લ = ૧૯૦$, અથવા $૧,૦૦,૦૦૦ - ૧૯૦ = પરફલ્લ$; કળા. = એટલે અંશ, ભાગ એક યોજના ૧૯ ભાગ કરી તેમાંથી ૬ ભાગ લેવા, એ અર્થ સમજવો અથવા કળાઓ કરીને પણ આ ભાગાકાર કરી શકાશે—

$પરફ \times ૧૯ = ૯૯૯૪ + ૬ = ૧૦,૦૦૦$; $૧,૦૦,૦૦૦ \times ૧૯ = ૧૯,૦૦,૦૦૦ \div ૧૦,૦૦૦ = ૧૯૦$.

ગણિતના ચિહ્નોની સમજ.

+ સરવાળા. - બાદબાકી. \times ગુણાકાર. \div ભાગાકાર. વર્ગ \equiv તેટલાને તેટલાએ [ગુણવા] $\sqrt{\quad}$ વર્ગમૂળ [કરણી]. = ગણિતનું પરિણામ-જવાબ.

* અહવેગખંડ ભરહે, દો હિમવંતે અ હેમવડ ચરો
અટ્ટ મહામિવંતે, સોલસ ખંડાઈં હરિવાસે ॥ ૪ ॥

+ એ ૧૪૫૬૦૦૦ નદીઓના ભરત-ઐરવત ક્ષેત્રમાની કુલ ૫૬૦૦૦ પરિવાર નદીઓ અશાશ્વતી છે, અને શેષ સર્વ નદીઓ શાશ્વતી છે ભરત ઐરવતની બે બે મહાનદી તો શાશ્વતીજ છે. શેષ પદાર્થોની કુલ સખ્યા [સ્વાભાવિક બનેલ અતે નિત્ય રહેનાર] શાશ્વત છે.

* વર્તમાનમા અહવેગખંડે ભરહે એવો પાઠ પ્રસિદ્ધ છે, પરન્તુ જમ્બૂ સંગ્રહ વૃત્તિના આધારે અહવેગ ખંડ ભરહે પાઠ છે.

वत्तीसं पुण निसढे, मिलिया तेसट्टि बीयपासेऽवि
चउसट्टी उ विदेहे, तिरासिपिंडे उ णउअसयं ॥५॥

संस्कृत अनुवाद.

अथैकखण्डं भरते, द्वौ हिमवन्ते च हैमवति चत्वारि
अष्टौ महाहिमवन्ते, षोडश खण्डानि हरिवर्षे ॥ ४ ॥
द्वात्रिंशत् पुनर्निषधे, मिलितास्त्रिषष्टिर्द्वितीयपार्श्वेऽपि
चतुःषष्टिस्तु विदेहे त्रिराशिपिण्डे तु नवति (त्यधिक)शतम् ॥५॥

अन्वय सहित पदच्छेद.

अहवा भरहे एक खंडं, हिमवन्ते दो अ हैमवद् चउरो
महाहिमवते अट्ट, हरिवासे सोलस खंडाहं ॥ ४ ॥
पुण निसढे वत्तीसं, मिलिया तेसट्टि बीय पासे अवि
उ विदेहे चउसट्टी, तिरासि पिंडे उ णउय सयं ॥ ५ ॥

शब्दार्थ ४ थी गाथानो.

अहव=अथवा	चउरो=चार ५३
खंड=५३	महाहिमवते=महाहिमवन्त
हिमवन्ते=हिमवन्त पर्वतभां(ना)	पर्वतभां (ना)
अ=अने	खंडाहं=५३
हैमवद्=हिमवन्तक्षेत्रभां (ना)	हरिवासे=हरिवर्षक्षेत्रभां

शब्दार्थ ५ भी गाथानो.

निसढ=निषधपर्वतभांना	विदेहे=महाविदेहक्षेत्रभां (ना)
मिलिया=सर्व भूमीने	ति=त्रय
तेसट्टि=त्रेसठ ५३	राशि=राशि, अक्षभूट
बीय=भीष्म २६५भी	पिंडे=अेकठा कर्तां
पासे=आजुअे	उ=वणी (अथवा छंदपूर्ति
अवि=पशु	भाटे)
चउसट्टी=चोसठ ५३	णउअसयं=अेकसो नेत्रं
उ=वणी	

ગાથાર્થ:—

ખંડો-ભરતક્ષેત્રમાં એક, હિમવંત પર્વતમાં બે, હિમ-
વત્ ક્ષેત્રમાં ચાર, અને નિષધપર્વતમાં બત્રીશ, એ મળીને
ત્રેસઠ, બીજે પાસે પણ; તથા વિદેહમાં ચોસઠ, સરવાળો
એકસો ને નેવું ॥ ૪-૫ ॥

વિશેષાર્થ—

ખંડ-સંખ્યા-ક્ષેત્ર કે પર્વતનું નામ.	ખંડ-સંખ્યા-ક્ષેત્ર કે પર્વતનું નામ
૧ [૫૨૬૬૬] ભરત	૧ [૫૨૬૬૬] ઐરાવત ક્ષેત્ર
૨ [૧૦૫૨૬૬] હિમવંત પર્વત	૨ [૧૦૫૨૬૬] શિખરી પર્વત
૪ [૨૧૦૫૬૬] હિમવત ક્ષેત્ર	૪ [૨૧૦૫૬૬] હિરણ્યવંત
૮ [૪૨૧૦૬૬] મહાહિમવંત પર્વત	૮ [૪૨૧૦૬૬] રુકિમ પર્વત
૧૬ [૮૪૨૧૬૬] હરિવર્ષ ક્ષેત્ર	૧૬ [૮૪૨૧૬૬] રમ્યક ક્ષેત્ર
૩૨ [૧૬૮૪૨૬૬] નિષધ પર્વત	૩૨ [૧૬૮૪૨૬૬] નીલવંત પર્વત
૬૩	૬૩

૬૪ [૩૩૬૮૪૬૬] મહાવિદેહ ક્ષેત્ર

૧૬૦ ખંડો

૧,૦૦,૦૦૦ લાખ યોજન

આ પ્રમાણે ખંડોની સંખ્યા ક્ષેત્રો અને પર્વતોવાર સમજવી.

યોજન પ્રમાણ ખંડો.

જોયણપરિમાણાઈં, સમચ્ચતુરસાઈં इत्थ खंडाईं
लक्षस्स य परिहीण, तप्पायगुणे य *हुंतेव ॥ ૬ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

યોજનપ્રમાણાનિ સમચતુરસ્રાણ્યત્ર સ્વળ્ડાનિ
લક્ષસ્ય ષ પરિધેસ્તત્પાદગુણિતે ચ ભવન્ત્યેવ ॥ ૩ ॥

અન્યથ સહિત ૫૬૨છેદ

દૃત્ય જોયણ પરિમાણાઈ સમચરંસાઈ ચંડાઈ
ય લક્ષ્મસ્સ પરિહીષ. તપ્પાયગુણે દુતિ ષવ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ:-

પરિમાણાઈ=પ્રમાણવાળા
સમચરંસાઈ=સમચોરસ
દૃત્ય=અહિ-જ'બુદ્ધીપમાં
લક્ષ્મસ્સ=સાખયોજનના

પરિહીષ=પરિધિને
તપ્પાય=તેના ચોથા ભાગ વડે
ગુણે=ગુણાકાર કર્યે છે

ગાથાર્થ:-

અહીં-સાખની પરિધિને તેના પા [૦૧] ભાગે ગુણવાથી
યોજન પ્રમાણના સમચોરસ ખંડો થાય છે. ॥ ૬ ॥

પરિધિ અને ગણિતપદ કાઢવાની રીત.

વિક્ષંભવગ્ગદહગુણ-કરણી વટ્સસ્સ પરિરઓ હોઈ
વિક્ષંભપાયગુણિઓ, પરિરઓ તસ્સ ગણિયપયં ॥ ૭ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

વિક્ષમ્ભવર્ગદશગુણકરણી વૃત્તસ્ય પરિરયો ભવતિ
વિક્ષમ્ભપાદગુણિત પરિરયસ્તસ્ય ગણિતપદમ્ ॥ ૭ ॥

અન્યથ સહિત ૫૬૨છેદ

વિક્ષંભ વગ્ગ દહ ગુણ કરણી વટ્સસ્સ પરિરઓ હોઈ
પરિરઓ વિક્ષમ્મ પાય ગુણિઓ તસ્સ ગણિયપય ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:-

વિક્ષમ્મ=વિક્ષંભના (વ્યાસના)
વગ્ગ=વર્ગને
દહ=દશવડે
ગુણ=ગુણાકાર કરી
કરણી=વર્ગમૂળ
વટ્સસ્સ=વૃત્ત (ગોળ) વસ્તુનો
પરિરઓ=પરિધિ(ધેરાવો)

વિક્ષમ્મ=વિક્ષંભના
પાય=ચોથા ભાગ વડે
ગુણિઓ=ગુણેલો, ગુણતાં
પરિરઓ=પરિધિ, પરિધિ
તસ્સ=તે વૃત્ત પદાર્થનું
ગણિયપય=ગણિતપદ, દેવદશ

ગાથાર્થ—

વિષ્કંભના વર્ગના દશ ગુણ્યાની કરણી, ગોળ વસ્તુનો પરિધિ છે. વિષ્કંભના પા ભાગે ગુણાયેલ પરિધિ તેનું [ગોળ વસ્તુનું] ગણિતપદ છે. ॥ ૭ ॥

વિશેષાર્થ—

૧ વિષ્કમ્ભ, વ્યાસ, વૃત્તવિષ્કમ્ભ એટલે ગોળ પદાર્થની પહોળાઈ.

૨ પરિધિ, પરિસ્ય એટલે ગોળ પદાર્થના ઘેરાવો.

૩ ગણિતપદ, ક્ષેત્રફલ એટલે કોઈપણ માપના સમયોરસ ખંડાથી આખા ક્ષેત્રનું માપ કાઢવું તે.

આ ગાથામાં બતાવેલ હિસાબની રીત પ્રમાણે જવાબ રૂપે પરિધિની સંખ્યા આઠમી ગાથામાં અને ગણિતપદની સંખ્યા ૯ મી ૧૦ મી ગાથામાં આપેલ છે.

$$\begin{array}{l}
 \text{વિષ્કંભ} \qquad \qquad \text{વિષ્કંભ} \qquad \qquad \text{ગુણાકાર} \quad \text{ગુણ્ય} \\
 ૧૦૦૦૦૦ \times ૧૦૦૦૦૦ = ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ \times ૧૦ = \\
 \text{ગુણાકાર} \qquad \qquad \qquad \text{ચોં ગાં} \quad \text{ધં} \\
 ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ \sqrt{} = ૩૧૬૨૨૭ - ૩ - ૧૨૮ \\
 \text{આંગળ} \qquad \text{વિષ્કંભનો ચોથો ભાગ} \\
 ૧૩૧ \frac{૬૬૬૬૬૬૬}{૬૬૬૬૬૬} \times ૨૫૦૦૦ = \text{જ'બુદ્ધિપતું ક્ષેત્રફળ} = \\
 ૭૮૦૫૬૮૪૧૫૦ \text{ ચોં } ૧ \text{ ગાં } ૧૫૧૫ \text{ ધં } ૬૦ \text{ આં.}^*
 \end{array}$$

* વર્ગમૂળની રીત તથા સ્પષ્ટ હિસાબ.

પરિભાષા-ભાજ્ય = જે સંખ્યાના ભાગ કરવા હોય, તે સંખ્યા.

ભાજક = ભાગ પાડનારી સંખ્યા.

ભાગાકાર = પડેલા ભાગ જણાવનારી સંખ્યા.

શેષ = ભાગ પડતા છેવટની બાકી રહેલી સંખ્યા.

વર્ગ = કોઈ પણ સંખ્યાને તેજ સંખ્યાએ ગુણવાથી વર્ગ થાય.

વર્ગમૂળ એટલે કોષપણુ સરખી બે સખ્યાના ગુણાકાર વાળી સખ્યાની મૂળ સખ્યા શોધી કાઢવી તે વર્ગમૂળ. વર્ગમૂળની સખ્યાને તેજ વર્ગમૂળ વાળી સખ્યાએ ગુણીએ, તો પાછી તેજ સખ્યા આવી જવી જોઈએ દા. ત. ૧૬ મૂળ સખ્યા છે. તેને ૧૬ થી ગુણીએ તો ૨૫૬ એ વર્ગ થયો. તેનું વર્ગમૂળ કાઢીએ, તો તેનું મૂળ ૧૬ સખ્યા આવે એ વર્ગમૂળને ફરીથી વર્ગમૂળથી=૧૬ થી ગુણીએ તો પ્રથમની ૨૫૬ સખ્યા આવે

આકડાનું ગણિત હમ્મેશા જમણી બાજુથી ડાબી બાજુ તરફ જતા જતા થાય છે. એટલે એકમ સખ્યા જમણી બાજુ છેલ્લી આવે છે અને દશક સખ્યાઓ ડાબી ડાબી બાજુ તરફ ચાલી આવે છે. સખ્યાનું વાચન ડાબી બાજુથી થાય છે, અને ગણિત [ભાગાકાર વિના] જમણી બાજુથી થાય છે. જેમકે-૧૬૨૪૫ સોળ હજાર બસો પીસ્તાલીશ=એ વાચન થયું. અને ગણિત ૧૬૨૪૫×૪ = તો પહેલા પાચ ચોક વીશ, ત્યાંથી ગણિત કરવાનું શરૂ કરાય છે માટે—

વર્ગમૂળ કાઢવાની રીત—છેલ્લા એકમના આકડાથી એકી આકડા ઉપર પહેલા | આવી નિશાની કરવી અને બેકી સખ્યા ઉપર—આવી નિશાની કરવી એકી સ્થાનના આકડા તે વિષમ સખ્યા કહેવાય છે. અને બેકી સ્થાનના આકડા તે સમ સખ્યા કહેવાય છે. આવી નિશાની કરવાનું કારણ વર્ગમૂળનો ભાગાકાર કરતી વખતે પહેલા આકડા ઉપર વિષમ નિશાની હોય, તો એકજ આકડાથી વર્ગમૂળનું શોધન શરૂ કરવું જોઈએ, અને જો પહેલા આકડા ઉપર સમ-નિશાની હોય તો બે આકડાથી વર્ગમૂળનું સશોધન કરવું અને પછી પણ | નિશાની વાળી સખ્યા કટકે કટકે ઉતારવી કારણ કે એકી સાથે મોટી સખ્યાનો ભાગાકાર કે વર્ગમૂળ કરી શકાય નહીં, માટે કટકે કટકે સખ્યા ઉતારીને તેનું વર્ગમૂળ કરતા કરતા ઠેઠ પુરી સખ્યાનું વર્ગમૂળ કરી શકાય છે.

સામાન્ય ભાગાકારમાં—એક એક સખ્યા ઉતારે છે, અને વર્ગમૂળમાં—વર્ગમૂળ પોતે પોતાની સખ્યાએ ગુણાયેલ હોવાથી તેનું મૂળ કાઢતા બે આકડા ઉતારવા પડે છે. હવે દરેક વિષમ આકડા ઉપર | આ નિશાની કરો. અને સમ ઉપર — આ નિશાની કરો.

જે સખ્યાનું વર્ગમૂળ કાઢવું હોય તેની

૧. ડાબા હાથ તરફની વિષમ ચિહ્નવાળી સખ્યા સુધીની સખ્યામાંથી જ કોષ પણુ સખ્યાનો વર્ગ બાદ થઈ શકે, તેજ વર્ગના મૂળને ભાજક

परिही तिलक्ख-सोलस-सहस्स दो य सय सत्तवीसहिया
कोसतिगद्दावीसं, धणुसय तेरंगुलच्छहियं ॥ ८ ॥

અથવા—સખ્યામાથી બાદ—[કુલ ભાગાકાર $\times ૨ \times ૧૦ +$
 નવો ભાગાકાર = નવો ભાગાકાર \times નવા ભાગાકારની સખ્યા.
 દાખલો—

[illegible]

संस्कृत अनुवाद.

परिधिखिलक्षा षोडशसहस्रा द्वे च शते सप्तविंशत्यधिके
क्रोशत्रयमष्टाविंशं धनु शतं त्रयोदशाङ्गुलमर्द्धाधिकम् ॥८॥

$$\begin{array}{rcl}
 & & \text{५} \\
 \hline
 १२ & ०१७५१०० & \\
 \times १० & = १२१४८४ & \\
 \hline
 १२० & ०४८१११०० & \\
 +१ & = ४४२७१२८ & \\
 \hline
 = १२१४८४ & ०४८४४७१ \text{ शेष} & \\
 +१ & & \\
 \hline
 १३२ & \frac{४८४४७१ \times ४}{१३२४५४ + १} = \frac{१९७७८८४}{१३२४५४} = ३ \frac{४०५२२}{१३२४५४} \text{ ग्रा७} & \\
 \times १० & & \\
 \hline
 १३२० & & \\
 +२ & & \\
 \hline
 = १३२२ \times २ & \frac{४०५२२ \times \frac{१०००}{१}}{३११२२७} = \frac{४०५२२०००}{३११२२७} = १२८४४६४४ \text{ धनुष.} & \\
 +२ & & \\
 \hline
 १३२४ & & \\
 \times १० & \frac{४४६४४ \times ४}{३११२२७} = \frac{१७८७७६}{३११२२७} = ०.५७४ & \\
 \hline
 १३२४० & & \\
 +२ & & \\
 = १३२४२ \times २ & & \\
 +२ & & \\
 \hline
 १३२४४ & \frac{१७८७७६ \times २}{१०५४०८} = \frac{१४३८२०८}{१०५४०८} = १३ \frac{१७८६९}{१०५४०८} \text{ आगुल} & \\
 \times १० & & \\
 \hline
 १३२४४० & & \\
 +७ & & \\
 = १३२४४७ \times ७ & & \\
 +७ & & \\
 १३२४५४ & & \\
 (\text{ध्रुवभाजक}) & &
 \end{array}$$

અન્ય સહિત પદ્મછેદ.

પરિઘી તિલક્ષ્મી સોલસ સહસ્ત્ર ય દો સય સત્તવીસ અઢિયા
તિગ કોસ સય અઢાવીસ ઘણુ અઢ સહિય તેર મંગુલ ॥૮॥

શબ્દાર્થ:—

પરિઘી=પરિધ
તિ લક્ષ્મ=ત્રણ લાખ
સહસ્ત્ર=હજાર

સય=સો
તિગ=ત્રણ
ઘણુસય=સો ધનુષ

ગાથાથ:—

પરિધિ-ત્રણ લાખ, સોળ હજાર, બસો સત્તાવીસ
ચોળનથી અધિક = ત્રણ ગાઉ, એકસો અઢાવીસ ધનુષ
અને તેર આંગુળથી અધિક.

$$\frac{૬૭૮૯૧}{૧૦૫૪૦૯} \times \frac{૨}{૧} = \frac{૧૩૫૭૮૨}{૧૦૫૪૦૯} = ૧ \frac{૩૦૩૭૩}{૧૦૫૪૦૯} \text{ અર્ધઅંગુલ } = ૧૩૧ \frac{૩૦૩૭૩}{૧૦૫૪૦૯} \text{ અંગુળ.}$$

આ પ્રમાણે મૂળ ગાથામા છે, પરંતુ નીચે પ્રમાણે શેષના ગણિતો
કરતા જતા છેવટ પાંચ શેષ લાવી શકાય.

$$\frac{૩૦૩૭૩}{૧૦૫૪૦૯} \times ૮ = \text{યવ, શેષ} \times ૮ = \text{યુકા, શેષ} \times ૮ = \text{લિખ, શેષ} \times ૮$$

= વાલાત્ર, શેષ \times ૮ = રથરેણુ, શેષ \times ૮ = ત્રમરેણુ, શેષ \times ૮ =
બ્યાવહારિક બાદર પરમાણુ, શેષ \times ૧૭૪ = સૂક્ષ્મખંડ બાદર પરમાણુ,
શેષ \times ૩૬૧ = સૂક્ષ્મતરખંડ બાદર પરમાણુ, શેષ ૫૪.

ચોળન ગાઉ	ધનુષ	આંગુલ	યવ	યુકા	લિખ
૩૧૬૨૨૭ ૩	૧૨૮	૧૩૧	૧	૧	૧
વાલાત્ર	રક્ષરેણુ	ત્રસરેણુ	બાદરપરમાણુ		
૬	૦	૭	૫		

સૂક્ષ્મખંડ બાદર પરમાણુ સૂક્ષ્મતરખંડ બાદર પરમાણુ શેષ
૩૦ (૧૭૪ લાગના) ૩ (૧૭૪ \times ૩૬૧) ૫૪

આ પ્રમાણે પરિધિનું સૂક્ષ્મ ગણિત છે.

गणित ५६ = क्षेत्रज्ञ

सत्तेव य कोडिसया, णउआ छप्पन्न सयसहस्साइं
चउणउयं च सहस्सा, सयं दिवडुं च साहीयं ॥९॥

गाउयमेगं पनरस--धणूसया तह धणूणि पन्नरस
सट्ठिं च अंगुलाइं, जंबूदविस्स गणियपयं ॥१०॥

संस्कृत अनुवाद

सप्तैव च शतानि नवति षट्पञ्चाशच्छतसहस्राणि
चतुर्नवति च सहस्राणि शतं द्वितीयाद्धं च साधिकम् ॥ ९ ॥
गव्यूतमेकं पञ्चदश धनु शतानि तथा धनूषि पञ्चदश,
षष्टिश्चाङ्गुलानि जम्बूद्वीपस्य गणितपदम् ॥ १० ॥

अन्वय सहित ५६२छे६

सत्त सया णउआ कोडि एव य छप्पन्न सय सहस्साइं
च चउणउय सहस्सा च दिवडुं सयं स अद्वियं ॥ ९ ॥
एगं गाउयं पनरस सया धणू तह पन्नरस धणूणि
च सट्ठि अंगुलाइं जंबूदीवस्स गणियपयं ॥ १० ॥

शब्दार्थ —

सत्त=सात	}	सातसो नवुं	सयसहस्साइं=(सो ६०१२)=६०१२
कोडि=६०६			चउणउयं=२०१२।३०
सया=सो			सहस्सा=६०१२
णउआ=नेवुं			सय=सो
			दिवडुं=६०६
छप्पन्न=७२५५			साहीय=साधिक (आगण कुहे- वाता अधिक प्रमाण सहित)

शब्दार्थ (गाथा १० भीमा)

गाउयं=गा७	पन्नरस=५६२
सया=सो	सट्ठि=सा७
धणूणि=धनुष	अंगुलाइ=आंगण

ગાથાર્થ—

સાતસો નેવું કેડ, છપ્પન લાખ, ચોરાણું હજાર
અને દોઢસો ચોજનથી અધિક=એક ગાઉ, પંદરસો પંદર
ધનુષ અને સાઠ અંગુલ, જમ્બૂદ્વીપનું ક્ષેત્રફળ છે

વિશેષાર્થ—

જમ્બૂદ્વીપના ક્ષેત્રમાં ૧ ચોજન લાંબા ૧ ચોજન પહોળા ઇંટાના
ટુકડા ૭૯૦૫૬૮૪૧૫૦ ગોઠવી રાકાય છતાં થોડું ક્ષેત્ર ખાલી પડે, તેમાં—

- ૧ — ૧ ગાઉ પહોળો અને એક ચોજન લાંબો ટુકડો એક
૨ — ૧૫૧૫ ધનુષ પહોળો અને એક ચોજન લાંબો ટુકડો એક
૩ — ૬૦ અંગુલ પહોળો અને ૧ ચોજન લાંબો ટુકડો એક

એમ એ ત્રણ ટુકડા ગોઠવીએ એટલે પછી જમ્બૂદ્વીપનું
ક્ષેત્ર લગભગ પુરાર્ધ જાય*

*દાખલો—

૧ ચોજન $૩૧૬૨૨૭ \times ૨૫૦૦૦ = ૭૯૦૫૬૭૫૦૦૦$ ચોજન

૨ ગાઉ $૩ \times ૨૫૦૦૦ = ૭૫૦૦૦$ ગાઉ

૩ ધનુષ $૧૨૮ \times ૨૫૦૦૦ = ૩૨૦૦૦૦૦$ ધનુષ

૪ અંગુલ $૧૩૧ \times ૨૫૦૦૦ = ૩૩૭૫૦૦$ અંગુલ

યવ વિગેરેને પણ ૨૫૦૦૦ થી ગુણતા વધારે ચોક્કસ ગણિતપદ-
ક્ષેત્રફળ આવે, પરંતુ તે ગણિત કરવું વિદ્યાર્થીને ધણું અઘરું પડવા
સંભવ છે. છતાં શક્તિ હોય તેણે કરી જોવું.

૧ અંગુલ-૩૩૭૫૦૦- ૯૬=૩૫૧૫૬ $\frac{૬૦}{૧૦૦}$ ધનુષ

૨ ધનુષ-૩૨૦૦૦૦૦+૩૫૧૫=૩૨૦૩૫૧૫ ધનુષ-૨૦૦૦=૧૬૦૧ $\frac{૧૫૧૫}{૨૦૦૦}$ ગાઉ

૩ ગાઉ-૭૫૦૦૦+૧૬૦૧=૭૬૬૦૧ ગાઉ - ૪=૧૬૧૫૦ $\frac{૧}{૨}$ ચોજન.

૪ ચોજન-૭૯૦૫૬૭૫૦૦૦+૧૬૧૫૦= ૭૯૦૫૬૮૪૧૫૦ ચોજન
જમ્બૂદ્વીપનું ક્ષેત્રફળ { ૧ — ગાઉ
૧૫૧૫ — ધનુષ
૬૦ — અંગુલ

સમચોરસ ચોજનને હિસાબે ઉપર પ્રમાણેના લંબચોરસ ત્રણ ઢકડાથી ક્ષેત્ર પૂરાશે જ્યુદ્ધીપના ગોળ આકારને લીધે ખાંચા પૂરવા માટે આવી રીતે ગણિત કરવામાં આવે છે.

વિષ્કમ્બલનો અર્ધ લાગ તે ત્રિજ્યા કહેવાય છે. તેના વર્ગનો વર્ગ કરીને ૧૦ થી ગુણી, વર્ગમૂળ કાઢી હાલ ક્ષેત્રફળ કાઢવામાં આવે છે તે પ્રમાણે ૧૫૦ ધનુષનો ફરક આવવા છતાં લગભગ સરખું ગણિત છે.

૩ વાસક્ષેત્રો, અને ૪ પર્વતો

ભરહાઈ સત્ત વાસા, વિયડૂં ચડ ચડરતિસ વટ્ટિયરે
સોલસ વાક્ષરગિરિ, દો ચિત્ત વિચિત્ત દો જમગા ॥૧૧॥

દોસય કળયગિરીંગં, ચડ ગયદંતા ય તહ સુમેરુ અ
છ વાસહરા પિંડે, ઇગુણસત્તરિ સયા દુન્ની ॥ ૧૨ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ભરતાદીનિ સત્ત વર્ષાણિ, વૈતાલ્યશ્ચત્વારશ્ચતુર્લિંગશ્ચ વૃત્તેતરાઃ
ષોડશ વક્ષસ્કારગિરયોઃ, દ્વૌ ચિત્રવિચિત્રૌ દ્વૌ યમકૌ ॥ ૧૧ ॥

દ્વે શતે કાશ્ચનગિરીનાં, ચત્વારો ગજદન્તાશ્ચ તથા સુમેરુશ્ચ
પદ્વર્ષધરાઃ, પિંડે, ઇકોનસત્તતિ (ત્યધિક) શતે દ્વે ॥ ૧૨ ॥

અન્ય સહિત પદ્મછંદ

ભરહ આઈ સત્ત વાસા ચડ વટ્ટ વિયડૂં ચડરતિસ દ્યયરે
સોલસ વક્ષાર ગિરિ, ચિત્ત વિચિત્ત દો દો જમગા ॥ ૧૧ ॥

દો સય કળયગિરિણ ય ચડ ગયદંતા તહ સુમેરુ અ
છ વાસહરા, પિંડે-દુન્નિ સયા ઇગ ઊણ સત્તરિ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૧ મીનો)

વિયડૂં=વૈતાલ્ય પર્વત

ચડ=ચાર

ચડરતિસ=ચોત્રીસ

વક્ષાર=વક્ષસ્કાર

દો=બે

ચિત્ત=ચિત્ર પર્વત (અને)

વિચિત્ત=વિચિત્ર પર્વત છે.

જમગા=યમકગિરિ છે.

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૨ મીના)

દોસય=બસો	પિંડે=સર્વને એકત્ર કરતાં, સર્વ મળીને.
કળયગિરીણં=કંચનગિરિ	અગુણસત્તરિ=(એક ન્યુન સિત્તર=) એ ગુણોત્તર
ગયદંતા=ગજદંતગિરિ	સયા=સો
સુમેરુ=મેરુ પર્વત	કુન્તી=બે
વાસહરા=વર્ષધર (મહાક્ષેત્રની મર્યાદા બાંધનાર)	

ગાથાર્થ—

ભરતક્ષેત્ર વગેરે સાત રહેઠાણો છે. ચાર ગોળ અને ચોત્રીસ ઇતર [દીર્ઘ] વૈતાલ્ય પર્વતો છે. સોળ વક્ષસ્કાર પર્વતો, બે ચિત્ર અને વિચિત્ર તથા બે યમક [સમક] પર્વતો છે. ॥ ૧૧ ॥

બસો કંચનગિરિ, ચાર ગજદંતગિરિ, મેરુપર્વત અને છ વર્ષધર પર્વત; સરવાળો કરતાં બસો ઓગણોત્તર. ॥ ૧૨ ॥

વિશેષાર્થ—

સાત વાસક્ષેત્રો.

વાસક્ષેત્ર	વર્ષધરપર્વત	આકાર	સ્પર્શ	પ્રમાણ
૧ ભરત	—————	રોટલાની સહેજ ભાંગેલી કોર જેવો	ત્રણ બાજુ	પરફફલ
[ક્ષુદ્ધલહિમવંત]		પલંગ જેવો	પૂર્વ પશ્ચિમ	૧૦૫૩૬૬
		લંબચોરસ		લવણસમુદ્ર
૨ હિમવંત	—————	”	”	૨૧૦૫૬૯
[મહાહિમવંત]		”	”	૪૨૧૦૧૯
૩ હરિવર્ષ	—————	”	”	૮૪૨૧૧૯
[નિષધ]		”	”	૧૬૮૪૩૬૯
૪ મહાવિદહ	—————	”	”	૩૩૬૮૪૧૯
[નીલવંત]		”	”	૧૬૮૪૨૬૯
૫ રમ્યક	—————	”	”	૮૪૨૧૧૯
[રુક્મિ]		”	”	૪૨૧૦૬૦

૬ હૈરણ્યવંત	—	”	”	૨૧૦૫૬૯
[શિખરી]		”	”	૧૦૫૨૬૬
૭ ઐરાવત	—	શૌરલાની રહેજ	ત્રણ બાબુ	૫૨૬૬૬
		ભાંગેલી કોર જેવો	લવણસમુદ્ર	

કુલ ૧,૦૦,૦૦૦ થો

૧ ઉપર જણાવેલા પ્રમાણે-માપો ક્ષેત્રો અને પર્વતોની ઉત્તર દક્ષિણ પહોળાઈના છે લંબાઈમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્ર ૧૦૦૦૦૦ લાખ થોજન લાંબુ છે. તેની આ બાબુના ત્રણ ક્ષેત્રો, ત્રણ પર્વતો તથા તેની પેલી તરફના આ તરફ જેવાજ ત્રણ ક્ષેત્રો તથા ત્રણ પર્વતો છે, એઓની લંબાઈ એક સરખી નથી

૨. ૧કર્મભૂમિઓ—ભરત, ઐરાવત, મહાવિદેહ દિવકુર, ઉત્તરકુર શિવાય પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહ]

૩. ૨અકર્મભૂમિઓ—હિમવંત, હરિવર્ષ, રમ્યક, હૈરણ્યવત

ઉપર કહેલા ક્ષેત્રોના નામો અનાદિકાળથી એજ પ્રમાણે શાશ્વત્ભાવે નક્કીજ છે. અથવા તે તે ક્ષેત્રના અધિષ્ઠાયક દેવના નામ ઉપરથી પણ એ નામ છે અર્થાત્ તે તે ક્ષેત્રના અધિષ્ઠાયક દેવના પણ નામો એજ પ્રકારના છે

૧. અસિ (શસ્ત્રવ્યવહાર) મયી (લેખનવ્યવહાર) અને કૃષિ (ખેતી વ્યવહાર) એ ત્રણ મુખ્ય કર્મો-કામો જેમા ચાલતા હોય તે. ઉપરાત રાજ્યવ્યવસ્થા, સમાજ (વર્ણ) વ્યવસ્થા, સ્વામી-સેવક લગન, રસોઈ કરી ખાવું વિગેરે જેમા ચાલતા હોય.

૨. ઉપરના કાર્યો તથા વ્યવહારો જેમા ન ચાલતા હોય, ઉપરાત જોડે જન્મેલા ભાઈ જહેનજ પતિ-પત્ની ભાવથી રહેતા હોય, તે અકર્મભૂમિ કે ભોગભૂમિ તેમાના મનુષ્યો યુગલિક કહેવાય છે તેઓના શરીર સર્વાંગ સુદર અને સુલક્ષણવતા હોય છે. અને આ પ્રજા ખૂબ સુખી હોય છે. તેઓ પોતાના જીવનની, તેમજ ભોગ-ઉપભોગની સર્વ સામગ્રી કંદપવૃત્તિ દ્વારા મેળવતા હોય છે.

૨૬૯ પર્વતો

૪ વૃત્ત વૈતાલયો*

શબ્દાપાતી	વિકટાપાતી	ગંધાપાતી	માલ્યવંત
કયાં- હિમવંતની	હરિવર્ષની	રમ્યકુની	હૈરણ્યવંતની
મધ્યે	મધ્યે	મધ્યે	મધ્યે
મૂળમાં—૧૦૦૦ ચોજન	=	=	=
મધ્યમાં—૧૦૦૦ ચોજન	=	=	=
ઉપર—૧૦૦૦ ચોજન	=	=	=
ઉંચાઈ—૧૦૦૦ ચોજન	=	=	=
આકાર ગોળ પ્યાલા જેવો	=	=	=

૩૪ દીર્ઘ વૈતાલયો.

ભરતની વચ્ચે મહાવિદેહની વચ્ચે	ઐરાવતની વચ્ચે
૧	૩૨
૧	૧
ઉંચાઈ ૨૫ ચોજન	૨૫ ચોજન [દરેકની] ૨૫ ચોજન
આકાર પૂર્વ પાશ્ચિમ લાંબા	=

૧૬ વક્ષસ્કાર

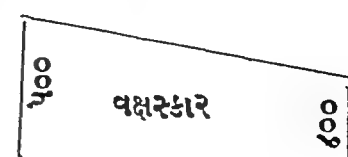
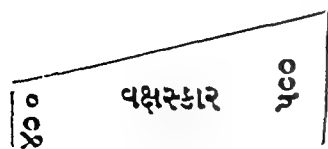
આ ચિત્રકૃત વિગેરે સોળ વક્ષસ્કાર પર્વતો મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આવેલા છે. મહાવિદેહની પૂર્વ તરફ બે ભાગમાં બહેંચાયેલી ૧૬ વિજયો, અને પશ્ચિમ તરફ બે ભાગમાં બહેંચાયેલી ૧૬ વિજયો છે. તેમાં વિજય-વક્ષસ્કાર-વિજય-અંતર નદી-વિજય-વક્ષસ્કાર-વિજય-અંતરનદી એવા અનુક્રમે દરેક ભાગમાં ૪ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે ચારે ભાગમાં મળીને ૧૬ વક્ષસ્કાર પર્વતો થાય છે.

કયાં છે	આકાર	ઉંચાઈ	પહોળાઈ
૧ ૧-૨ વિજયની વચ્ચે	ઉત્તર દક્ષિણ લાંબો	૪૦૦ થી ૫૦૦ ચો	૫૦૦ ચો
૨ ૩-૪ ”	”	”	”

*. (નદીએ શેકેલા ક્ષેત્ર સિવાયના) ક્ષેત્રના વિભાગ પાડનાર-એવો શબ્દાર્થ જ્યુક્તીપ પ્રસન્નિ-વૃત્તિમા છે.

૩	૫-૬	„	„	„	„	„
૪	૭-૮	„	„	„	„	„
૫	૯-૧૦	„	„	„	„	„
૬	૧૧-૧૨	„	„	„	„	„
૭	૧૩-૧૪	„	„	„	„	„
૮	૧૫-૧૬	„	„	„	„	„
૯	૧૭-૨૮	„	„	„	„	„
૧૦	૧૯-૨૦	„	„	„	„	„
૧૧	૨૧-૨૨	„	„	„	„	„
૧૨	૨૩-૨૪	„	„	„	„	„
૧૩	૨૫-૨૬	„	„	„	„	„
૧૪	૨૭-૨૮	„	„	„	„	„
૧૫	૨૯-૩૦	„	„	„	„	„
૧૬	૩૧-૩૨	„	„	„	„	„

જેમ વિજયો સામસામી છે. તેમ આ પર્વતો પણ સામસામી આવી રહેલા છે. એટલે એક પર્વત નિષધ પાસેથી શરૂ થઈ ઉત્તર તરફ જાય છે જ્યારે સામેનો નીલવંત પર્વત પાસેથી શરૂ થઈ દક્ષિણ તરફ જાય છે. તથા બન્નેયની શરૂઆતમાં ઉંચાઈ ૪૦૦ ચોજન હોય છે. અને ધીમે ધીમે વધતાં વધતાં છેડે ૫૦૦ ચોજનની ઉંચાઈ થાય છે, તેથી ઘોડાની ડાકનો આકાર બને છે એટલે બન્નેય સામસામી પર્વતો સામી છાતીએ કેમ જાણ્યે ભેટતા હોય, અથવા વિજયોની મર્યાદા બાંધી રક્ષા કરવા છાતીને આકારે ઉભા રહેલા હોય, એવા દેખાય છે માટે તેનું નામ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે. વક્ષ:=છાતી.

૧ ચિત્ર અને ૧ વિચિત્ર પર્વત

આ બન્નેય પર્વતો દેવકુરુ નામના ક્ષેત્રમાં આવેલા છે.
એક પૂર્વ તરફ છે બીજો પશ્ચિમ તરફ છે.

ઉંચા	મૂળમાં વિસ્તાર	ઉપર વિસ્તાર	આકાર
૧૦૦૦	૧૦૦૦	૫૦૦	ગોળ છે

૧ યમક અને ૧ સમક પર્વત

આ બે પર્વતોની હકીકત ઉપર પ્રમાણેજ છે માત્ર તે ઉત્તર-કુરુક્ષેત્રમાં એક પૂર્વમાં અને બીજો પશ્ચિમમાં આવેલ છે.

૨૦૦ કંચન ગિરિ

દેવકુરુમાં	પૂર્વ-પશ્ચિમ	ઉત્તરકુરુમાં	પૂર્વ-પશ્ચિમ
સરોવર ૧ લાની	૧૦—૧૦	સરોવર ૧ લાની	૧૦—૧૦
,, ૨ જા	,, ૧૦—૧૦	,, ૨ જાની	૧૦—૧૦
,, ૩ જા	,, ૧૦—૧૦	,, ૩ જાની	૧૦—૧૦
,, ૪ થા	,, ૧૦—૧૦	,, ૪ થાની	૧૦—૧૦
,, ૫ મા	,, ૧૦—૧૦	,, ૫ માની	૧૦—૧૦
—	—	—	—
૫૦	૫૦	૫૦	૫૦

આ પર્વતો સુવર્ણમય રંગના ૧૦૦ સો યોજન ઉંચા ભૂમિ ઉપર છે. અને અનુક્રમે ૧૦૦ થી ૨૦૦ યોજન પહોળા ઘટતા ઘટતા શિખરના આકારના છે. આ પર્વત ભૂમિકૂટો જેવા છતાં પૂર્વાચાર્યાએ ભૂમિકૂટ તરીકે ગણ્યા નથી. સરોવરોની પૂર્વ પશ્ચિમે સીધી શ્રેણીમાં આવેલા છે. અને કેમ જાણે દિક્કુમારીઓને રમવાના સોનાના સોગઠા હોય તેવા દેખાય છે.

૪ ગજદંત પર્વતો

આ ચાર પર્વતો હાથી દાંતને આકારે મૂળમાં પહોળા, છેડે પાતળા, લાંબા અને વચ્ચે વાંકા છે માટે હાથીના દાંત જેવા તેઓનું નામ ગજદંત પર્વતો છે.

સૌમનસ	વિદ્યુતપ્રભ	માલ્યવંત	ગંધમાદન
ક્યાં છે-દેવકુરુ પાસે	દેવકુરુ પાસે	ઉત્તરકુરુ પાસે	ઉત્તરકુરુ પાસે
દિક્ષા -પૂર્વમાં	પાશ્ચિમમાં	પૂર્વમાં,	પશ્ચિમમાં,
મૂળ-નિષધ પાસે,	નિષધ પાસે,	નીલવંત પાસે,	નીલવંત પાસે

પર્વતો.

છેડા	-	મેરુ પાસે	મેરુ પાસે	મેરુ પાસે	મેરુ
મૂળમાં પહોળા	}	- ૫૦૦ ચો.	૫૦૦ ચો.	૫૦૦ ચો.	૫૦
છેડે પહોળા	}	અંગુલના - અસંખ્ય	અંગુલના અસંખ્ય	અંગુલના અસંખ્ય	અસંખ્ય
		ભાગ પ્રમાણ	ભાગ પ્રમાણ	ભાગ પ્રમાણ	ભા
મૂળમાં ઉંચા	}	- ૪૦૦ ચોજન	૪૦૦ ચોજન	૪૦૦ ચોજન	૪૦
છેડે ઉંચા	-	૫૦૦ ચોજન	૫૦૦ ચોજન	૫૦૦ ચોજન	૫૦૦
મૂળમાં ઉંડા	}	- ૧૦૦ ચોજન	૧૦૦ ચોજન	૧૦૦ ચોજન	૧૦૦
છેડે ઉંડા	-	૧૨૫ ચોજન	૧૨૫ ચોજન	૧૨૫ ચોજન	૧૨૫
લાંબા	-	કળા ૩૦૨૦૯-૬	કળા ૩૦૨૦૯-૬	કળા ૩૦૨૦૯-૬	૩૦૨
વર્ણ		શ્વેત	લાલ	લીલો	૫

આ પર્વતોની પણ વક્ષસ્કાર પર્વતોની થેડે મૂળમાં ચોજન ઉંચાઈ હોવાથી અને છેડે ૫૦૦ ચોજન ઉંચાઈ હોવાથી ડાક જેવો આકાર ધારણ કરે છે પહેલા બે દે ઘેરીને રહેલા છે, અને બીજા બે ઉત્તરકુદ્ર દ્વિત્રને ઘેરીને રહે તેથી તેનું વક્ષસ્કાર એવું પણ નામ છે

૧ મેરુ પર્વત

જંબુદ્વીપમાં મહાવિદેહ દ્વિત્રની વચ્ચે મંદર દેવના ઉપરથી મંદર-મેરુ પર્વત છે.

ઉચો	નીચે પહોળો	શિખર ઉપર પહોળો	આકાર	રંગ
બહાર - ૯૯૦૦૦ ચો ૧૦૦૯૦૬૬ ચો ૧૦૦૦ ચો ગોળ	પીળો			
અંદર - ૧૦૦૦ ચો ૧૦૦૦૦ ચો	સુવર્ણ			
કુલ-૧,૦૦,૦૦૦ ચો	મય			

તે પર્વતને ત્રણ કાંડ છે, તેના ઉપર ત્રણ અને એક તળેટીમાં એમ ચાર વન છે. મેરુના શિખર ઉપર ૪ શિલા અને ૬ સિંહાસન છે.

૬ વર્ષ ધર પર્વતો

ચુલ્લહિમ	મહાહિમ	નિષધ	નીલ	રુદ્રિમ	શિખરી
વત	વંત		વંત		
ઉંચા-૧૦૦ ચો ૨૦૦	૪૦૦	૪૦૦	૪૦૦	૨૦૦	૧૦૦
અંદર-૨૫ ચો ૫૦	૧૦૦	૧૦૦	૧૦૦	૫૦	૨૫
પહોળા-૧૦૫૨૬૬ ૪૨૧૦૬૬ ૧૬૮૪૨૬ ૧૬૮૪૨૬ ૪૨૧૦૬૬ ૧૦૫૨૬૬					
આકાર-લંબ	લંબ	લંબ	લંબ	લંબ	લંબ
ચોરસ	ચોરસ	ચોરસ	ચોરસ	ચોરસ	ચોરસ
રંગ-પીળો	પીળો	લાલ	લીલો	શ્વેત	પાળો

તપાવેલા

શાના	સુવર્ણ	સુવર્ણ	સુવર્ણ	વૈદ્યરત્ન	રૂપમય	સુવર્ણ
બનેલા	મય	મય	મય	મય		મય

૬ વર્ષ એટલે ક્ષેત્ર, તેની મર્યાદાને, ધર એટલે ધારણ કરનારા, એટલે બે ક્ષેત્રોની વચ્ચે સરહદો ઉપર રહેલા, એવો શબ્દાર્થ સમજવો. તેઓ કયા કયા ક્ષેત્રોની વચ્ચે આવેલા છે, તે વાસ ક્ષેત્રોના વર્ણનમાં સમજાવેલ છે

૪ વૃત્તવૈતાલ્ય

૨૦૦ કનકગિરિ

૩૪ લાંબા વૈતાલ્ય

૪ ગજદંત પર્વત

૧૬ વક્ષસ્કાર પર્વત

૧ મેરુ

૨ ચિત્ર-વિચિત્ર

૬ વર્ષધર પર્વતો

૧ યમક

૧ સમક

કુલ - ૨૬૯ પર્વતો

૨૬૯ પર્વતોનો સંક્ષિપ્ત યંત્ર.

સં.ક્ર.સં.	પર્વતનાં નામ	સ્થાન	ઉચ્ચાઇ (ચોજન)	વિસ્તાર (ચોજન)	આકાર	શાના બનેલા અને વર્ણ	કુટ
૧	૧ લઘુ હિમં	ભૃગુ-હિમં ના મધ્યમા	૧૦૦ ચોજન	૧૦૫૨—૧૨	લઘુ ચોરસ	પીળા (સુવર્ણનો)	૧૧
૧	૧ મહા હિમં	હિમં હરિં ના મધ્યમા	૨૦૦ "	૪૨૧૦—૧૦	"	"	૮
૧	૧ નિપદ	હરિં મહાં ના મધ્યમા	૪૦૦ "	૧૬૮૪૨—૨	"	લાલ (તપનીય સુવર્ણનો)	૯
૧	૧ નીલવંત	મહાં-રમ્યં ના મધ્યમા	૪૦૦ "	૧૬૮૪૨—૨	"	લીલો (વૈશ્વંરતનો) ^૨	૯
૧	૧ રૂક્મી	રમ્યં હિરં ના મધ્યમા	૨૦૦ "	૪૨૧૦—૧૦	"	શ્વેત (રૂપાનો)	૮
૧	૧ શિખરી	હિરં—ઐરાં ના મધ્યમા	૧૦૦ "	૧૦૫૨—૧૨	"	પીળા (સુવર્ણનો)	૧૧
૪	૪ વૃત્ત વૈતાં	૪ યુગલ ક્ષેત્રમા	૧૦૦૦ "	૧૦૦૦	૧૫૯૫ જેવો	શ્વેત (રતના)	૦
૩૪	૩૪ દીર્ઘવૈતાં	૩૪ વિજયોમા	૨૫ "	૫૦	લઘુ ચોરસ	શ્વેત (રૂપાના)	૩૦૬

૧. ધાન્ય ભરવાનો પાલો સરખા આકારવાળો વાસની ઓપોનો કોઠો તે પલ્લવ કહેવાય. સીધુ પીપ-સીધી કોઠી ૨. પાના-પત્રા.

૧૬ વક્ષસ્કાર	મહાવિદેહમાં	૫૦૦ "	૫૦૦	લાળ ચોરસ	પીળા (સ્વર્ણના)	૬૪
૨ ચિન્ન વિચિન્ન	દેવકુરમા	૧૦૦૦ "	૧૦૦૦	૧૭૧૬ ગોપુરમ્	"	૦
૨ યમક	ઉત્તરકુરમા	" "	"	"	"	૦
૨૦૦ કંચનગિરિ	૧૦૦ દેવકુરમા ૧૦૦ ઉન્નકુરમા ૨ દેવકુરમા અન્તે ૨ ઉત્તરકુરમા અન્તે	૧૦૦ "	૧૦૦	"	"	૦
૪ ગજદંત		૫૦૦ "	૫૦૦	અશ્વરુકધ અતે હસ્તિના દંતુશલ	લાલ પીળા શ્વેત હોલો (સ્વર્ણ રત્નના)	૩૨
૧ મેરૂ પર્વત	મહાવિન્ન મા	૧ લાળ "	૧૦૦૮૦૧૦૦	૭૧૬ ગોપુરમ્	પીળા (સ્વર્ણના)	૯
૨૬૯						૪૬૭

૧. ગાયે ઉભુ કરેલુ પૂજનું જેમ મૂળમા વિસ્તારવાળું અને ઉપર ઘટનું હોય છે તેવું. શાસ્ત્રમા ઓળ શબ્દ વિશેષ આવે છે.

५. पर्वतोना शिखरो.

सोलसवक्खारेसु, चउ चउ कूडा य हुंति पत्तेयं
 सोमणस गंधमायण, सत्तट्ठ य रुप्पिमहाहिमवे ॥१३॥
 चउतीसवियडेसु, विज्जुप्पहनिसढनीलवंतेसु
 तह मालवंत सुरगिरि, नव नव कूडाइं पत्तेयं ॥१४॥
 हिमसिहरिसु इक्कारस, इय इगसट्ठीगिरिसु कूडाणं
 एगत्ते सबधणं, सय चउरो सत्तसट्ठी य ॥१५॥

संस्कृत अनुपाद

षोडशवक्शस्कारेषु चत्वारि चत्वारि कूटानि भवन्ति प्रत्येक
 सौमनसगन्धमादनयो सप्ताष्टौ च रुक्मिमहाहिमवतो ॥१३॥
 चतुस्त्रिंशद्वैताढ्येषु, विद्युत्प्रभनिषधनोलवन्तेषु
 तथा माल्यवतसुरगिरयोर्नव नव कूटानि प्रत्येकम् ॥ १४ ॥
 हिमवच्छिखरिणोरेकादशेत्येकषष्टिगिरिषु कूटानाम्
 एकत्वे सर्वधनं शतानि चत्वारि सप्तषष्टिश्च ॥ १५ ॥

अन्यथ संहित ५६२७६

वक्खारेसु पत्तेय चउ चउ कूडा हुति य
 सोमणस गंधमायण सत्त, य रुप्पि महहिमवे अट्ठ ॥१३॥
 चउतीस वियडेसु विज्जुप्पह निसढ नीलवंतेसु
 तह मालवत सुरगिरि पत्तेय नव नव कूडाइं ॥ १४ ॥
 हिम सिहरिसु इक्कारस इय इगसट्ठी गिरिसु कूडाणं
 एगत्ते सब्ध धण, चउरो सय य सत्त सट्ठी ॥ १५ ॥

शब्दार्थ (गाथा १३ भी ना)

सोमणस=सोमनस गण्डंतगिरि	रुप्पि=इडिभ पर्वत उपर
उपर	
गंधमायण=गंधमादन गण्डंत	महहिमवे=महाहिमवंत पर्वत
गिरि उपर	उपर

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૪ મી નો)

નવતીમ=ચોવીસ	માલવંત=માલ્યવંત ગજદંત
વિચદ્રેમુ=વેનાદય પર્વતો ઉપર	ગિરિ ઉપર
વિચ્છુપ્પત્ત=વિચત્રપ્ત ગજદંત	સુરગિરિ=મેરૂ પર્વત ઉપર
ગિરિ ઉપર	નવ નવ=નવ નવ
નિમલ્લ=નિપથ પર્વત ઉપર	કૂડારં=કૂટ, શિખરો (છે)
નીલવત્સેમુ=નીલવંત પર્વત ઉપર	પત્તયં=પ્રત્યેક ઉપર
તત્ત=તથા	

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૫ મી નો)

દ્વિમ=દ્વિમવત પર્વત ઉપર	તમત્તે=એકત્વ કરતાં, મેળવતાં
ગિરિમુ=શિખરી પર્વત ઉપર	સચ્ચ=સર્વ, કુલ
દ્વગ્ગામ્સ=અન્યા	ઘ્રણં=ધન, સંખ્યા
દ્વગ્ગ=એ પ્રમાણે	સય=સો
દ્વગ્ગમદ્વી=એકમઠ	ચરો=ચાર
ગિરિમુ=પર્વતો ઉપર	સત્તમદ્વી=સડસઠ
કૂડારણ=કૂટાની, શિખરોની(નું)	ય=અને

ગાયત્રી—

સોળ વક્ષસ્કાર પર્વતોમાં દરેકને ચાર ચાર શિખરો
ને નામનસ અને ગધમાદન ને સાત સાત છે, અને
દ્વિમ તથા મહાદ્વિમવંત પર્વત ને આઠ આઠ શિખરો
છે. ॥ ૧૩ ॥

ચોવીસ વેનાદય, વિ ત્રપ્ત, નિપથ, નીલવત તથા
માલ્યવત અને મેરૂ પર્વત એ દરેક ઉપર નવ નવ
શિખરો છે. ॥ ૧૪ ॥

દ્વિમવત અને શિખરી પર્વત (જે એ વર્ષધર પર્વતો)
ઉપર સડચાર સડચાર શિખરો છે, એ પ્રમાણે એકમઠ
પર્વતો ઉપર એકઠાં કરતાં કૂટાની સર્વ સંખ્યા ચારેઆ
મહમઠ થાય છે. ॥ ૧૫ ॥

વિશેષાર્થ:—

પર્વત	શિખરો	કુલ	મૂળ વિસ્તાર તથા હિઆધ	ઉપર વિસ્તાર	શિખરો શાના છે
૧૬ વક્ષરકાર	૪	૧૬	૫૦૦ ચો	૨૫૦ ચો.	રતનમય
૧ સૌમનસ	૭	૧૪	૫૦૦ ચો.	૨૫૦ ચો.	„
૧ ગધમાદન	૭	„	„	„	„
૧ રુકિમ	૮	૧૬	„	„	„
૧ મહાહિમવત	૮	„	„	„	„
૩૪ વૈતાલ્ય	૯	૩૦૬	૬૧	૩ ચો થી અધિક	(૬)૨૦ (૩)સુ
૧ વિદ્યુત્પ્ર લ	૯	૯	(૮) ૫૦૦ (૧) ૧૦૦૦	૨૫૦ ચો ૧૫૦૦ ચો	રતનમય „
૧ માલ્ય વત	૯	૯	(૮) ૫૦૦ (૧) ૧૦૦૦	૨૫૦ ચો ૫૦૦ ચો	„ „
૧ નિપધ	૯	૯	૫૦૦ ચો	૨૫૦ ચો	„
૧ નીલવત	૯	૯	૫૦૦ ચો	૨૫૦ ચો	„
૧ મેરુ	૯	૯	(૮) ૫૦૦ ચો (૧) ૧૦૦૦ ચો	૨૫૦ ચો ૫૦૦ ચો	„ „
૧ લઘુ હિમં	૧૧	૩૫૧	૫૦૦ ચો	૨૫૦ ચો	„
૧ શિખરી	૧૧	૨૨	૫૦૦ ચો	૨૫૦ ચો	„
૬૧		૪૬૭			

- ૧ વિદ્યુતપ્રભ, માલ્યવંત અને મેરુઃ એ ત્રણ પર્વતોના નવ નવ શિખરોમાં એક શિખર સહસ્રાંકકૂટ કહેવાય છે. એટલે કે તેઓ ૧૦૦૦ ચોજન ઉંચા છે. તેના નામે અનુક્રમે હરિકૂટ, હરિસહકૂટ અને મેરુ ઉપર નંદનવનમાં આવેલનું નામ બલકૂટ છે. તેનો મૂળ વિસ્તાર પણ ૧૦૦૦ ચોજન છે. તેથી ૨૫૦-૨૫૦ ચોજન બન્ને બાજુએ આધાર વિના રહ્યા છે. અને શિખર ઉપર ૫૦૦ ચોજનના વિસ્તારવાળા છે.
- ૨ વૈતાલ્યના ૩૦૬ ગિરિકૂટો ૬૧ ચોજન ઉંચા, ૬૧ ચોજન મૂળમાં વિસ્તારવાળા અને ઉપર ૩ ચોજનથી કંઈક અધિક વિસ્તારવાળા છે.
- ૩ બાકીના ૧૫૮ ગિરિકૂટો ૫૦૦ ચોજન ઉંચા, ૫૦૦ ચોજન મૂળમાં વિસ્તારવાળા, અને ૨૫૦ ચોજન શિખર ઉપર વિસ્તાર વાળા છે.
- ૪ તેથી તેવા શિખરો ધીમે ધીમે ઘટતા ઘટતા શિખર ઉપર અરધા વિસ્તારવાળા હોવાથી ઉંચા કરેલ ગોપૂચના આકારના છે.
- ૫ વૈતાલ્ય ઉપરના નવ શિખરોમાં વચ્ચેના ૩ સુવર્ણમય છે. અને બાકીના ૬ રત્નમય છે.
- ૬ ૬૧ એકસઠેય પર્વત ઉપરના કૂટોમાં છઠે રહેલું દરેકનું એકેક કૂટ સિદ્ધકૂટ કહેવાય છે. તે દરેક સિદ્ધકૂટ ઉપર સિદ્ધાયતન (શાશ્વત જિનેશ્વરોનું મંદિર) છે. તે મંદિરમાં મધ્ય ભાગે ૧૦૮ પ્રતિમાઓ અને દરેક દ્વારે ચાર ચાર પ્રતિમાઓ મળી ૧૨૦ શ્રી શાશ્વત જિનપ્રતિમાઓ છે. તે દરેક પ્રતિમા ૫૦૦ ધનુષ ઉંચી છે. તેના જુદા જુદા અવયવો જુદા જુદા રત્નોના બનેલા છે. તે દરેક ૬૧ સિદ્ધાયતન ચૈત્યોની કુલ ૭૩૨૦ શાશ્વત પ્રતિમાઓને હું મનવચન કાયાથી વંદન કરું છું.

૭ સિદ્ધકૂટ શિવાયના ૪૦૬ ગિરિકુટો ઉપર યથા સંભવ દેવદેવી-
ઓના સમચોરસ પ્રાસાદ (મહેલ) હોય છે તેમાં તે તે કુટના
અધિપતિ દેવ અથવા દેવી રહે છે

૮ આ સિદ્ધાયતનોને પશ્ચિમ દિશાતરફ દ્વારો નથી માટે ત્રણ દ્વાર છે.

૯ સિદ્ધાયતનના તથા પ્રાસાદના પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે છે.

નામ	લાંબા	વિસ્તાર	ઉંચાઈ
૩૪ વૈતાલ્યના			કંઈક ન્યૂન
,, સિદ્ધયતનો	૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ	૧ ગાઉ
,, પ્રાસાદો	૦૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ	૧ ગાઉ
૨૭ બાકીના			
,, સિદ્ધયતનો	૫૦ યોજન	૨૫ યોજન	૩૬ યોજન
,, પ્રાસાદો	૩૧	૩૧ યોજન	૬૨૧ યોજન

ખીજ રીતે ગિરિ કૂટોની સંખ્યા.

ચત્ત સત્ત અટ્ટ નવગે-ગારસકૂડેહિં ગુણહ જહસંખં
સોલસ દુદુ ગુણયાલં, દુવે ચ સગસદ્ધિ સય ચરો||૧૬||

સંસ્કૃત અનુવાદ

ચતુ સપ્તાષ્ટનવકકાદશકૂટૈર્ગુણયત યથાસંખ્યમ્
પોઢશ દ્વે દ્વે ષ્કોનચત્ત્વારિંશત દ્વે ચ સપ્તષષ્ઠ્યધિકાનિ
શતાનિ ચત્ત્વારિ ॥ ૧૬ ॥

અન્ય સહિત પદ્મછંદ

જહ સંખં ચત્ત સત્ત અટ્ટ નવગ ષગારસ કૂડેહિ
સોલસ દુ દુ ગુણયાલં ચ દુવે ચરો સય સગસદ્ધિ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ:—

કૂડેહિં=શિખરો ૫૩
ગુણહ=ગુણો, ગુણાકાર કરો
(કરીએ)
જહસંખ=અનુક્રમે

ગુણયાલ=ઓગણ્યાલીસ (વૈ-
તાલ્યાદિક) ને
સગસદ્ધિ=સડસડ
સયચરો=ચારસો

ગાથાર્થ—

ચાર, સાત, આઠ, નવ અને અગ્યાર કંટોવડે અનુ-
ક્રમે સોળ, બે, બે, ઓગણચાલીશ, અને બેને ગુણે
એટલે ચારસો સડસઠ

ભૂમિ કુટો (શિખરો)

ચતુર્તીસું વિજયસું, ઉસહકૂડા અટ્ટ મેરુજંબુમ્મિ
અટ્ટ ય દેવકુરાણ, હરિકૂડ હરિસ્સહે સંટ્ટી ॥ ૧૭ ॥

(ઇય અડવન્ન ધરણિકૂડા-પાઠાન્તરમ્ ॥ ૧૭ ॥)

સંસ્કૃત અનુવાદ

ચતુર્લિંગશત્સુ વિજયેષુ, ઋષભકૂટાન્ત્યષ્ટૌ મેરૌ જમ્બવાં
અષ્ટૌ ચ દેવકુરુણુ, હરિકૂટહરિસ્સહૌ સંટ્ટિઃ ॥ ૧૭ ॥

અન્યથા સહિત પદચ્છેદ

ચતુર્તીસું વિજયસુ ઉસુ કૂડા અટ્ટ મેરુ જંબુમ્મિ
ય અટ્ટ દેવકુરાણ, હરિકૂડ હરિસ્સહે સંટ્ટી ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ:—

ચતુર્તીસું=ચોત્રીસ
વિજયસું=વિજયોમાં
ઉસહકૂડા=ઋષભકૂટ
જંબુમ્મિ=જા'બુદ્ધીપ વનમાં
(ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં)

દેવકુરાણ=દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં (શા-

દમલિવૃક્ષના વનમાં)

હરિકૂડ=હરિકૂટ { આ બે
હરિસ્સહે=હરિસકૂટ { ગિરિકૂટ
છે.

સંટ્ટી=એ ૬૦(=૫૮)ભૂમિકૂટ છે.

ગાથાર્થ—

ચોત્રીશ વિજયોમાં, મેરુ અને જા'બુ ઉપર આઠ, દેવ-
કુરુમાં આઠ, હરિકૂટ અને હરિસકૂટ, એ સાઠ. ૧૭

૧. ઉસુકૂડા એવો પણ પાઠ છે.

૨-૩. જા'બુ સંગ્રહણી મૂળમાં હરિકુડ હરિસ્સહે સંટ્ટી છે,
પરંતુ વૃત્તિકર્તાએ ઇય અડવન્ન ધરણિકૂડા એ પાઠ જોધ્યો, એમ કહ્યું છે.

વિશેષાર્થ:—

૩૪ વિજયોમા	મેરુ ઉપર	જખૂવૃક્ષ ઉપર	શાલ્યવિવૃક્ષ પઉર	કુલ
૩૪ ઋષભકૂટો	૮ કરિકૂટો	૮ જખૂકૂટો	૮ શાલ્યતિકૂટો	૪૮
૮ ચોં ઉચા	૫૦૦ ચોંઉંચા	૮ ચોં ઉચા	૮ ચોં ઉચા	
૨ ચોં ઉડા	૧૨૫ ચોં ઉડા	૨ ચોં ઉડા	૨ ચોં ઉચા	
૮ ચોં મૂળમા	૫૦૦ ચોં મૂળ મા વિસ્તાર	૮ ચોં મૂળમા	૮ ચોં મૂળમા	
૪ ચોં શિખરે	૨૫૦ ચોં શિ- ખરે વિસ્તાર	૪ ચોં શિખરે	૪ ચોં શિખરે	
ગોળ ઉર્ધ્વ ગોપૂ ચ્છને આકારે છે	હાથીના આ- કારના	ગોળ ઉર્ધ્વગોપૂ ચ્છને આકારે છે.	ગોળ ઉર્ધ્વ ગોપૂચ્છને આકારે	
જખૂનદ સુવર્ણ મય છે.	સુવર્ણમય છે	જખૂનદ સુવર્ણ- ના છે	રૂપાના છે	

૨ એ ઉપરાંત હરિકૂટ, અને હરિસ્સહકૂટ ને ગણતાં કુલ ૬૦ ભૂમિકૂટો થશે. તે પ્રથમ સહસ્ત્રાંકકૂટ તરીકે ગણાઈ ગયેલ છે તેથી ૫૮ પણ ભૂમિકૂટો ગણાય

૩ ભૂમિકૂટ—એટલે પર્વત ઉપરના શિખર નહીં. પણ સીધાજ ભૂમિ ઉપર શિખર હોય છે.

૪ ઋષભકૂટ—૩૪ વિજયોમાં સામ સામા પર્વતો ઉપરથી નીકળેલી બખ્ખે મૂળ નદીઓ જ્યાં જ્યાં પોતાના પ્રયાત કુંડોમાં પડીને વળાક ખાય છે, ત્યાં તે પ્રપાતોની વચ્ચે એક એક ઋષભકૂટ આવેલો છે. દરેક વિજયોના ૬ ખંડોમાંના ૪ થા ખંડમાં ઋષભકૂટ હોય છે તેના ઉપર ઋષભ નામનો અધિષ્ઠાયક દેવ હોય છે, તેથી તેના તે નામો છે, જ્યારે ચક્રવર્તી ચોથા ખંડનો દિગ્વિજય કરી લઘુહિમવંતના હિમવંતદેવને છતાં પછી (ભરતની અપેક્ષાએ) વળતાં ઋષભકૂટને પોતાના રથની અણીથી ત્રણવાર સ્પર્શ કરે છે, અને કાકિણી રત્ન વડે પૂર્વ દિશામાં પોતાનું નામ લખે છે.

- ૫ કરિકૂટો—મહાવિદેહક્ષેત્રમાં મેરુની તળેટીમાં ભદ્રશાળ નામના વનમાં દિશાઓ અને વિદિશાઓની વચ્ચેના આઠ આંતરામાં આઠ હાથીના આકારના ભૂમિ ઉપર શિખરો છે, તે દિગ્ગજકૂટ, હસ્તિકૂટ, કરિકૂટ કહેવાય છે. તેના ઉપર તે તે કૂટના નામો વાળા આઠ દેવભવનો છે આ આઠ ભૂમિકૂટો મેરુની પાસે ભદ્રશાળ વનમાં હોવાથી ગાથામાં મેરુકૂટ કહ્યા છે.
- ૬ જંબૂકૂટ—મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આવેલા ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્રમાં જંબૂ-દ્વીપના અધિષ્ઠાતા અનાદત દેવને નિવાસ કરવા યોગ્ય નાના મોટા જંબૂવૃક્ષોના પરિવારવાળું મહાનું જંબૂવૃક્ષ છે, તેની આબુખાબુ કરતા ૧૦૦-૨૦૦ યોજન વિસ્તારના ત્રણ વનો વીંટાયેલા છે. તેમાંના પહેલા વનમાં આઠ વિદિશાઓમાં જંબૂનદ સુવર્ણમય ઋષભકૂટ જેવા ૮ ભૂમિકૂટ પર્વતો છે તે દરેક ઉપર ૧ ગાઉ લાંબા, ૦૧ ગાઉ વિસ્તારવાળા, અને કંધક ન્યૂન ૧ ગાઉ ઉંચા શાશ્વત્ સિદ્ધાયતનો છે.
- ૭ શાદ્મભલિકૂટો—ગરૂડવેગ દેવને નિવાસ કરવા યોગ્ય જંબૂ વૃક્ષ પ્રમાણે શાદ્મભલિવૃક્ષ દેવકુરૂમાં છે. તેના પહેલા વનમાં શાદ્મભલિ કૂટો રૂપ્યમય છે. તેનું સ્વરૂપ જંબૂકૂટો પ્રમાણે છે. દેવકુરૂમાં હોવાથી ગાથામાં દેવકુરૂ શબ્દ કહ્યો છે.
- ૮ હરિકૂટ અને હરિન્દસહકૂટ—આ બે સહસ્ત્રાંક કૂટો અનુક્રમે વિદ્યુત્પ્રભ અને માલ્યવંત ગજદંતના નવકૂટોમાં ગણાયેલા છે. તે બન્ને ય કુટો પર્વત ઉપર છે. પરંતુ બન્ને બાબુ ૨૫૦-૨૫૦ યોજન નિરાધાર સ્થિતિમાં છે. એટલે તેની પહોળાઈ પણ ૧૦૦૦ યોજન છે.

૬ તીર્થો.

માગહવરદામપમા--સતિત્થં વિજયેસુ ઇરવયમરહે
ચતતીસા તીર્થિં ગુણિયા, દુરુત્તરસયં તુ તિત્થાણં॥૧૮॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

માગધવરદામપ્રભાસતીર્થાનિ વિજયેષુ ઇરાવતભરતયોઃ
ચતુસ્ત્રિશત્ ત્રિભિર્ગુણિતા, દ્વયુત્તરશતં તુ તીર્થાનામ્ ॥ ૧૮ ॥

અન્ય સહિત પદ્મછંદ

વિજયેસુ ષરવય ભરદ્વે માગહ વરદામ પમાસં તિત્થ
તુ ચડતીસા તિર્હિ ગુણિયા હુ ઉત્તર સયં તિત્થાણં ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ —

માગહ=માગધ તીર્થ
વરદામ=વરદામ તીર્થ
પમાસ=પ્રભાસ તીર્થ
તિત્થ=તીર્થ (જળમાં ઉતરવા
યોગ્ય સ્થાને મોટાં દેવસ્થાન).
વિજયેસુ=૩૨ વિજયોમાં

ષરવય=ઐરાવત ક્ષેત્રમાં
તિર્હિ=ત્રણવડે
ગુણિયા=ગુણ્યા છતાં, ગુણતાં.
દુરુત્તર=(બે ઉત્તર=) બે આધક
સયં=સો
તિત્થાણ=તીર્થોની સંખ્યા,
તીર્થ

ગાથાર્થ—

વિજયોમાં, ઐરાવત અને ભરતમાં માગધ, વરદામ,
અને પ્રભાસ તીર્થ છે એવીશને ત્રણે ગુણીએ તે
તીર્થોનું એક સો બે થાય ૧૮

વિશેષાર્થ:—

- ૧ તીર્થ એટલે પૂજ્ય પુરુષો, જળાશય, પવિત્ર યાત્રાસ્થળ,
ધર્મ-સંસ્થા, પાણીનો એવારો [અવતરણ], નદી વિગેરે
જળાશયોનું સંગમસ્થાન, પહેલા ગણધર, ચતુર્વિધ સંઘ
વિગેરે ઘણા અર્થો છે.
- ૨ અહીં જળાશયમાં ઉતરવાનો ઢાળ-એવારો જળાશયમાં પ્રવે-
માર્ગ એવો અર્થ સમજવાનો છે.
- ૩ આ ભરત ક્ષેત્રમાં ગંગા અને સિંધુના સમુદ્ર સાથેના સંગમ
સ્થાને એટલે કે-જ્યાંથી લવણસમુદ્રમાં ઉતરાય છે તે માગધ
અને પ્રભાસ નામના બે તીર્થો છે ઉપરાંત વચ્ચે લવણસ-
મુદ્રમાં ઉતરવાનું વરદામ નામનું તીર્થ છે.
- ૪ એ પ્રમાણે ભરત ઐરાવત તથા મહાવિદહ ક્ષેત્રની ૩૨
વિજયોમાં મળીને ૧૦૨ તીર્થો છે,

૫ દરેક તીર્થ સમુદ્રના કિનારાથી ૧૨ યોજન દૂર માગધ વિગેરે તીર્થના દેવની રાજધાનીવાળા માગધ વિગેરે દ્વીપો છે.

૬ જ્યારે ચક્રવર્તિ દિગ્વિજય કરવા નીકળે છે, ત્યારે પહેલોજ ખંડ છતતી વખતે મગધ તીર્થ ખાસે જઈને છાવણીના પડાવ નાંખે છે. ત્યાં અઠમનો તપ કર્યા પછી ચાર ઘોડાવાળા રથમાં બેસી અડધા પૈડા કુળે ત્યાં સુધી પાણીમાં જઈ પોતાના નામવાળું બાણ માગધ દ્વીપમાં ફેંકે છે. તે બાણ ૧૨ યોજન જઈ માગધદેવની સભામાં પડે છે કે તેને એકદમ ક્રોધ ચડે છે પરંતુ ચક્રવર્તીનું નામ વાંચી નવો ચક્રવર્તિ ઉત્પન્ન થયેલો જાણી શાંત થઈ ભેટણાં લઈને ચક્રવર્તિ ખાસે આવે છે “હું તમારા ક્ષેત્રની હદમાં વસનારો દેવ તમારી આજ્ઞામાં છું” એમ કહી નમ્રતા બતાવે છે.

ચક્રવર્તિ ભેટણાં તથા બાણ લઈ સત્કારપૂર્વક તેને વિસર્જન કરે છે એ પ્રમાણે વરદામ અને પ્રભાસ તીર્થને પણ વશ કરે છે

૭ શ્રેણિઓ

વિજ્ઞાહર-અભિઓગિય, સેઢીઓ દુન્નિ દુન્નિ વેયદ્દે

इय चउगुण चउतीसा, छत्तीससयं तु सेढीणं ॥ १९ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

विद्याधराभियौगिकश्रेण्यौ द्वे द्वे वेताढ्ये

इति चतुर्गुणचतुस्त्रिंशत् षट्त्रिंशदुत्तरशतं तु श्रेणोनाम् ॥ १९ ॥

અન્ય સહિત પરિચ્છેદ

वेयद्वे विज्जाहर् अभिओगिय दुन्निदुन्नि सेढीओ

इय चउतीसा चउ गुण तु सयं छत्तीस सेढीणं ॥ १९ ॥

ગાથાર્થ:-

विज्जाहर्=विद्याधर भनुष्योनी

अभियोगिय=आभियौगिक

देवोनी

सेढीओ=श्रेणिओ, नगरपं
कितओ

दुन्नि दुन्नि=બે બે

छत्तीससयं=એકસો છત્રીશ

सेढीणं=श्रेणिओनी (सञ्चा),

श्रेणिओ

ગાથાર્થ—

વૈતાલ્ય ઉપર વિદ્યાધરો અને આલિયોગિકોની
બધ્ધે શ્રેણિઓનું એકસો છત્રીશ થાય ૧૯

વિશેષાર્થ—

વિદ્યાધર શ્રેણિઓ—વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર ૧૦ યોજન ઉંચા
જમ્મ્યે ત્યારે ૧૦ યોજન પહોળાઈની અને વૈતાલ્ય જેટલી લાંબી
ઉત્તર અને દક્ષિણે બે મેક્ષલા (સપાટ પ્રદેશ) આવે છે. તેમાં ઉત્તર
તરફના સપાટ પ્રદેશ ઉપર રથનૂપુર વિગેરે ૬૦ શહેરો અને દક્ષિણ
તરફના સપાટ પ્રદેશ ઉપર ગગનવલ્લભ વિગેરે ૫૦ શહેરો છે.
તેમાં પ્રજ્ઞાસિ વિગેરે વિદ્યાદેવીઓની મહદથી મન ધાર્યા કામો
કરવાની શક્તિવાળા વિદ્યાધર જાતના મનુષ્યો રહે છે.

ઉત્તર તરફ ૬૦ અને દક્ષિણ તરફ ૫૦ નગરો હોવાનું કારણ
ઉત્તર તરફ પર્વતની લાંબાઈ વધારે હોય છે. અને દક્ષિણ તરફ
પર્વતની લાંબાઈ ઓછી હોય છે

ઐરાવત ક્ષેત્રમાં મેરુ તરફ પર્વતની લાંબાઈ વધારે હોવાથી
દક્ષિણ દિશાએ ૬૦ નગરો છે. અને ઉત્તર તરફ ૫૦ નગરો છે એ
રાજધાનીના શહેરો સાથે બીજા પણ અનેક ગામડાઓ વિગેરે
હોય છે.

મહાવિદેહની દરેક વિજયના વૈતાલ્યોમાં પણ બન્ને મેખ-
લાઓ ઉપર ૫૫-૫૫ નગરો હોય છે કારણ કે—એ વૈતાલ્યો બન્ને
ય બાજુ લાંબાઈમાં સરખા હોય છે આ પ્રમાણે ૩૪ વિજયોની
૬૮ વિદ્યાધરોના નગરોની શ્રેણીઓ હોય છે. અને ૩૭૪૦ કુલ
નગરો હોય છે.

અમિયોગિક શ્રેણિઓ—ઉપર કહેલી મેખલાઓથી ઉપર
૧૦ યોજન ઉંચે જમ્મ્યે ત્યારે ૧૦ યોજન વિસ્તારવાળી વૈતાલ્યની
બન્નેય બાજુએ બીજી બે સપાટ પ્રદેશવાળી મેખલાઓ આવે
છે બન્નેય ઉપર આલિયોગિક પદ્ધતિના તિર્યકજૂંલકું વ્યંતર દેવોના
ભવનો છે.

મેરુથી દક્ષિણ તરફની ૧૬ મહાવિદેહની વિજયો અને ભર-
તની વિજયના વૈતાલ્ય ઉપર સૌંધર્મ ઇન્દ્રના લોકપાલોના આલિ-

યોગિક તિર્યક્જૂંલક વ્યંતર દેવો રહે છે. અને ઉત્તર તરફની ૧૬ અને ૧ ઔરાવતની વિજયના વૃતાઢયની ઉપર ઇશાનેન્દ્રના લોક-પાલોના આલિયોગિક તિર્યક્જૂંલક વ્યંતર દેવો રહે છે.

સોમ-યમ-વરુણ અને કુબેર એ ચાર જાતના લોક પાળ દેવો સાથે સંબંધ ધરાવતા આ આલિયોગિક દેવો વ્યંતર દેવો છે. [આલિયોગિક એટલે ચાકર તરીકે કામ કરનારા]

એ પ્રમાણે દરેક વૈતાઢય ઉપર ચાર ચાર શ્રેણિઓ ગણુતાં કુલ ૧૩૬ એકસો ને છત્રીશ શ્રેણિઓ થાય છે.

૮ વિજયો.

ચક્ષીજેઅવાઈં, વિજયાઈં इत्थ हुंति चउतीसा
महद्दह छप्पउमाईं, कुरुसु दसगंति सोलसगं ॥२०॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

चक्रिजेतव्या विजया अत्र भवन्ति चतुस्त्रिंशत्
महाद्दहाः षड् पद्मादयः कुरुषु दशकमिति षोडशकम् ॥२०॥
અન્વય સહિત ૫૬૨છેદ

इत्थ चक्की जेअवाइं, विजयाइं चउतीसा हुंति
प्पउम आई छ मह दह कुरुसु दसग इति सोलसगं ॥२१॥

શબ્દાર્થ:—

ચક્ષી=ચક્રવર્તિ (ને, ૧૩)	પ્પુમમાઈ=૫૬સરોવર ઇત્યાદિ
જેઅવાઈં=જીતવા યોગ્ય ક્ષેત્ર તે	કુરુસુ=એ કુરુક્ષેત્રમાં
વિજયાઈં=વિજયો કહેવાય	દસગ=દશ સરોવર છે.
इत्थ=અહીં, જા'બુદ્ધીપમાં	इति=એ પ્રમાણે
मह=મહા, મોટાં	सोलसगं=(સર્વ મળી) સોળ
दह=દ્રહ-સરોવર-હ્રદ	(મોટાં સરોવર છે)

ગાયાર્થ--

આહીં ચક્રવર્તિને જીતવા યોગ્ય ચોત્રીશ વિજયો છે ૫૬ વિગેરે છ મોટા હ્રદો અને કુરુક્ષેત્રમાં દશ એમ સોળ છે. ॥ ૨૦ ॥

॥ જંબુદ્વીપમાં ૩૪ વિજયક્ષેત્ર ॥

ભરતક્ષેત્ર, ઐરાવતક્ષેત્ર અને મહાવિદેહમાંની ૧૨૨ વિજય: એ સર્વ મળી ૩૪ વિજયક્ષેત્રો છે, કારણ કે એ દરેક વિજયના છ ખંડને ચક્રવર્તિ સંપૂર્ણ જીતે છે, તેથી વિજયક્ષેત્ર કહેવાય છે. એ ૩૪ ક્ષેત્રો સિવાયનાં હિમવંત આદિ કોઈપણ ક્ષેત્ર એવું નથી કે જેમાં ચક્રવર્તિને વિજય કરવો પડતો હોય, કેમકે ચક્રવર્તિ વિગેરે વ્યવસ્થાજ ત્યાં નથી અનુક્રમે જીતવા યોગ્ય ૬ ખંડો-૧ દક્ષિણાર્ધ મધ્યખંડ, ૨ દક્ષિણાર્ધ પશ્ચિમખંડ, ૩ ઉત્તરાર્ધ પશ્ચિમખંડ, ૪ ઉત્તરાર્ધ મધ્યખંડ, ૫ ઉત્તરાર્ધ પૂર્વખંડ, અને ૬ દક્ષિણાર્ધ પૂર્વખંડ એ પ્રમાણે અનુક્રમે ૬ ખંડ યોગીશય વિજયમાં જાણવા

એ ૩૪ વિજયમાં ભરત તથા ઐરાવત ક્ષેત્ર દરેક પરદરેક યોજન વિસ્તારવાળું છે, અને કચ્છ આદિ દરેક વિજય ૨૨૧૨૨૬ યોજન છે.

૧ મહાવિદેહના ૩૨ વિજયક્ષેત્રનાં નામ—

પૂર્વ મહાવિદેહમાં ૧૬

પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં ૧૬

૧ કચ્છ	*૯ વત્સ	૧૭ પદ્મ	*૨૫ વપ્ર
૨ સુકચ્છ	૧૦ સુવત્સ	૧૮ સુપદ્મ	૨૬ સુવપ્ર
૩ મહાકચ્છ	૧૧ મહાવત્સ	૧૯ મહાપદ્મ	૨૭ મહાવપ્ર
૪ કચ્છાવતી	૧૨ વત્સાવતી	૨૦ પદ્માવતી	૨૮ વપ્રાવતી
૫ આવર્ત	૧૩ રમ્ય	૨૧ શખ	૨૯ વદ્યુ
૬ મંગલાવર્ત	૧૪ રમ્યક	૨૨ કુમુદ	૩૦ સુવદ્યુ
૭ પુષ્કલાવર્ત	૧૫ રમણિક	૨૩ નલિન	૩૧ ગધિલ
૮ *પુષ્કલાવતી	૧૬ મંગલાવતી	૨૪ *નલિનાવતી	૩૨ ગધિલાવતી

ઉત્તર દિશામાં દક્ષિણ દિશામાં દક્ષિણ દિશામાં ઉત્તર દિશામાં

• એ ચાર વિજયમાં વર્તમાનકાળે શ્રી સીમંધરસ્વામી-શ્રી યુગમં-ધરસ્વામી-શ્રી વાહુસ્વામી-શ્રી સુવાહુસ્વામી એ ચાર નામના તીર્થંકર ભગવનો વિચરે છે તેમને મારો ત્રિકરણપૂર્વક નમસ્કાર હો તેઓ વિદરમાન ભગવાન કહેવાય છે.

૨ યાળી મરખું ગોળ, ચારે બાળુ તીક્ષ્ણ ધાર અને દાનાવાળુ તથા વળ્લરતનું ચક્રરત્ન નામનું મુખ્ય યજ્ઞ વળે હોય અને ૬ ખંડ સંપૂર્ણ સાધે તે ચક્રવર્તી કહેવાય (વાસુદેવ પામે પણ ચક્રગત હોવા છતાં ૬ ખંડનેજ જીતે છે, મારે ચક્રવર્તિ નહિ)

૮ હુંદો..

૬ મહાહુંદો.

નામ	કયાં	લાંબો પહોળો ઉંડો કોનું નિવાસ
પદ્મહૂદ	શુદ્ધલિમંવંત ઉપર	-૧૦૦૦-૫૦૦-૧૦૫૦-શ્રી દેવીનું
મહાપદ્મહૂદ	મહાલિમંવંત ઉપર	-૨૦૦૦-૧૦૦૦-૧૦૫૦-હ્રી દેવીનું
તિગિચ્છહૂદ	નિષધ ઉપર	-૪૦૦૦-૨૦૦૦-૧૦૫૦-ધી દેવીનું
પુંડરિકહૂદ	શિખરી ઉપર	-૧૦૦૦-૫૦૦૦-૧૦૫૦-લક્ષ્મીદેવીનું
મહાપુંડરિકહૂદ	રુકિમ ઉપર	-૨૦૦૦-૧૦૦૦-૧૦૫૦-બુદ્ધિદેવીનું
કેસરીહૂદ	નીલવંત ઉપર	-૬૦૦૦-૨૦૦૦-૧૦૫૦-કર્તિદેવીનું

ઉપર કહેલી દેવીઓ પરિવાર સહિત મુખ્ય કમળોમાં નિવાસ કરી રહે છે. તેનું સ્વરૂપ ખાસ જાણવા જેવું છે.

૧૦ લઘુહુંદો.

નિષધ		નીલવંત	
દેવકુરુ		ઉત્તરકુરુ	
સુરપ્રભ	દેવકુરુમાં છે.	ચંદ્ર	ઉત્તરકુરુમાં છે.
સુલસ		ઐરાવત	
વિદ્યુત્પ્રભ		માલ્વવંત	

આ પ્રચલિત હુંદોને લેદીને સીતોદા નદી વહે છે, તેથી તેઓના બળબેભાગ પડી જાય છે.

આ દશેય હુંદો પદ્મહુંદની પ્રમાણે લાંબા, પહેલા, ઉંડા છે. અને તે તે નામનાજ દેવો તેમાં રહે છે

મહાવિદેહની અન્તર્નદીઓ જેમ ગંગા-સિંધુ કરતાં મોટી છતાં તે મુખ્ય ન હોવાથી મહાનદીમાં ગણાતી નથી. તેમજ લઘુહુંદો પદ્મહુંદ સરખા પ્રમાણના હોવા છતાં મહાહુંદોમાં ગણાતા નથી. હૂદ=દ્રહ=સરોવર એ અહીં પર્યાય શબ્દો છે.

૧. છપાયેલી ચોપડીમાં સમગ્ર અને છપાયેલી સટીક પ્રતમાં સમગ્ર મૂળમાં છે, અર્થ પણ સમગંતોજ કરેલો છે, માટે અહિં પણ સમગ્ર શબ્દ ઠીક સંબંધવાળો થવાથી ચોખ્યો છે.

૧૦. નદીઓ.

ગંગા સિંધૂ રક્તા, રક્તવર્ધ ચડ નર્દઓ પત્તેયં
ચડદસહિં સહસ્સેહિં, સંમગં વચ્ચંતિ જલહિંમિ ॥૨૧॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ગદ્ગન સિન્ધૂ રક્તા રક્તવતો ચતસ્રો નદયઃ પ્રત્યેકમ્ ।
ચતુર્દશભિ સહસ્રૈઃ સમકં વ્રજન્તિ જલઘૌ ॥ ૨૧ ॥

અન્યથ સહિત પદ્મછેદ

ગાથાપત્-પરંતુ જલહિંમિ વચ્ચંતિ ધતિ.

શબ્દાર્થઃ

ગંગા=ગંગાનદી
સિંધૂ=સિંધુ નદી
રક્તા=રક્તા નદી
રક્તવર્ધ=રક્તા નદી
નર્દઓ=નદીઓ છે

ચડદસહિં=ચૌદ
સહસ્સેહિં=હજાર
સમગં=સહિત
વચ્ચંતિ=જાય છે
જલહિંમિ=સમુદ્રમાં

ગાથાર્થ—

ગંગા, સિંધુ, રક્તા, અને રક્તવતી એ ચાર નદીઓ
દરેક ચૌદ ચૌદ હજાર સાથે સમુદ્રમાં જાય છે. ॥૨૧॥

વિશેષાર્થ—

ભરતક્ષેત્રમાં ગંગા અને સિંધુ એ બે મહાનદીઓ લઘુ-
હિમવત ઉપરના પદ્મહ્રદમાંથી નીકળી ચૌદ હજાર બીજી નાની
નદીઓ સાથે અનુક્રમે પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફ વહી લવણસમુદ્રને
મળે છે. તેમજ ઔરવત ક્ષેત્રમાં રક્તવતી અને રક્તા શિખરી
પર્વત ઉપરના પુંડરીક હ્રદમાંથી નીકળી ચૌદ ચૌદ હજાર બીજી
નાની નદીઓ સાથે અનુક્રમે પશ્ચિમ (ત્યાંના સૂર્યોદયની
અપેક્ષાએ પૂર્વ) અને પૂર્વ (ત્યાંના સૂર્યોદયની અપેક્ષાએ પશ્ચિમ)
તરફ વહી લવણસમુદ્રને મળે છે.

નદીઓનો પરિવાર.

एवं अंबितरिया, * चउरो पुण अट्टवीससहस्सेहिं
पुणरवि छप्पन्नेहिं, सहस्सेहिं जंति चउ सलिला ॥२२॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

षवमाभ्यन्तरिकाश्चतस्रः पुनरष्टाविंशतिसहस्रैः

पुनरपि षट्पञ्चाशतैः सहस्रैर्यान्ति चतस्रः सलिलाः ॥२२॥

અન્યથા સહિત ૫૬૨૭૬.

पुण एवं अंबितरिया चउरो अट्टवीस सहस्सेहिं

पुण अवि चउ सलिला छप्पन्नेहिं सहस्सेहिं जंति ॥ २२ ॥

શબ્દાર્થ:-

अंबितरिया=मध्यक्षेत्रनी

चउरो=चार नदीओ

अट्टवीस=अष्टावीस

सहस्सेहिं=६७८२ नदीओ

सलिला=नदीओ (मध्य क्षेत्रनी)

ગાથાર્થ:-

તથા એ પ્રકારે અંદર પ્રદેશની ચાર અઠાવીસ
અઠાવીસ ૬૭૮૨ સાથે, અને ચાર નદીઓ છપ્પન્ન છપ્પન્ન
૬૭૮૨ સાથે જાય છે.

વિશેષાર્થ:-

હિમવંત, હિરણ્યવંત, હરિવર્ષ, અને રમ્યક એ ચાર ક્ષેત્ર
અભ્યન્તર ક્ષેત્રો છે. કેમકે-ભરત, ઐરવત [ઐરાવત] બાહ્ય ક્ષેત્રો
છે, મહાવિદેહ મધ્ય ક્ષેત્ર છે. બાહ્ય અને મધ્યની વચ્ચે આવેલા
હોવાથી તે અભ્યન્તર ક્ષેત્રો કહેવાય છે. અને તેમાંની નદીઓ પણ
અભ્યન્તર નદીઓ કહેવાય છે.

નામ કયાં છે ? કઈ દિશાઓ તરફ. પરિવાર.

રોહિતા- હિમવંત ક્ષેત્રમાં પૂર્વમાં વહે છે ૨૮૦૦૦

રોહિતાંશા- " પશ્ચિમમાં વહે છે ૨૮૦૦૦

સુવર્ણકુલા- હિરણ્યવંત ક્ષેત્રમાં પૂર્વમાં વહે છે ૨૮૦૦૦

રવ્યકુલા- " પશ્ચિમમાં વહે છે ૨૮૦૦૦

હરિસલિલા- હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં પૂર્વમાં વહે છે. ૫૬૦૦૦

* અભંતરગા એવો પણ પાઠ છે.

હરિકાન્તા-	,,	પશ્ચિમમાં વહે છે	૫૬૦૦૦
નરકાન્તા-	૨૩૫ ક્ષેત્રમાં	પૂર્વમાં વહે છે	૫૬૦૦૦
નારીકાન્તા-	,,	પશ્ચિમમાં વહે છે	૫૬૦૦૦

આ આઠેય નદીઓ પરિવાર સાથે લવણસમુદ્રને મળે છે

$૧૪૦૦૦ + ૧૪૦૦૦ + ૧૪૦૦૦ + ૧૪૦૦૦ + ૧૧૨૦૦૦ + ૨૨૪૦૦૦ +$

૧૨ મુખ્ય નદીઓ = ૩૬૨૦૧૨ નદીઓ અહીં સુધી સમજવી.

મહાવેદેહ ક્ષેત્રની નદીઓ

કુરુમજ્જે ચરારાસી-સહસ્તાઈ તહ ય વિજયસોલસસુ
વત્તીસાણ નર્દૈણં, ચડદસસહસ્તાઈ પત્તેઅં (યં) ॥ ૨૩ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

કુરુમજ્જે ચતુરશીતિસહસ્ત્રાણિ તથા ચ વિજયપોડશસુ ॥

દ્વાત્રિંશતો નદીનાં, ચતુર્દશસહસ્ત્રાણિ પ્રત્યેકમ્ ॥ ૨૩ ॥

અન્યથ સહિત ૫૬૨૭૬.

કરુ મજ્જે ચરારાસી સહસ્તાઈ તહ ય વિજય સોલસસુ

વત્તીસાણ નર્દૈણ પત્તેયં ચડદસ સહસ્તાઈ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

કુરુમજ્જે=કુરુ (ઉત્તરકુરુ)ક્ષેત્રમાં

ચરારાસી=ચોરાશી

સહસ્તાઈ=હજાર

મત્તોસાણ=બત્રીશ

સહસ્તાઈ=હજાર

ગાયાર્થ:—

કુરુમાં ચોરાશી હજાર, તથા સોલ વિજયની બત્રીશ
નદીઓમાંની દરેકને ચૌદ ચૌદ હજાર નદીઓ છે.

વિશેષાર્થ—

કુરુમાં પરિવાર વિજયોનો પરિવાર

સોતોદા- $૮૪૦૦૦ + ૧૬ \times ૨ = ૩૨ \times ૧૪૦૦૦ = ૪૪૮૦૦૦ =$

કુલ પરિવાર = ૫૩૨૦૦૦

સોતોદા નદી નિપત્ત પર્વત ઉપરની તિગન્ધ દ્વદ્ધમાંથી

૧-૨ જખૂંમગ્રહણીની ઋણિમા આ ગાથા કેવળ પૂર્વ મદાવિદેદ
ક્ષેત્રના અગેજ (ગીના નદીના મબધમા જ) વર્ણવી છે, પરન્તુ આ ગાથા
બન્ને નદીના મબધમા અને બન્ને મદાવિદેદના મબધમા ધરી શકે છે.

નીકળી સીતાદાના પ્રવાહમાં પડી દેવકુરમાં વહી મેરૂ પાસે વાંકી વળી--

દેવકુરમાં—

૮૪૦૦૦ ના પરિવાર સાથે

૧૬ પાશ્વિમની દરેક વિજયોની ૨ નદીઓના

પરિવાર \times ૧૪૦૦૦

$$૨૮૦૦૦ \times ૧૬ = ૪૪૮૦૦૦$$

$$\begin{array}{r} ૫૩૨૦૦૦ \\ + ૬ \\ \hline \end{array}$$

અંતર્નદીઓ—

કુલ ૫૩૨૦૦૬

ના પરિવાર સાથે પશ્ચિમ તરફ વહી લવણસમુદ્રને મળે છે.

એજ પ્રમાણે—

સીતા નદી નીલવંત પર્વતના કેસરિ હૃદમાંથી નીકળી
સીતા પ્રપાતમાં પડી ઉત્તર કુરમાં વહી મેરૂ પર્વત પાસે વાંકી
વળી ઉત્તર કુરમાં — ૮૪૦૦૦ ના પરિવાર સાથે,

અને

૧૬ પૂર્વ વિજયોની ૨ નદીઓના પરિવાર \times ૧૪૦૦૦

$$= ૨૮૦૦૦ \times ૧૬ = ૪૪૮૦૦૦$$

$$\begin{array}{r} ૫૩૨૦૦૬ \\ + ૬ \\ \hline \end{array}$$

અંતર્નદીઓ —

કુલ ૫૩૨૦૦૬

ના પરિવાર સાથે પૂર્વ તરફ વહી લવણસમુદ્રને મળે છે. અન્ને-
યનો પરિવાર ૧૦૬૪૦૧૨ + ૬૪ [૩૨ વિજયોની \times ૨ મુખ્ય નદીઓ]
= ૧૦૬૪૦૭૮

પ્રથમની ૩૯૨૦૧૨

૧૦૬૪૦૭૮

કુલ ૧૪૫૬૦૯૦ નદીઓ

૩૨ વિજયોની ૬૪ નદીઓ.

કચ્છ વિગેરે ૮ વિજયોમાં તથા પદ્મ વિગેરે (૧૭ થી ૨૪)
૮ વિજયોમાં ગંગા અને સિંધુ એ નામની અને બાકીની વિજયોમાં
રક્તા અને રક્તવતી નામની નદીઓ છે. તેનો પ્રવાહ ઉંડાણ વિગેરે
ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્ર પ્રમાણેજ છે. ૮ ગંગા, ૮ સિંધુ અને

૮ રક્તા ૮ રક્તવતી એ ૩૨ પશ્ચિમ તરફ વહનારી નદીઓ
નિપધ-નીલવંતના હ્રદોમાંથી નીકળી ચૌદ ચૌદ હજારના પરિવાર
સાથે સીતોદા મહા નદીમાં મળે છે. અને બાકીની સીતા
નદીમાં મળે છે

મહાવિદેહની ૧૨ અન્તર્નદીઓ

પ્રવાહની પહોળાઈ ૧૨૫ યોજન ૨૧ યોજન ઈંટી
આ પણ નિપધ તથા નીલવંતમાંના તે તે નદીના નામના
હ્રદોમાંથી નીકળી પશ્ચિમ તરફની છ નદીઓ સીતોદામાં અને
પૂર્વ તરફની છ નદીઓ સીતામાં મળે છે. શરૂઆતથી છેડા
મુધી સરખા પટની આ નદીઓ પરિવાર વિનાની છે
મતાન્તરથી તેને પણ પરિવાર છે. જે આગળની મતાન્તર
ગાથામાં સમજાશે

સીતા-સીતોદાના પરિવારના સ્થળનો મતાન્તર.

[ચૈવદસસહસ્સગુણિયા, અડતીસ નદ્યો વિજયમઙ્ગિહ્યા
સીઓયાણ નિવડં-તિ તદ્ય સીયાઈ એમેવ ॥૨૪॥]

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ચતુર્દશસહસ્ત્રગુણિતા, અષ્ટાત્રિંશન્નયો વિજયમધ્યકાઃ
સીતોદાયા નિપતન્તિ, તથા ચ સીતાયામેવમેવ ॥ ૨૪ ॥

અન્વય સહિત પદ્યછેદ.

વિજય મઙ્ગિહ્યા અડતીસ નદ્યો ચૈવદસ સહસ્સ ગુણિયા
સીઓયાણ નિવડતિ તદ્ય સીયાઈ એવ એવ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ —

મઙ્ગિહ્યા=માંહેની, માંની
સીઓયાણ=સીતોદા મહાનદીમાં
નિવડતિ=પડે છે, મળે છે

સીયાઈ=સીતા મહાનદીમાં
એવ=એ પ્રમાણે

પૂર્વ મહાવિદેહમાં	પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં
ચાલવતી	દીગેદા
દહવતી	દિન્દઓના
પહવતી	અન્નવાંદિની
તમજગા	ગંબીરમાલિની
મતજગા	
દિન્દઓના	

માથાર્થ—

ચાદ હજારે ગુણેલી વિજયોમાંની આડત્રીશ નદીઓ
સીતોદામાં પડે છે. અને એજ પ્રમાણે સીતામાં પણ ૧૧૨૪૥

વિશેષાર્થ—

સમજવા જેવું એ છે કે—અહિં કુરુક્ષેત્રની ૮૪૦૦૦ નદીઓને
બદલે ૬ અન્તર્નદીઓના પરિવારની ૮૪૦૦૦ નદીઓ ગણી, જેથી
ઘણા યોજનો સુધી કુરુક્ષેત્રમાં થઇને એ બન્ને મહાનદીઓ નિકળવા
છતાં (કુરુક્ષેત્રમાં) એક પણ નદી એ નદીઓને મળતી નથી એવો અ-
ભિપ્રાય પ્રગટ થાય છે, અને તેજ મતાન્તર છે આ મતાન્તરનો મુદ્દો
એ છે કે—દેવ કુરુક્ષેત્ર તથા ઉત્તર કુરુક્ષેત્રની ચોરાશી ચોરાશી હજાર
સંખ્યા ક્યા મુદ્દા ઉપર લેવી? દરેકની ૧૪૦૦૦ ગણતાં છ છ
અંતર નદીઓની ચોરાશી હજાર સંખ્યા મળી રહે. બીજી રીતે
વિચાર કરતાં એ અંતર નદીઓને વિજયોની ચૌદ ચૌદ હજાર-
ના પરિવારની બખ્ખે નદીઓ લઇએ. તો પછી તે અંતર નદી-
ઓને જુદા પરિવાર ક્યાંથી આવ્યા? તેજ રીતે કુરુઓમાંનો
પરિવાર પણ ક્યાંથી આવ્યો? પાંચ લાખ બત્રીશ હજારની
બાબતમાં બન્નેય મતો સરખા છે. માત્ર ચોરાસી હજારની સંખ્યા
કઈ રીતે પૂરી થાય? તેની બાબતમાં મતભેદ છે* ॥ ૨૪ ॥

સીતા—સીતોદાનો પરિવાર, તથા કુલ પરિવાર સંખ્યા.

સીયા સીઓયાવિ ચ, બત્તીસસહસ્સપંચલક્ષેહિં

સવ્વે ચડદસલક્ષા, છપ્પન્નસહસ્સ મેલવિયા ॥૨૫॥

* કુરુની ચોરાશી હજારવાળો મત વધારે ઠીક લાગે છે, કેમકે
અંતર નદીઓના ૫૮ એક સરખા કહેલા છે. જો તેમા બીજી નદીઓ
મળતી હોય તો તેનો ૫૮ પહોળો પહોળો થતો જાય, વળી તે નદીઓ
વૈતાલ્યની પેઠે બે વિજયોની મર્યાદામાં છે. વિજયમાની ચૌદ ચૌદ હજારના
પરિવારની બન્નેય નદીઓ સીધી ઉત્તર દક્ષિણ વહીને સીતા સીતોદામાં મળે
છે. એટલે તે અંતર્નદીના પરિવાર રૂપે ખરી રીતે નથી. વળી વિજયની
નદીમાં પરિવાર મળી ગયા પછી અંતર્નદીઓને મળવાને નવો પરિવાર
સંભવે નહિ, તથા બન્ને કુરુઓના મોટા પ્રદેશમા મોટી નદીઓને મળનારી
નાની નદીઓ ન હોય એ સંભવીત લાગતુ નથી. પછી તો કેવળિ ગમ્ય,

સંસ્કૃત અનુવાદ

સીતા શીતોદાઽપિ ચ, દ્વાત્રિંશત્સહસ્રાધિકપञ्चલદ્વૈ ॥
સર્વાશ્વતુર્દશલક્ષાણિ, પદ્મञ्चाશત્સહસ્રાણિ મેલિતા ॥૧૫॥

અન્વય સહિત ૫૬૨છેદ

સીયા ય સીઓયા અવિ પંચ લક્ષ્યેહિં વત્તીસ સહસ્સ
સર્વે મેલવિયા ચઢદસ લક્ષા છપ્પન્ન મહસ્સ ॥ ૨૫ ॥

સીયા=સીતા નદી

સીઓયા=સીતોદા નદી

મેલવિયા=મેળવતાં

+ (તે બન્ને ય મતોથી) પાંચ લાખ, બત્રીશ હજાર
માથે સીતા અને સીતોદા (બંધ છે) સર્વેનો સરવાળો
ચૌદ લાખ, છપ્પન હજાર થાય છે ॥ ૨૫ ॥

નદીઓના મૂળ તથા મુખનો વિસ્તાર.

છજોયણે સકોસે, ગંગાસિંધૂણ વિત્થરો મૂલે
દસગુણિઓ પજ્જંતે, ઇય દુદુ ગુણણેણ સેસાણં ॥૨૬॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

પદ્યોજનાનિ સકોશાનિ, ગંગાસિન્ધ્વોર્વિસ્તરો મૂલે ॥
દશગુણિત પર્યન્તે, ઇતિ દ્વિઢિગુણનેન સેષાણામ્ ॥ ૨૬ ॥

અન્વય સહિત ૫૬૩છેદ

મૂલે ગંગા સિંધૂણ વિત્થરો સ કોસે છ જોયણે
પજ્જંતે દસ ગુણિઓ. ઇય સેસાણ દુદુ ગુણણેણ ॥ ૨૬ ॥

+ ૧૪ મી ગાથા મતાન્તરની છે, અને તે એક જ ગાથામા મદા
વિરેદની ૧૧૧૪૦૦૦ નદીઓ ન પૂર્ણ ગણાય છે માટે ૨૦ મી ગાથા
માથે ૨૨ ની ગાથાનો ન ૫૪ જોવાને અર્થ મળેલો માટે ૨૩ મી ગાથા
ની લાગે છે

શબ્દાર્થ:-

સ=સહિત
 કોસે=એક કોશ, એક ગાઉ
 ગંગા=ગંગા નદીનો
 સિંધૂણ=સિંધુ નદીનો
 વિસ્તરો=વિસ્તાર, પહોળાઈ
 મૂલે=મુળને વિષે (જ્યાંથી નદી
 નીકળે છે ત્યાં)

દસગુણિઓ=દશ ગુણો
 પજ્જંતે=પર્યંતે, છેડે (નદી
 જ્યાં સમુદ્રને મળે છે ત્યાં)
 રૂપ=એ પ્રમાણે
 દુદુ=એ એ
 ગુણોણ=ગુણવાળો, ગુણો
 સેસાળ=શેષ (બાકીનીનો)

ગાથાર્થ:

ગંગા અને સીંધુનો વિસ્તાર મૂળમાં એક ગાઉ
 સાથે છ યોજન, અને છેડે દશ ગુણો છે. એ પ્રકારે
 બમણો બમણો બાકીની નદીઓનો છે. ૨૬

વિશેષાર્થ:

ગંગા-સિંધુ-રક્તા-રક્તવતી એ બાહ્ય ક્ષેત્રની ૪ નદીઓ
 જ્યાં સરોવરમાંથી નીકળે છે, ત્યાં પ્રારંભમાં ફા યોજન પહોળા
 પ્રવાહવાળી છે, અને ત્યાર બાદ ૧૪૦૦૦ નદીઓનું પાણી ભેગુ
 થતાં અનુક્રમે વધતી વધતી જ્યાં સમુદ્રને મળે છે ત્યાં* ફરાર
 યોજન જેટલા મોટા પ્રવાહ (પટ) વાળી છે. તથા હિમવંત અને
 હિરણ્યવંત ક્ષેત્રની ૪ નદીઓ પ્રારંભમાં ૧૨૫ યોજન અને અન્તે

* એ ફરાર યોજન પ્રવાહ અને એ ચારે નદીનું નિર્ગમ (નીકળ-
 વાનું સ્થાન) ઇત્યાદિ ઉપર કહેલું ગંગા-સિંધુનું કોષપણ ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ
 વર્તમાનકાળઆશ્રયિ નથી, પરંતુ અવસર્પિણીના પહેલા અને ઉત્સર્પિ-
 ણીના છેલ્લા આગ આશ્રયિ એ નદીઓનું સ્વરૂપ છે. અને હિમવતાદિ
 ક્ષેત્રની ૧૦ મહાનદીઓનું પૂર્વોક્ત સ્વરૂપ તો સદાકાળને માટે એક સરખું
 છે. માટે વર્તમાનકાળની ગંગા સિંધુ નદીનું સ્વરૂપ વિલક્ષણ દેખીને
 પૂર્વોક્ત સ્વરૂપ ખોટું માનવાનું સાહેસ ન કરવું. ભરત અને ઐરાવત એ
 ૨ ક્ષેત્રોમા કુદરતી રીતેજ ક્ષેત્રો અને કાળના એવા મોટા વિલક્ષણ ફેર-
 ફાર થઈ જાય છે, કે જેથી કોઈ સ્વરૂપ નિયમિતપણે લખી શકાય નહિ.
 એ ૨ ક્ષેત્રોમા નિયત સ્વરૂપવાળો કેવળ વૈતાલ્ય પર્વત અને ૧ ઋષભકૂટ

૧૨૫ યોજન ખેડાગા પટવાળી છે. તથા હરિવર્ષ અને રમ્યક્ષેત્રમાંની ૪ નદીઓ પ્રારંભમાં ૨૫ યોજન અને પર્યન્તે ૨૫૦ યોજન પટવાળી છે તેમજ શીતોદા અને સીતા નદી પ્રારંભમાં ૫૦ યોજન અને પર્યન્તે ૫૦૦ યોજન ખેડાગા પ્રવાહવાળી છે

પ્રશ્ન:—નદીઓનો ૫૨-વિસ્તાર કહ્યો, પરંતુ ઉંડાઈ કેટલી ?

ઉત્તર:—ઉંડાઈ જે કે ગાથામાં કહી નથી, તોપણ દરેક નદી પોતાના પ્રવાહથી દરેક સ્થાને પચાસમા ભાગ જેટલી ઉંડાઈવાળી જાણવી, જેથી ગંગા વિગેરે ૪ નદીઓ પ્રારંભમાં ૮૧ ગાઉ ઉંડી છે, અને પર્યન્તે ૫ ગાઉ ઉંડી છે, એ રીતે, એપ નદીઓની ઉંડાઈ પણ પૂર્વે યંત્રમાં કહી છે, ત્યાંથી જાણવી ॥ ૨૬ ॥

પર્વતોના પ્રમાણ તથા રંગો.

જોયણસયમુચ્ચિટ્ઠાં, કણયમયા સિહરિચુલ્લહિમવંતા
રુપિ મહાહિમવંતા, દુસઉચ્ચા રુપ્પકણયમયા ॥૨૭॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

યોજનશતમુચ્ચિટ્ઠૌ, કનકમયો શિખરિચુલ્લહિમવન્તૌ
રુક્મિમહાહિમવન્તૌ દ્વિશતોચ્ચૌ, રુપ્યકનકમયો ॥ ૨૭ ॥

અન્યથ સહિત ૫૬૨૭૬

સિહરિ ચુલ્લહિમવતા સય જોયણ ઉચ્ચિટ્ઠા કણયમયા
રુપિ મહાહિમવંતા દુ સય ઉચ્ચા રુપ્પકણયમયા ॥ ૨૭ ॥

શબ્દાર્થ:-

ઉચ્ચિદ્વા=ઉંચા
 કળય=કનક, સુવર્ણ
 મયા=ના, રૂપ, મય.
 સિદ્ધરિ=શિખરી પર્વત
 ચુલ્લ=કુલ્લ, લઘુ
 હિમવંતા=હિમવત પર્વત
 રુપિ=રુકિમ પર્વત, રૂપી
 પર્વત.

મહાહિમવંતા=મહાહિમવંત
 પર્વત
 સ(=સઅ)=શત, સો
 ઉચ્ચા=ઉંચા
 રુપ્પ=રૂપ (રૂપાના)
 કળયમયા=કનકમય, સુવર્ણ-
 મય, (સુવર્ણના)

ગાથાર્થ:—

શિખરી અને ચુલ્લ હિમવંત સો જોજન ઉંચા
 સોનામય છે. રુકિમ અને મહાહિમવંત બસો જોજન
 ઉંચા અને અનુક્રમે ચાંદી ને સોનામય છે ॥ ૨૭ ॥

ચત્તારિ જોયણસણ ઉચ્ચિદ્વો નિસદ નીલવંતો અ
 નિસદો તવણિજ્જમઓ, વેરુલિઓ નીલવંતગિરિ ॥ ૨૮ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ચત્તારિ યોજનશતાન્યુચ્છિદ્વો નિષધો નીલવાંશ્ચ ।
 નિષધસ્તપનીયમયો, વૈદૂર્યકો નીલવાન્ ગિરિઃ ॥ ૨૮ ॥

અન્ય સહિત પદરહેદ.

નિસદો અ નીલવતો ચત્તારિ સણ જોયણ ઉચ્ચિદ્વો
 નિસદો તવણિજ્જમઓ નીલવત ગિરિ વેરુલિઓ ॥ ૨૮ ॥

૧ સુવર્ણ પાત્ર વર્ણનું હોવા છતાં પીળા વર્ણનું મુખ્ય હોવાથી
 અહીં પીળા વર્ણનું લેવાનું છે

૨ છપાયલી જાળું સંગ્રહણી તથા બું ક્ષેત્રસમાસમાં ઉચ્ચિદ્વો
 પાઠ છે.

શબ્દાર્થ:—

ચત્તારિ=ચાર

સષ્=સો

ઉચ્ચિદ્વો=ઉ ચો

નિસદ્ધ=નિષધ પર્વત

નીલવંતો=નીલવંત પર્વત

અ=વળી, અને

નિસદ્ધો=નિષધ પર્વત

તવણિજ્ઞ=તપનીય જાતિનું રક્ત
સુવર્ણ. (=અતિ લાલ વર્ણનું
સોનું)

મઓ=ભય, રૂપ, નો

વેરુલિઓ=વૈદુર્ય રત્ન (=પાનાં,
પત્તા) નો

નીલવત=નીલવંત (નામનો)

ગિરિ=પર્વત

ગાથાર્થ:—

નિષધ અને નીલવત ચારસો જોજન ઉંચા છે.
નૈષધતપનીયમય છે, અને નીલવત પર્વત વૈદુર્ય રત્ન-
મય છે ૨૮

પર્વતોની ભૂમિમાં ઉંડાઈ

સર્વેવિ પવ્વયવરા, સમયવક્ત્તમ્મિ મંદરવિહૂળા
ધરણિતલે ઉવગાઢા, ઉસ્સેહચઉત્થમાયંમિ ॥ ૨૯ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

સર્વેઽપિ પર્વતવરા, સમયક્ષેત્રે મન્દરવિહીનાઃ
ધરણિતલે ઉવગાઢા ઉત્સેધચતુર્થમાગે ॥ ૨૯ ॥

અન્યથા સહિત પદ્મછંદ

સમગક્ષિત્તમિ મંદર વિહૂળા, સર્વે અવિ પવ્વય વરા
ઉસ્સેહ ચઉત્થ માયંમિ ધરણિ તલે ઉવગાઢા ॥ ૨૯॥

શબ્દાર્થ:—

પવ્વય=પર્વત

વરા=શ્રેષ્ઠ

સમયરિક્તસ્મિ=સમયક્ષેત્રમાં,

અઢી દ્વીપમાં, મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં

મંદર=મેરુ પર્વત

વિહ્વળા=વિના, સિવાય

ઘરણિ=પૃથ્વી

તલે=તળમાં, અંદર

ઉવગાઢા=અવગાઢેલા, દટાયેલા,

ઉંડા ગયેલા, અંદર રહેલા.

ઉસ્સેહ=ઉત્સેધ, ઉંચાઈ (થી)

ચત્તથ=ચોથા

માયમ્મિ=ભાગે

ગાથાર્થ:—

સમયક્ષેત્રમાં રહેલા મેરુ સિવાયના સર્વે મુખ્ય પર્વતો ભૂમિમાં ઉંચાઈને ચોથે ભાગે દટાયેલા છે.

વિશેષાર્થ:—

સૂર્યચન્દ્રની ગતિથી (રાા દ્વીપની બહાર સ્થિર સૂર્યાદિ હોવાથી તે સમયક્ષેત્ર નથી.) ઉત્પન્ન થયેલ સમય એટલે (સમય આવલિ મુહૂર્ત ઈત્યાદિ અનેક લેદવાળો) કાળ જે ક્ષેત્રમાં પ્રવર્તે છે તે સમયક્ષેત્ર રાા દ્વીપ પ્રમાણુ. અને તે *૪૫૦૦૦૦૦(=પીસ્તાલીસ લાખ) યોજન પ્રમાણુ છે એનું બીજું નામ 'મનુષ્યક્ષેત્ર' પણ છે.

એ સમયક્ષેત્રના જ'બૂદ્વીપના જ'બૂના ૨મેરુ સિવાયના સર્વ

* ૧ લાખ યોજનનો સપૂર્ણ જ'બૂદ્વીપ, તેને ફરતો ૨ લાખ યોજનનો લવણ સમુદ્ર, તેને ફરતો ૪ લાખ યોજનનો સપૂર્ણ વાતકીખંડ દ્વીપ, તેને ફરતો ૮ લાખ યોજનનો કાલોદધિ સમુદ્ર, અને તેને ફરતો (સોળ લાખ યોજનના પુષ્કરવર દ્વીપનો અર્ધ ભાગ એટલે) ૮ લાખ યોજનનો અર્ધ પુષ્કરવરદ્વીપ એ પ્રમાણુ જે સમુદ્ર સહિત રાા દ્વીપ છે. ત્યા જ'બૂ ૧ લાખ યોજન અને તેની જે બાજુએ (જે સમુદ્ર સહિત ૧૧૧ દ્વીપનો વિસ્તાર) ૨૨ લાખ ૨૨ લાખ યોજન ગણના મનુષ્યક્ષેત્રના ૪૫ લાખ યોજન થાય.

૧ અઢી દ્વીપમાજ મનુષ્યોની વસતી, જન્મ અને મરણુ છે. અને અઢી દ્વીપથી બહાર લબ્ધિવંન મનુષ્યોનું ગમનાગમન છે, પરન્તુ જન્મ. મરણુ અને નિવાસ નથી માટે રાા દ્વીપનું નામ મનુષ્યક્ષેત્ર છે.

૨ કારણુ કે જ'બૂદ્વીપના મેરુની ઉંચાઈ ૯૯૦૦૦ યોજન અને ઉંડાઈ

પર્વતો (તથા ઉપલક્ષણથી ભૂમિકૃત પર્વતો પણ) પોત પોતાની ઉંચાઈથી ચોથા ભાગ જેટલા ભૂમિમાં ઉંડા-દટાયલા છે ^૧

પ્રશ્ન:—ઉંડાઈ અને ઉંચાઈના ચોજન જૂદા ગણવા કે એકત્ર ગણવા ?

ઉત્તર—પર્વતની ઉંડાઈ અને ઉંચાઈના ચોજન જૂદા ગણવા તેથી જે પર્વત ૧૦૦ ચોજન ઉંચો કહ્યો હોય તે ભૂમિમાં ૨૫ ચોજન ઉંડો જાણવો કારણ કે શાસ્ત્રમાં મેરૂ સિવાયના પર્વતોની ઉંચાઈ મૂળ ભાગથી નહિ પરન્તુ ભૂમિની ઉપરની સપાટીથી ગણેલી છે ॥૨૯॥

ઉપસંહાર અને કર્તાનું નામ

खंडाईगाहौहिं, दसहिं दारेहिं जंबूदीवस्स
संघयणी सम्मत्ता, रइया हरिभदसूरीहिं ॥ ३० ॥

૧૦૦૦ ચોજન છે (જેથી તે સપૂર્ણ ૧ લાખ ચોજનનો છે) અને બીજા એ દ્વીપના ૪ મેરૂની ઉંચાઈ ૧૦૦૦ ચોજન ઉંડાઈ સહિત ૮૫૦૦૦ ચોજન (૧૦૦૦+૮૪૦૦૦) છે

૧ ગાથામાં “ સમયક્ષેત્રના પર્વતો ” કહેવાથી સમયક્ષેત્રથી બહારના પર્વતોની ઉંડાઈ ઉંચાઈના ચોથા ભાગ જેટલી નિયમિત નથી એમ જાણવું કારણ કે પ્રથમ તો સમયક્ષેત્રથી બહાર (સમયક્ષેત્રવત્ અનેક પર્વતો ન હોવાને અભાવે) પર્વતો છે નહિ એમ જ કહ્યું છે, અને માનુષોત્તર, કુડલ, રૂચક, અજનગિરિ, દધિમુખ, રતિકર તથા ધન્દ્રોના ઉત્પાત પર્વતો વિગેરે જે પર્વતો કહ્યા છે, તેમાં માનુષોત્તર, રતિકર અને ઉત્પાત પર્વતો ચોથા ભાગની ઉંડાઈવાળા, અને શેષ ૧૦૦૦ ચોજન ઉંડાઈવાળા છે અને કુડલ, રૂચક તથા અજનગિરિઓ ચાર મેરૂવત્ મૂળથી ૮૫૦૦૦ ચોજન ઉંચા છે, અને દધિમુખ પર્વતો મૂળથી ૬૫૦૦૦ ચોજન ઉંચા છે ઇત્યાદિ રીતે વિશેષતા હોવાથી “મંદરવિહ્વળા ઉવગાઢો ઉસ્સેહચઉત્થમાયમ્મિ” એ વાક્ય સમયક્ષેત્રમાં જ મહાવે માટે ગાથામાં સમયવિવિધતા ૫૬ છે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

खण्डादिगाथाभिर्दशभिर्द्वारैर्जम्बूद्वीपस्य

संग्रहणीः समाप्ता रचिता हरिभद्रसूरिभिः ॥ ३० ॥

શબ્દાર્થ.—

खंडार्ह=ખંડ વિગેરેની (અથવા
खंडा जोयणवासा धत्यादि)

गाहार्ह=ગાથાઓ વાળાં (=ગા-
થાઓમાં કહેલાં)

दसर्ह=દશ

दारेर्ह=દ્વારૌવડે

जंबूद्वीपस्स=જ'બૂદ્ધીપની સંગ્ર-
હણી (સંગ્રહ-પદ્ધતિ

सम्मत्ता=સમાપ્ત થઈ

रह्या=રચેલી

हरिभद्रसूरिर्ह=શ્રી હરિભદ્ર-
સૂરિએ

અન્ય સહિત પદ્મચંદ્ર.

खंड आई गाहार्ह दसर्ह दारेर्ह हरिभद्रसूरिर्ह रह्या

जंबूद्वीपस्स संग्रहणी सम्मत्ता ॥ ३० ॥

ગાથાથ—

खंडा विगरे गाथाओवडे दश द्वारौथी श्री हरिभद्रसूरि-
ओ रचेली ज'बूद्वीपनी संग्रहणी पूरी થઈ ॥ ૩૦ ॥

વિશેષાર્થ:—

એ કહેલા ૧૦ પદાર્થો સિવાય બીજા પણ અનેક શાશ્વત
પદાર્થો આ જ'બૂદ્ધીપમાં છે, તેનું સ્વરૂપ બીજા ગ્રંથોથી જાણવા
ચોગ્ય છે ॥૩૦॥

જ'બૂ સંગ્રહણી પ્રકરણનો અર્થ લખવામાં મતિદોષ વિગેરે
કારણથી જે કંઈ ભૂલ ચૂક થઈ હોય તે ક્ષમા કરી સુધારી વાંચવું;
એવી સજ્જનો પ્રત્યે અમારી નમ્ર વિજ્ઞપ્તિ છે.

પરિશિષ્ટ

બીજા પણ કેટલાક શાશ્વત પદાર્થો અહિં આપ્યા છે.

૧. જ'બૂદ્ધીપમાં ૨ સૂર્ય ૨ ચન્દ્ર

જે ચન્દ્ર સૂર્ય આજે ઉગ્યો હોય તે બીજે દિવસે ન ઉગતાં

૧ ગાહાવ એવો તૃતિયા એકવચનાન્ત પાઠ પણ છે.

ત્રીજે દિવસે ઉગે છે. દરેક ચન્દ્રનો ૨૮ નક્ષત્ર ઇત્યાદિ પરિવાર હોવાથી બમણો પરિવાર (૫૬ નક્ષત્ર, ૧૭૬ અહુ, ૧૩૩૯૫૦ કોડી-કોડી તારા) જ'બૂદ્ધીપમાં છે.

૨. જ'બૂદ્ધીપની જગતી અને ૪ દ્વાર

આ દ્વીપને ફરતો ૧ કોટ છે જે મૂળમાં ૧૨ ચોજન ખેાળો, ઉપર ૪ ચોજન ખેાળો, ૮ ચોજન ઉંચો અને દ્વીપની પરિધિ જટલી લંબાઈવાળો વક્ત્રયાકારે કહેલો છે. તેને જગતી કહે છે, તેને વિજય-વિજયંત-જયંત-અપરાજિત એ ચાર નામ વાળાં (પૂર્વાદિક દિશામાં અતુકમે) ૪ મોટાં દ્વાર (દરવાજા) છે.

૩. ૩૪ વૈતાલ્યની ૬૮ ગુફા

દરેક વૈતાલ્ય પર્વતની તિર્થિન્નાગુફા અને ચંદ્રકપ્રપાતાગુફા નામવાળી મોટી બે ગુફાઓ છે, કે જે ચક્રવર્તિના રાજ્ય વખતે ઉઘાડી રહે છે, અને તે સિવાયના વખતમાં સદાકાળ બંધ રહે છે તે ગુફા ૧૧ ચોજન ઉંચી ૮ ચોજન ખેાળી અને ૫૦ ચોજન લાંબી હોય છે. ચક્રવર્તિ એક ગુફામાં થઈ કાકિણી રતનથી બન્ને બાજુએ ભીંતે પ્રકાશમંડલો ચિતરી, બીજી બાજુ નીકળી, તે બાજુના ૩ અનાર્ય અંડ જીતી, બીજી ગુફામાં થઈ તેમાં પશુ તેજ પ્રમાણે પ્રકાશમંડલો ચિતરી પાછો વળી પોતાના ખડમાં આવે છે. એ રીતે ગુફાઓમાં પ્રકાશમંડલોના પ્રકાશથી બીજી બાજુના ખડમાં આવવા જવાનો વ્યવહાર સુલભ થાય છે.

૪ વૈતાલ્યનાં ૨૪૪૮ બીલ.

દરેક વૈતાલ્યમાં દક્ષિણ બાજુ અને ઉત્તર બાજુએ ગંગા સિંધુ આદિ મહાનદીના બે બે પડબે નવ નવ બીલ હોવાથી દરેક વૈતાલ્યમાં ૭૨ બીલ એટલે નાની ગુફાઓ છે. જેથી ૩૪ વૈતાલ્યનાં ૨૪૪૮ બીલ છે. અવસપિર્ણીના દૃઢ આરામાં જ્યારે અત્યંત તાપ અને ટાઢ વિગેરેના ઉપદ્રવોથી મનુષ્ય પશુઓનો પ્રલય (સંહાર)-કાળ આવશે તે વખતે એ બીલોમાં ભરાઈ ગયેલા મનુષ્ય અને પશુઓ જ જીવતા રહેશે અને પુન મનુષ્યની

અને પશુઓની વૃદ્ધિ એ બીજ રૂપ મનુષ્યથી અને પશુ-
ઓથી જ થશે.

પ. ૪ અને ૩૪ તીર્થંકર.

પૂર્વે કહેલી ૩૪ વિજયોમાં ૧-૧ તીર્થંકર ગણવાથી ઉત્કૃષ્ટ
કાળે ૩૪ તીર્થંકર હોય છે, અને જઘન્યથી ૪ તીર્થંકર ભગવાન
તે મહાવિદેહમાં તીર્થંકરપણે વિચરતા હોય. મતાન્તરે જઘન્યથી
૨ તીર્થંકરો પણ મહાવિં માંજ કહ્યા છે.

ક. ચક્રવર્તિ-વાસુદેવ-બળદેવ ૪ અને ૩૦.

મહાવિદેહમાં ઉત્કૃષ્ટથી (૨૮ વિજયમાં) ૨૮ ચક્રં અથવા
૨૮ વાસું-અને ૨૮ બળં હોય છે, અને તેજ વખતે ભરત
ઐશવતમાં પણ ચક્રવર્તિ આદિ હોય તો જંબૂદ્વીપમાં ઉત્કૃષ્ટ કાળે
૩૦ ચક્રવર્તિ આદિ હોય છે, અન્યથા જઘન્યથી ૪ હોય તો
મહાવિદેહમાં જ હોય. વળી મહાવિંમાં ૨૮ વિજયો જ્યારે ૨૮
ચક્રવર્તિ યુક્ત હોય ત્યારે શેષ ૪ વિજયો ૪ વાસુદેવ તથા ૪
બળદેવ યુક્ત હોય છે, પરંતુ એક વિજયમાં ચક્રવર્તિ અને
વાસુદેવ બે ન હોઈ શકે, એ નિયમથી સર્વ ગણત્રી કરવી.

ગ. પંડુક વનમાં ૪ અભિષેક શિલા.

ઐરુ પર્વતના શિખર ઉપર પંડુક વન નામનું વન છે, તેમાં
૫૦૦ યોજન લાંબી, ૨૫૦ યોજન પહોળી, ૪ યોજન જાડી
(ઉંચી), અને અર્જુન (શ્વેત) સુવર્ણની ૪ મહાશિલાઓ ચાર
દિશામાં છે. તે સિલાઓ ઉપર તે તે દિશામાં જન્મેલા શ્રી તીર્થ-
ંકર ભગવંતોનો જન્મભિષેક થાય છે.

ઘ. ૨ મહાવૃક્ષ.

ભૂમિકૂટના વર્ણનમાં કહેલ ૧ જવૂવૃક્ષ અને ૧ શાલ્મલી વૃક્ષ
એમ ૨ વૃક્ષ છે, તેમાં ૧ ઉત્તરકુરુક્ષેત્રમાં અને ૧ દેવકુરુક્ષેત્રમાં છે.
તે દરેક ૮ યોજન ઉચ્ચ, ૦૧ યોજન ઉંડું અને ૮ યોજન વિસ્તા-
રવાળું છે ત્યાં જંબૂવૃક્ષ ઉપર જંબૂદ્વીપનો અધિપતિ અનાદત

કેવ અને શાદમલી વૃક્ષ ઉપર ગરુડદેવ રહે છે. અને વૃક્ષ સ્વરૂપે પૃથ્વીકાયમય રતનનાં છે, પરન્તુ તેનો આકાર વૃક્ષનો છે અને શાશ્વત છે. પુન એ દરેક વૃક્ષને ફરતાં બીજાં અનેક એવાંજ વૃક્ષો નાનાં મોટાં છે.

૯. ૩૪ રાજધાની.

ચોત્રીસ વિજયમાં અયોધ્યા ઇત્યાદિ (૩૪) નામવાળી ૩૪ મુખ્ય નગરીઓ છે, તે (૩૪) રાજધાનીઓ કહેવાય.

૧૦. ૯૦ કુંડ.

૧૪ મહાનદીઓ જે જે પર્વત ઉપરથી નીકળી છે, તે તે પર્વતની નીચે તે તે નદીના નામવાળા પ્રપાતકુંડ છે, કે જેમાં તે નદીનો પડતો ધોધ એ કુંડમાંજ પડીને બહાર નીકળે છે તે ૧૪, તથા મહાવિદ્ધમાંની ૬૪ વિજયગત નદીઓ અને ૧૨ અન્તર્નદીઓ નિષ્ક અને નીલવંત પર્વત પાસેના કુંડમાંથી નીકળે છે તે ૭૬, સર્વામળી ૯૦ કુંડ છે

૧૧ ૮ મહાવન.

મહાવિદ્ધના બે છેડે બે બે વન જગતી પાસે રહેલાં છે તે ૪ વન અને મેરૂ પર્વતનાં ભદ્રશાલ-નંદન-સોમનસ અને પંડુક-વન નામનાં ૪ વન મળી ૮ મહાવન છે.

૧૨. અનેક વેદિકા અનેક વનખંડ.

જંબૂદ્વીપમાં જે જે શાશ્વત પર્વત-કૂટ-નદી-સરોવર-કુંડ-ત્રેણિ-મેખલા-મહાવૃક્ષ-શિલા-જગતી-દેવપ્રાસાદના તેમજ સિદ્ધા-યતનના વિભાગો-તીર્થ વિગેરે અનેક પદાર્થોમાંના કેટલાક યથા-ચોગ્ય ૧ વેદિકા અને ૧ વનવડે તેમજ કેટલાક ૧ વેદિકા ૨ વનવડે, અને બે મહાવૃક્ષો અનેક વેદિકા અને અનેક વનવડે વીંટાયલાં છે. (તેની ગણત્રીનું અહિં પ્રયોજન નથી)

૧૩. ૩૦૬ મહાનિધિ.

૧૪ વિજયમાની દરેક વિજયમાં નૈસર્ગ આદિક નામવાળા ૯-૯ નિધિ પાંચમા ખંડમાં મહાનદીના કિનારાપાસે હોય છે

જેમ ગંગા મહાનદીના પૂર્વ કિનારે ૯ નિધિ ભૂમિને વિષે છે. તે દરેક ૧૨ ચોજન લાંબી અને ૯ ચોજન પહોળી તથા ૮ ચોજન ઊંચી એવી માટી પેઠીઓના આકારવાળા, તથા સુવર્ણના બનેલા અને આઠ આઠ ચક્ર ઉપર રહેલા (આગગાડીના ડબ્બા સરખા) છે. તેમાં દરેક સ્થિતિને દર્શાવનાર શાશ્વત પુસ્તકો હોય છે, અથવા તે તે જાતના પદાર્થો તૈયાર મળી શકે એવા હોય છે. દરેક નિધિમાં પોતપોતાનાં નામ સરખાં નામવાળા દેવો આધપતિ હોય છે. પાંચમો ખંડ સાધીને ચક્રવર્તિ એ ૯ નિધિઓને પણ સાધે છે, અને ચક્રવર્તિ દિગ્વિજય કરી પોતાના નગરમાં આવે છે, ત્યારે તે નિધિઓ પણ પાતાલ માર્ગે ચક્રવર્તિના નગર બહાર આવી જાય છે.

૧૪. ૪૨૦ રત્નો.

દરેક ચક્રવર્તિને ચક્ર-છત્ર-દંડ-ચર્મ-ખડગ-મણિ-કાકિણી, એ ૭ ષકેન્દ્રિક રત્ન, તથા સેનાપતિ-ગાથાપતિ-વાર્ધકી-પુરોહિત-અધી, હસ્તિ અને સ્ત્રી એ ૭ પચેન્દ્રિય રત્ન મળી ૧૪ રત્નો હોય છે. જેથી ઉત્કૃષ્ટ કાળે ૩૦ ચક્રવર્તિ હોવાથી જ'બુદ્ધીપમાં ૨૧૦ એકેન્દ્રિય રત્ન અને ૨૧૦ પેંચેન્દ્રિય રત્ન મળી ૪૨૦ રત્ન ચક્રવર્તિનાં હોય છે.

એ જ'બુદ્ધીપના પ્રસિદ્ધ પદાર્થો કહ્યા, તે ઉપરાન્ત બીજા પણ કોટીશિલા વિગેરે અનેક પદાર્થો જ'બુદ્ધીપમાં છે તે બીજા અંથોથી સવિસ્તર જાણવા યોગ્ય છે.

॥ इति जम्बुद्वीप संग्रहणी परिशिष्टम् ॥

॥ दंडक प्रकरण मूळ ॥

नमिउं चउवीसजिणे, तस्सुत्तवियारलेसदेसणओ;
 दंडगपण्हिं ते च्चिय, थोसामि सुणेह भो भव्वा ॥१॥
 नेरइया असुराई,^{१०} पुढवाई^{११} बेन्दियादओ^{१२} चैव;
 गब्भयतिरियंमणुस्सा, वंतर जोइसियं वेमाणी^{१३} ॥२॥
 संखित्तयरी उ इमा, संरीरमोगाहणा य संघयणा;
 सन्नां संठाणं कसाय, लेसिन्दि^{१४} दु सभुग्घाया ॥३॥
^{१०} दिट्ठी ^{११} दंसण ^{१२} नाणे ^{१३} जोगुवओगोववाय ^{१४} चवण ^{१५} ठिई;
^{१६} पज्जत्ति ^{१७} किमाहारे, ^{१८} सन्नि ^{१९} गइ ^{२०} आगई ^{२१} वेए ॥२४॥
 चउ गब्भतिरिय वाउसु, मणुआणं पंच सेस तिसरीरा;
 थावरचउगे दुहओ, अंगुलअसंखभागतणु ॥ ५ ॥
 सव्वेसिं पि जहन्ना, साहाविय अंगुलस्सऽसंखंसा;
 उक्कोस पणसयधणू, नेरइया सत्तहत्थ सुरा ॥ ६ ॥
 गब्भतिरि सहस्स जोयण, वणस्सई अहियजोणसहस्सं;
 नर तेइंदि तिगाऊ, बेइंदिय जोयणे बार ॥ ७ ॥
 जोयणमेगं चउरिं—दिदेहमुच्चत्तणं सुए भणियं;
 वेउव्वियदेहं पुण, अंगुलसंखंसमारंभे ॥ ८ ॥
 देव नर अहियलक्खं, तिरियाणं नव य जोयणसयाइं;
 दुगुणं तु नारायाणं, भणियं वेउव्वियसरीरं ॥ ९ ॥

अंतमुहुत्तं निरए, मुहुत्त चत्तारि तिरिय-मणुएसु;
 देवेसु अद्धमासो, उक्कोस-विउव्वणा-कालो ॥ १० ॥
 थावर सुर नेरइया, अस्संघयणा य विगल छेवट्ठा;
 संघयण-छगं गब्भय-नर-तिरिएसु वि मुणेयव्वं ॥ ११ ॥
 सव्वेसिं चउ दह वा, सन्ना सव्वे सुरा य चउरंसा;
 नर तिरि छस्संठाणा, हुंडा विगलिंदि-नेरइया ॥ १२ ॥
 नाणाविह धय सूई, बुब्बुय वण वाउ तेउ अपकाया;
 पुढवी मसूरचंदा-कारा संठाणओ भणिया ॥ १३ ॥
 सव्वेवि चउकसाया, लेस-छगं गब्भतिरियमणुएसु;
 नारय तेऊ वाऊ, विगला वेमाणि य तिलेसा ॥ १४ ॥
 जोइसिय तेउलेसा, सेसा सव्वेवि हुंति चउलेसा;
 इंदियदारं सुगमं, मणुआणं सत्त समुग्घाया ॥ १५ ॥
 वेयण कसाय मरणे, वेउव्विय तेयए य आहारे,
 केवलि य समुग्घाया, सत्त इमे हुंति सन्नीणं ॥ १६ ॥
 एगिंदियाण केवल-तेउ-आहारगविणा उ चत्तारि;
 ते वेउव्वियवज्जा, विगला सन्नीण ते चेव ॥ १७ ॥
 पण गब्भतिरिनरेसु, नारय वाऊसु चउर तिय सेसे;
 विगल दु दिट्ठी थावर, मिच्छत्ति सेस तिय दिट्ठी ॥ १८ ॥
 थावर बि तिसु अचरकू, चउरिंदिसु तदुगं सुए मणियं;
 मणुआ चउदंसणिणो, सेसेसु तिगं तिगं भणियं ॥ १९ ॥

अन्नाण-नाण-तिय तिय, सुरतिरिनिरए थिरे अनाणदुगं;
 नाणन्नाण दु विगले, मणुए पण नाण ति अनाणा ॥२०॥
 सच्चेअर मीस असच्चसोस मण वय विउव्वि आहारे;
 उरलं मीसा कम्मण, इय जोगा देसिया समए ॥२१॥
 इक्कारस सुर निरए, तिरिणसु तेर पन्नर मणुएसु;
 विगले चउ पण वाए, जोगतिगं थावरे होइ ॥ २२ ॥
 ति अनाण नाण पण चउ, दंसण बार जिअलक्ख-
 णुवओगा;

इय बारस उवओगा, भणिया तेलुक्कदंसीहिं ॥ २३ ॥
 उवओगा मणुएसु, बारस नव निरय-तिरिय-देवेसु,
 विगलदुगे पण छक्कं, चउरिंदिसु थावरे तियगं ॥२४॥
 संखमसंखा समए, गब्भयतिरि-विगल-नारय-सुरा य;
 मणुआ नियमा संखा, वणणंता थावर असंखा ॥२५॥
 असन्नि नर असंखा, जह उववाए तहेव चवणेवि;
 बावीस सग ति दसवास--सहस्स उक्किट्ट पुढवाई ॥२६॥
 तिदिणाग्गि तिपल्लाऊ, नरतिरि सुरनिरय सागरतित्तीसा;
 वंतर पल्लं जोइस--वरिसलक्खाहियं पलियं ॥ २७ ॥
 असुराण अहिय अयरं, देसूणदुपल्लयं नव निकाए;
 बारसवासुणपणदिण, छम्मासुक्किट्ट विगलाऊ ॥२८॥
 पुढवाई-दस-पयाणं, अंतमुहुत्तं जहन्न-आउठिई;
 दससहसवरिसळिइआ, भवणाहिवनिरयवंतरिया ॥२९॥

वेमाणिय-जोइसिया, पल्लतयटुंस आउआ हुंति;
 सुरनरतिरिनिरएसु, छ पज्जत्ती थावरे चउगं ॥ ३० ॥
 विगले पंच पज्जत्ती, छदिसिआहार होइ सव्वेसिं;
 पणगाइपए भयणा, अह सन्नितियं भणिस्सामि ॥ ३१ ॥
 चउविहसुरतिरिएसु, निरएसु य दीहकालिगी सन्ना;
 विगले हेउवएसो, सन्नारहिया थिरा सव्वे ॥ ३२ ॥
 मणुआण दीहकालिय, दिट्ठीवाओवएसिआ केवि;
 पजपणतिरिमणुअच्चिय, चउविहदेवेसु गच्छंति ॥ ३३ ॥
 संखाउ पज्जपणिंदि-तिरियनरेसु तहेव पज्जत्ते;
 भूदगपत्तेयवणे, एसु च्चिय सुरागमणं ॥ ३४ ॥
 पज्जत्तसंखगब्भय-तिरियनरा निरयसत्तगे जंति;
 निरउवट्ठा एसु, उववज्जंति न सेसेसु ॥ ३५ ॥
 पुढवी-आउ-वणस्सइ-मज्झे नारयविवज्जिया जीवा;
 सव्वे उववज्जंति, नियं-निय-कम्माणुमाणेणं ॥ ३६ ॥
 पुढवाइ-दसपएसु, पुढवी-आऊ-वणस्सई जंति;
 पुढवाइदसपएहि य, तेऊवाऊसु उववाओ ॥ ३७ ॥
 तेऊवाऊ-गमणं, पुढवीपसुहांमि होइ पयनवगे,
 पुढवाइठाणदसगा, विगलाइतियं तहिं जंति ॥ ३८ ॥
 गमणागमणं गब्भय-तिरियाणं सयलजीवठाणेसु;
 सव्वत्थ जंति मणुआ, तेऊवाऊहिं नो जंति ॥ ३९ ॥

वत्तीसं पुण निसडे, मिलिया तेसट्टि बीयपासेवि;
 चउसट्टी उ विदेहे, तिरासिपिंडे उ णउअसयं ॥ ५ ॥
 जोयणपरिमाणाइं, समचउरंसाइं इत्थ खंडाइं;
 लक्खस्स य परिहीए, तप्पायगुणे य हुंतेव ॥ ६ ॥
 विक्खंभवग्गदहगुण-करणी वट्टस्स परिरओ होइ;
 विक्खंभपायगुणिओ, परिरओ तस्स गणियपयं ॥ ७ ॥
 परिही तिलक्खक-सोलस-सहस्स दो य सय सत्तवीसहिया;
 कोसतिगट्ठावीसं, धणुसय तेरंगुलद्धहियं ॥ ८ ॥
 सत्तेव य कोडिसया, णउआ छप्पन्न-सतसहस्साइं;
 चउणउयं च सहस्सा, सयं दिवडुं च साहीयं ॥ ९ ॥
 गाउयमेगं पनरस-धणूसया तह धणूणि पन्नरस;
 सट्ठिं च अंगुलाइं, जंबूदीवस्स गणियपयं ॥ १० ॥
 भरहाइ सत्त वासा, वियडु चउ चउरतिस वट्टियरे;
 सोलस वरक्खारगिरी, दो चित्त-विचित्त दो जमगा ॥ ११ ॥
 दोसय कणयगिरीणं, चउ गयदंता य तह सुमेरु अ;
 छ वासहरा पिंडे, एगुणसत्तरि सया दुन्नी ॥ १२ ॥
 सोलसवरक्खारेसु, चउ चउ कूडा य हुंति पत्तेयं;
 सोमणस गंधमायण, सत्तट्ट य रुपिमहहिमवे ॥ १३ ॥
 चउतीसवियडूँसु, विच्चुप्पहनिसढनीलवंतेसु;
 तह मालवंत-सुरगिरि, नव नव कूडाइं पत्तेयं ॥ १४ ॥

हिमसिहरीसु इक्कारस, इय इगसट्टिगिरीसु कूडाणं;
 एगत्ते सव्वधणं, सय-चउरो सत्तसट्ठी य ॥ १५ ॥
 चउ-सत्त-अट्ठ-नवगे-गारसकूडेहिं गुणह जहसंखं;
 सोलस-दुदु-गुणयालं, दुवे य सगसट्ठि सय-चउरो ॥१६॥
 चउतीसुं विजएसुं, उसुकूडा अट्ठ मेरुजंबुम्मि;
 अट्ठ य देवकुराए, हरिकूड--हरिस्सहे सट्ठी ॥ १७ ॥
 मागह वरदाम पभा-स तित्थ विजयेसु एरवयभरहे;
 चउतीसा तिहिं गुणिया, दुरुत्तरसयं तु तित्थाणं ॥१८॥
 विज्जाहर-अभिओगिय, सेढीओ दुन्नि दुन्नि वेयड्ढे;
 इय चउगुण चउतीसा, छत्तीससयं तु सेढीणं ॥१९॥
 चक्किजेअव्वाइं, विजयाइं इत्थ हुंति चउतीसा;
 महद्दह छप्पउमाई, कुरूसु दसगंति सोलसगं ॥२०॥
 गंगा सिंधू रत्ता रत्तवई चउ नईओ पत्तेयं;
 चउदसहिं सहस्सेहिं, समगं वच्चंति जलहिम्मि ॥२१॥
 एवं अब्भितरिया, चउरो पुण अट्ठवीससहस्सेहिं;
 पुणरवि छप्पन्नेहिं, सहस्सेहिं जंति चउ सलिला ॥२२॥
 कुरूमज्झे चउरासी-सहस्साइं तह य विजयसोलससु;
 वत्तीसाण नईणं, चउदससहस्साइ पत्तेअं(यं) ॥२३॥
 चउदससहस्सगुणिया, अडतीस नईओ विजयमज्झिह्हा;
 सीओयाए निवडं--ति तहय सीयाइं एमेव ॥ २४ ॥

सीया सीओयावि य, वत्तीससहस्सपंचलक्खेहिं;
 सव्वे चउदसलक्खा, छप्पन्नसहस्स मेलविया ॥ २५ ॥
 छज्जोयणे सकोसे, गंगासिंधूण वित्थरो मूले;
 दसगुणिओ पज्जंते, इय दुदु गुणणेण सेसाणं ॥ २६ ॥
 जोयणसयमुच्चिट्ठा, कणयमया सिहरिचुल्लहिमवंता;
 रुप्पि महाहिमवंता, दुसउच्चा रुप्पकणयमया ॥ २७ ॥
 चत्तारि जोयणसए उच्चिट्ठो निसढ नीलवंतो अ;
 निसढो तवणिज्जमओ, वेरुलिओ नीलवंतगिरी ॥ २८ ॥
 सव्वेवि पव्वयवरा, समयक्खित्तम्मि मंदरविहूणा;
 धरणितले उवगाढा, उस्सेहचउत्थभायंमि ॥ २९ ॥
 खंडाईमाहाहिं, दसहिं दारेहिं जंबुदीवस्स;
 संघयणी सम्मत्ता, रइया हरिभदसूरीहिं ॥ ३० ॥

